

Áll. Polgári Iskolai
Tanárképző Főiskola

III.

Magyar és egyetemes
irodalom

C.

1180

NISZTIKAI FÜZETEK

Szerk. SCHMIDT HENRIK

V.

DETRICH MÁRTA

**KERTBENY KÁROLY
ÉLETE ÉS MŰFORDÍTÓI
MUNKÁSSÁGA**

**SZEGED
1936**

DETRICH MÁRTA

**KERTBENY KÁROLY
ÉLETE ÉS MŰFORDÍTÓI
MUNKÁSSÁGA**

**S Z E G E D
1936**

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
3.

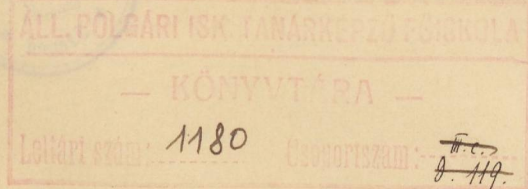
SZTE Egyetemi Könyvtár

1000878196

HELYBEN
OLVASHATÓ

A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem
Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karához
benyújtott doktori értekezés
Bíráló: *Dr. Schmidt Henrik*
Társbíráló: *Dr. Sik Sándor*

I. Bevezetés.

Kertbeny Károly életét és műfordítói munkásságát méltatni nem hálás feladat. Nem volt nagy ember, nem voltak halhatatlan érdemei. A feladat, amelyre talán nem egészen önként vállalkozott, meghaladta erejét. Műve, amelyet hátrahagyott, hű tükre kúszált, testetlen, önállótlan árnyékéletének. Móra Ferenc egyetlen mondata megvilágítja egész egyéniségét: „Írónak dilettáns volt, embernek esendő s mikor mint műfordító a magyar véka alá fojtott virágokat kihordta a nagyvilágba, azokkal is csak a maga dicsőségét akarta megvilágítani”.¹ És mégis hálát érdemel. Hálát és tiszteletet, mert egyike volt azon keveseknek, akik a külföld hazánkkal szemben táplált ellenszenvét, vagy ennek rokonát, a tudatlanságot, jóakarattá és elismeréssé akarta változtatni.

Hogy ez mennyi nehézséggel járt, milyen szinte legyőzhetetlen akadályokkal kellett megküzdenie, azt legjobban megérthetjük, ha meggondoljuk, mit tudott akkor rólunk Európa, mi volt irodalmi és szellemi életünkről alkotott véleménye. És mivel már földrajzi fekvésénél fogva is, a németiség tanusított irántunk ezer éven át a legtöbb érdeklődést, elég, ha az ő ítéletét ismerjük meg, mert abban egyszersmind az egész művelt Nyugaté is visszatükröződik.

A XVIII. század elejéig úgyszólván semmi nyomát sem találjuk annak, hogy szellemi életünkről valamit is tudtak volna. A törökkel vívott küzdelmeinket figyelemmel kísérték, a magyarok hősi erényeit mindenütt elismerték; hazánkat úgy emlegették, mint a nyugati keresztény kultúra védőbástyáját. De hogy ezen kívül egy sajátos kultúrájú néppel van dolguk, az már nem érdekelte őket.

¹ Móra Ferenc: Napok, holdak, elmúlt csillagok. Hátrahagyott művei. Budapest, Genius, 1935. 89. old.

Jacob Friedrich Reimann volt az első, aki a magyar irodalomról említést tesz. De ebben sincs köszönet. Úgy nyilatkozik a magyarokról, mint egy nemzetről, amely többre becsül egy jó lovat, mint egy érdekes könyvet és inkább forgatja a kardot, mint a tollat.² Reimann igazságtalan vádja tudatossá tette bennünk azt, hogy csak műveltségünk erejével állhatjuk meg Közép-Európában a helyünket. Megindul tehát a tudományos munka, amely hivatva volt Németországot erről meggyőzni. Rotarides volt az első nagyobb irodalomtörténet szerzője. 1745-ben adja ki művét *Prolegomena* címen, amely azonban csak töredék maradt. Ebben válaszol Reimannnak, amidőn rámutat Zrinyi és Balassa Bálint — Nyugatnívóját is meghaladó — irodalmi munkásságára. Hogy emellett még a kardforgatáshoz is értettek, ennek csak örülhetett Reimann, mert enélkül nagyon valószínű, hogy ő sem tudta volna oly zavartalanul folytatni tudományos munkálkodását.³

Rotarides nyomán idehaza is többen kezdenek irodalmi és történelmi kutatásokkal foglalkozni. Pray, Bél Mátyás, geleji Katona István a történettudomány, Gyarmati Sándor és Révay Miklós az összehasonlító irodalomtörténet buzgó mesterei. De ez a lelkes munka is hiábavalónak bizonyult, mert eredményeit Nyugaton nem vették tudomásul. Innen van az, hogy Herder még semmit sem tud rólunk és nyelvünk közeli letűnését jósolja meg.⁴

² „Die Ungarn haben jederzeit ein solches Naturell gehabt, daß sie mehr auf ein gewandtes Pferd und einen blanken Sebel als auf ein kurieuses Buch gehalten.“ J. Fr. Reimann: Versuch einer Einleitung in die Historiam literariam, Halle, 1708. I. Bd. Seite 435.

³ V. ö. Julius v. Farkas: Deutsch-ungarische Beziehungen zur Zeit der Romantik. DUHbl, 1930, 265—276. old.

⁴ „Das einzige Volk, das aus diesem Stamm sich unter die Eroberer gerdängt hat, sind die Magyaren. Wahrscheinlich saßen sie zuerst im Lande der Baschkiren, zwischen der Wolga und dem Jaik; dann stifteten sie ein Ungarisches Königreich zwischen dem Schwarzen Meer und der Wolga, das sich zerteilte. Jetzt kamen sie unter die Chasaren wurden von den Petschenegen geteilt, da sie denn teils an der persischen Grenze das Magyarische Reich gründeten, teils in sieben Horden nach Europa gingen und mit den Bulgaren wütende Kriege führten. Von diesen weiterhin gedrängt, rief Kaiser Arnulf sie gegen die Mähren; jetzt stürzten sie aus Pannonien in Mähren, Bayern, Oberitalien und verwüsteten greulich; mit Feuer und Schwert streiften sie in Thüringen, Sachsen, Franken, Hessen, Schwaben, Elsaß bis nach Frankreich und abermals in Italien hinein, zogen vom Deutschen Kaiser einen schimpflichen

A fordulópont, amikor a külföld nagyobb érdeklődést és megértést tanúsít irántunk, a német romantika idejére esik. A francia forradalom hatása, a napoleoni világhuralom fenyegető veszedelme, a nemzeti öntudat ébredése, a közlekedési eszközök fejlődése közelebb hozta egymáshoz a népeket. A romantikus utazások során hozzánk is eljutnak és most már mind több konkrétum kerül a leírásokba. Schlegel közvetlen szemléletből ismeri meg a magyar népet, Humboldt a magyar nyelv felépítésében keres teóriájára magyarázatot, Grimm megtanulja a nyelvünket, mert reméli, hogy a régi magyar népmesékben a német mesevilág kiegészítésére talál.

Az eredmény, sajnos, megint nem volt kielégítő, jöllehet a hiba ezúttal bennünk volt. Minden erőnk kimerült abban az igyekezetben, hogy a németeket meggyőzzük arról: a mi kultúránk európai színvonalon áll. Közben nem ismertük saját magunkat, nem ismertük a magyar kultúra sajátos, az európai-tól elütő jellegét, pedig Schlegelék éppen ezt keresték. Így a kedvező alkalmat elmulasztottuk: sem irodalmunkat, sem más szellemi mozgalmunkat nem értették meg. A nyelvújításból pld. azt a következtetést vonták le, hogy a magyarság eddig még irodalmi nyelv felett sem rendelkezett.⁵ Ehelyett néprajzi kuriózumainkkal igyekeztek magukat kárpótolni. Innen van az, hogy a tájékozatlan külföldi, sajnos, még ma sem tud sokkal többet rólunk a szokásos cigány, huszár, betyár és csikós legendáknál.

Az 1825-ben meginduló reformmozgalmak, majd még inkább a szabadságharc hősie küzdelmei ismét felénk fordítják a nemzetek érdeklődését. Heine, Freiligrath, Moritz Hartmann, Friedrich Halm, Karl Beck, Christian Zedlitz minduntalan helyet adnak verseikben a magyar

Tribut, bis endlich teils durch die Pest, teils durch fürchterliche Niederlagen ihrer Heere in Sachsen, Schwaben, Westfalen das Deutsche Reich vor ihnen sichergestellt und ihr Ungarn selbst sogar zu einem apostolischen Reich ward. Da sind sie jetzt unter Slaven, Deutschen, Wlachen und andern Völkern der geringere Teil der Landeseinwohner, und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden.“ Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Berlin — Leipzig — Wien — Stuttgart. Deutsches Verlagshaus. Bong & Co. Achter Teil. Seite 15—16.

⁵ V. ö.: Farkas Gyula: A magyar irodalom Németországban. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1936. ápr.—jún. 163. old.

kérdésnek és a legmelegebb rokonszenvvel kísérik alkotmányos küzdelmeinket. De most is, éppen úgy, mint a török harcok idején, csak a magyar vitézség és hősiesség érdekli őket. Szellemi életünkkel szemben továbbra is előítélettel viseltetnek. Nem akarnak hinni abban a csodálatos fejlődésben, amit a magyar irodalom pár évtized alatt elért. Szükségünk volt önfeláldozó férfiakra, akik lemondván az önálló alkotás dicsőségéről, a közvetítő szerény, de hasznos munkájára vállalkoztak.

Ezek közül a férfiak közül való többek között K e r t b e n y K á r o l y is. 1846-ban indult el külföldre, hogy — mint ő mondja — kultúrközvetítő legyen Magyarország és Európa között. *Petőfivel* akarja a világot megajánlékozni. Élete jellegzetes, mondhatnók tragikus magyar sors volt. Itthonról elgáncsolták. Nem ismerték fel küldetésének fontosságát és apró hibáinak, gyöngéinek nevetségessé tételével tették őt lehetetlenné. Pedig minden hibáját jóváteszi egyetlen erénye: végtelenül hitt a szellem erejében. Az átlag ember hajlandó a szellemi tényezők életformáló erejét lebecsülni az anyagiak javára.

Kevesen vannak, akik a szellemi erőket nagyrabecsülik. Ezek a kevesek az emberebb emberek. Kertbeny nemesak hitt a szellem erejében, hanem egész életét annak áldozta, hogy Petőfi alkotásait, nemzetünk szellemi életének legfényesebb sugarait Nyugatra sugározta.

Kertbeny élete.⁶

A Benkert-család Bajorországból származik. Elsőnek Kertbeny nagyapja, Jacob, vándorolt be Magyarországra 1787-ben. Mint pincér kezdte pályafutását a *Fehér Hajóban* Pesten. Majd feleségül vette a nemes származású, de szegény Szalay Annát. Boldogságuk csak pár hónapig tartott, mert Benkert 1894-ben, Antal fia születése előtt pár hónappal meghalt. Az özvegy nemsokára újra férjhezment, a szintén német származású Halzl Jánoshoz. Mindketten szorgalmasan dolgoztak és csakhamar tekintélyes vagyonra tettek szert. A „*Zum König von Ungarn*“ nevű szálloda volt az övék a Váci-utcában, amely igen jól jövedelmezett. Ez tette lehetővé, hogy az ifjú Antal Bécsbe kerülhessen kellő kereskedelmi ismeretek szerzése céljából. Ő volt kiszemelve az üzlet vezetésére. Antal azonban semmi gyakorlati érzékkel nem bírt. Művészhajlamú, puha lelkű ember volt, aki állandóan művészek társaságában töltötte idejét. Itt ismerkedett meg a bájos, finomlelkű Gráf Linával, akit 1823-ban vett el feleségül. Bécsben született 1824 február 28-án idősebb fiúk, Károly, majd 1825-ben Imre. Ebben az évben hal meg az öreg Halzl és Antalnak haza kell jönnie, hogy az üzletet átvegye. Míg az anya élt, addig ment is a dolog, de az ő halála után, mivel végrendelet nem volt, a mostoha testvérek közt kitört az örökösödési harc, melynek során minden vagyonuk elúszott. Csak az a 6000 forint maradt meg, amit a nagymama a két unoka nevére az árvaszéknél elhelyezett.

⁶ Kertbeny Károlyról eddig a névtelen újságcikkeken és fordításaira vonatkozó kritikákon kívül igen kevés önálló tanulmány jelent meg. Életében újsázcikként semmi. Halálakor a legtöbb magyar újság megemlékezett róla, megírván rövid életrajzát és külföldön kifejtett propagandatevékenységét. 1892-ben Agai Adolf emlékezik meg Kertbenyről *Por és hamu, barátaim s jó embereim emlékezete* című könyvében. 1894-ben Theobald Kerner ír néhány nem túlságosan hízogó oldalt róla, *Das Kernerhaus und seine Gäste*

Kertbeny apja Pesten is fenntartotta bécsi ismerőseivel az összeköttetést. Ha azok Pestre jöttek, mindig fölkeresték őt. Így aztán a gyermek Károly már most megszokja, hogy állandóan művészek társaságában forogjon. Ebben az időben Antal is tehetséges írónak hiszi magát és egymásután adja ki novel-lás köteteit és színdarabjait.⁷

Novellái D u m a s tárcaregényeire emlékeztetnek. Jelen-téktelen, olesó humorú kis elbeszélések. De azért ezekre mégis akadt kiadó, mert Benkert a bevételt mindig egy elemi csapás-tól sujtott község fölsegélyezésére szánta. *Die Reise von Pest bis Baja* a bajaiak, *Bunte Bilder aus dem Leben* a modori lakosság tűzkárosultjai javára íródott. Nem akadt azonban színigazgató, aki darabjait előadatta volna. Sokáig megkeserítette életüket ez a körülmény, míg aztán Benkert szörnyű bosszút állt. Bécsi ismerősei révén B ä u r l e *Wiener Theater-zeitung*-jának lett a magyar munkatársa. Jaj volt most azok-nak, akik nem nyerték meg az önérzetében megsértett, kérlel-hetetlen kritikus magas tetszését. A vendégszereplő színészek első útja mindig a Benkert-házba vezetett. Devrient Emil, Dessoir, Döring, Löwe színészek, Vieuxtemps, a hegedűművész, Rossini, Berlioz, Bosco, a bűvész, sőt még Elssler Fanny is, mind fölkeresték a szigorú kritikust. És megtörtént az, ami eddig lehetetlennek látszott: N ö l t z ú r, a budai német színház igazgatója személyesen kereste fel

című művében. Ezután úgy látszott, hogy Kertbeny teljesen a fele-dés homályába merült, mikor Hatvany Lajos báró egy antiquárium-ban véletlenül rábukkant Kertbeny autogramm- és fényképgyűjte-ményére. Nemcsak Kertbeny, hanem az egész Benkert-család törté-nete érdekelní kezdí és egy kalandos korrajz kiadását tervezi *Egy fölösleges ember* címen. Ebből csak pár oldal került a nyilvánosság elé 1911-ben *Csendes napok és hangos esték* cím alatt. A családot két kötetben örökítette meg, *Gyalu grófnőben* Kertbeny örült nagy-nénje történetét meséli el. *A vén kocsmáros és fia, a kántár* című könyvében pedig az apáról, Benkert Antalról ír. — A legterjedel-mesebb tanulmányt Trostler József írta róla az *Ungarische Rundschau* 1913. évfolyamában *K. M. Kertbeny im Briefwechsel mit deutschen Schriftstellern* címen. Ugyancsak ő írt róla kisebb cikket a *Világ* 1923. 10. számában. Legújabbán Móra Ferenc hátrahagyott műveiben (*Napok, holdak, elmúlt csillagok*) jelent meg Kertbeny-ről pár oldalas jellemrajz.

⁷ Wuth des Elements und Milde des Menschenherzens. Pest, Landerer, 1839.

Die Reise von Pest bis Baja und die Braut auf der Donau. Humoristisches Reisebild. Pest, Landerer, 1840.

Benkertet, hogy darabjait előadhassa, sőt a főszerep alakítását a szerzőnek ajánlotta föl. Így kerültek színre a *Soroksári kötél-táncos*, *Szerelem postillonja* és *Rajmund, vagy a lebilincselte fantázia*.⁸ És bár az írók, színészek és zenészek testületileg vonultak ki, az előadások mégis teljes fiaskóval végződtek. A krisztinavárosi közönség u. i. nem félt a szigorú kritikustól, hanem ijedten menekült a színházból.

Ez a csalódás talán kijózanította az apát, mert még egy utolsó kísérlet után, amikor mint vándorszínész lép fel, ugyancsak minden siker nélkül, úgy látjuk, hogy irodalmi és művészi ambíciói megtörttek. De a példa, amelyet adott, gyermekei-nél követésre talált. Fiait hiába akarja polgári pályára adni, hogy megmentse őket a művészi élet rögzös és sok csalódást rejtő útjától. Gyermekkoruk fantáziáját megtermékenyítette a színészek és művészek csillogó élete, és mivel gyermekek voltak, nem látták meg annak árnyoldalait.

Imre 1839-ben Selmeceire kerül egy szatócsüzletbe, de megszökik innen, mire Pesten egy rövidáru kereskedésbe adják. Itt sem bírja ki, bejelenti szüleinek, hogy festő akar lenni. Célját el is éri. Először *L a n d a u* rajziskolájába kerül, majd *W a l d m ü l l e r* tanítványa lesz. Károly sem bírja ki a könyvkereskedői pályát. Híres ember akar lenni. Megszökik Bécsbe, felkeresi apja ismerőseit és megszokja a művészek könnyelmű, bohém életét. Ha ehhez még hozzávesszük azt a tényt, hogy Kertbenynek öröklött természete a felületesség, hogy semmi kitartás nincs benne, a problémáknak csak a felvetetése érdekli, akkor egész világosan magunk előtt látjuk későbbi pályáját, amely örökös bolyongásból, száz dologba való belekapásból, nélkülözésből és adósságokból áll.

A gyermekek.

Kétéves korában költöznek szüleivel Pestre és itt éli a gyermekek vidám, gondtalan életét. Promontóron, a családi

Bunte Bilder aus dem Leben. Pest, Landerer und Heckenast, 1842.

Erinnerungsblüthen. Eine Sammlung Lebensbilder der Wirklichkeit entnommen. Pest, Landerer und Heckenast, 1844.

⁸ V. ö. Hatvany Lajos: A vén kocszmáros és a fia, a kontár. Bécs, Új modern könyvtár, 1922. 86. old.

szőlőben nyaralnak, váciutcai lakásukon pedig már most jelentős ismerősökre tesz szert.⁹ Kertbeny életében mindig van valami szerencsés kimenetelű véletlen szerencsétlenség, melynek során híres emberekkel ismerkedik meg. Így egy alkalommal, mikor az utcán játszott, Rudnay Sándor hercegprímás lovai alá kerül. A hercegprímás, aki velük egy házban lakott, saját karjaiban viszi fel a lakására a megszeppent fiúcskát, aki cukrot, narancsot kap, valamint engedélyt arra, hogy később is meglátogathassa a primást.¹⁰ Hasonló eset történik vele Egerben, hová magyar szóra küldték egy nagybátyjához. A cisztercitákhoz járt iskolába, üres óráiban pedig legszívesebben az akkor épülő dóm állványain mászkált. A munkások, akiknek útjában volt, lekergették a kisfiút. Egy ilyen alkalommal egyensúlyát veszítette és lezuhant pont (!) Pyrker érsek lábai elé. Ezentúl minden második vasárnap hivatalos az érsekhez uzsonnára.¹¹

Két évi egri tartózkodás után visszatér Pestre. Németül alig tud már. A piaristáknál folytatja tanulmányait, ahol a magyar nyelv tanulásában tűnik ki. Imádja a színházat és a könyveket. Tizennégyéves korában elolvasta az egész Shakespeare-t. Ezért is szánják szülei a könyvkereskedői pályára. 1839-ben Győrbe kerül Schwaiger könyvkereskedésébe, ahol ezt jóformán teljesen egyedül vezeti. Rövid idő alatt kiolvassa az egész kölesönkönyvtárat: Lafontaine, Gutzkow, Heine, Eötvös... válogatás nélkül, ami éppen a kezébe került. Első költői szárnypróbálgatásai is erre az időre esnek. Sok szép lány lévén Győrött, ezekhez írt az arany ifjúság egy himnuszt; a rimeket Kertbeny szolgáltatta.

1840 májusában hazajön Pestre és most Heckenast könyvkereskedésében látjuk. Itt ismeri meg — természetesen ez az ismeretség nagyon egyoldalú — a nemzet nagyjait: Széchényit, Lónyait, Trefortot, Eötvöst. Rövid szabadságra, Majláth János kíséretében Bécsbe utazik. Apjának ajánlólevelével fölkeresi Löwe színészt és így minden

⁹ Kisfaludy Károly lakott velük szemben, aki szívesen eljátszott a szép kisfiúval.

¹⁰ Silhouetten und Reliquien. Wien und Prag, L. Kober & Markgraf, 1861—63. II. köt. 2. old.

¹¹ U. o. II. köt. 70. old.

este máshol vigadnak színészek társaságában. Megismeri Lenaut, Grillparzert, Adalbert Stiftert. Természetes, hogy ezek után az amúgy is nyugtalan vérű fiúnak nem tetszett újra az élet Heckenastnál. Nyomatott műveiben úgy szerepel, hogy önként hagyta el az üzletet,¹² de kéziratában az ú. n. „*Pech-krónikában*“ bevallja, hogy Heckenast könnyelmű és „vorlaut“ magaviselete miatt elbocsátja az üzletből, anélkül, hogy fölszabadította volna és ezzel elvágta az útját annak, hogy polgári pályán érvényesülhessen.

Ezt valószínűleg otthon sem merte bevallani. A háztulajdonostól kér kölcsön apja nevében öt forintot és búcsú, meg útlevéll nélkül elhagyja Pestet. Bécsben Bauerléhez fordul, aki kedvesen fogadja. Pénzt ad neki, de hazaküldi apjához az ifjú óriást. Kertbenynek, miután pénzt érez a zsebében, eszé ágában sincs hazamenni, hanem folytatja útját. Prágában nagybátyját, az udvari színészt, Bayer Rudolfot keresi fel, aki nem tudván, hogy a fiú megszökött otthonról, útlevéllal és kellő pénzzel látja el. Németországban bolyong pár hétig. Drezdában megint nincs egy fillérje sem, de itt is élnek rokonai. Unokanővére, Bayer Mária színésznő, szívesen fogadja a „Vetter aus Ungarn“-t. Devrient, a híres színész is felkarolja az ifjút; Lipinszky hegedűművésznél, Julius Mosennál töltenek igen kedves estéket. Devrient még a közvetítésre is vállalkozik az apa és a tékozló fiú közt. A kért pénz meg is érkezik azzal az utasítással, hogy azonnal haza kell mennie. De Kertbeny a kapott pénzzel megint tovább áll. Lipcsében és Berlinben tölt el még pár napot. Mivel azonban már mindenhová befutott a szülők felvilágosító levele, sehol az ismerősöknél nem kap több pénzt. Így azután kénytelen visszafordulni. Otthon a nagymama a békeangyal. Végül is mindenki örül, hogy olyan szép utat tett meg, annyi sok szépet és érdekeset látott.

De a nyugodt, polgári élet most sem felel meg neki. Katonának jelentkezik az ötödik számú tüzérezredbe. Most kezd először írni, még pedig verseket *Deutsche Gedichte in fliegender Prosa* címen. Ezeket megküldi Széchényinek, aki, bár őszintén megmondja, „daß diese Distichons weder Fisch noch

¹² V. ö. Ungarns Männer der Zeit. 343. old.

Fleisch. d. h. weder Verse, noch Prosa seien“,¹³ mégis biztatja, bátorítja a fiatal embert. Szabadságoltatja magát a katonaságnál, hogy teljesen az irodalomnak szentelhesse napjait. Beiratkozik az orvosi karra és mint autodidakta igyekszik a hiányzó előtanulmányokat pótolni.

Ebben az időben B a k o d y Tódornál gyűltek össze a fiatal írók és művészek. L i s z n y a i, K e r é n y i, T o m p a, S z á s z Károly, S á r o s s y, P á k h Albert, P e t ő f i mindennapos vendégek. Ki-ki felolvas saját művéből, vagy egy éppen újonnan megjelent irodalmi terméket bírálják meg. Itt kapja Kertbeny az első indítást arra, hogy a magyar és német irodalom közt a közvetítő szerepét játssza. Első irodalmi műve most jelenik meg nyomtatásban *Bier ist Gift* címen Lipésében, amiért 80 tallér honoráriumot kap. Kertbeny már nagy írónak, híres embernek álmodja magát. És úgy látszik, mintha tényleg felfelé ívelne pályája. Josef H u b e r, a horvátkerti német színház dramaturgja révén H e b b e l-lel ismerkedik meg. Majd a véletlen L i s z t társaságába sodorja, aki szívesen hallgatja az alig 22 éves ifjúnak színes élményeit és elbeszéléseit. — Maga S z é c h é n y i is kezd érdeklődni a fiatal Benkert iránt. Különösen a *Jahrbuch des deutschen Elementes* terve tetszett meg neki. Igen szép és nemes feladatnak tartotta S z é c h é n y i, a nemzetiségekben az összetartozás gondolatát kifejleszteni, ahelyett, hogy minduntalan egymás ellen ingerelnék őket; megmagyarázni nekik sajátos kultúrájukat, amit azonban a közös cél szolgálatába kell, hogy állítsanak.¹⁴ A tervezett műhöz előszót ír, saját arcképének miniatűrjét adja Kertbenynek. A nyomási költségeket is maga akarja fedezni.

És mégis, mikor 1846-ban a *Jahrbuch* első füzeté megjelent, mind magyar, mind német résziről csak ellenszenvet és gúnyt váltott ki. A németek protestáltak a feladat ellen, hogy a magyar kultúra szolgálai legyenek, a magyarok pedig nem akarták a német elem létjogosultságát elismerni és szidták Kertbenyt, hogy magyar írók közt felnőve, most mégis németnek vallja magát. A harc és gúny végül is oly éles személyeskedéssé fajult, hogy Kertbenynek nem volt itthon maradása.¹⁵

¹³ Silhouetten und Reliquien. I. köt. 157. old.

¹⁴ U. o. II. köt. 158. old.

¹⁵ Pákh Albert írta meg róla a legszatirikusabb novellát, *A síp-*

Ezért és nyugtalan véréből üzve, nem pedig, ahogy ő mondja, a magasztos eszmétől megittasulva, hogy Petőfit a külfölddel megismertesse, veszi kezébe a vándorbotot, ami csak újra itthon, több mint harminc év múlva, hull ki, a testben és lélekben egyaránt megtört irodalmi agitátor kezéből.

A vándorévek.

1846 május 6-án vesz búcsút Kertbeny akkor már nagybeteg atyjától, családjától, egyszersmind családi nevétől is. A németesen hangzó Benkertet most már véglegesen a Kertbenyvel cseréli föl.¹⁶ Elindul a Bakonyon, Füreden át Sopronba, hol rokonait látogatja meg, majd Bécsen és Grácon át Triesztbe érkezik. Már most megindul a vadászat híres emberek után. Ettől kezdve élete végéig kilincsel Kertbeny, ajánlásokat, elismerést, később már anyagi segílyt is koldulva. „War ich doch schon damals ausgezogen, die Welt zu sehen, und es sollte der Welt schwer werden, sich nicht sehen zu lassen! Besonders auf Solemnitäten hatte ich es abgesehen und machte Jagd auf sie wo es ging“ — mondja ő maga *große Leute, kleine Schwächen* című művében.¹⁷

Triesztben Steinacker Gusztávnál, a magyar száрма-

ládás fia és a sipládás fiának az apja címen. Minden gyöngéje pelengérré van itt állítva. Kertbeny a sipládás, Josef Maria Besenstiel a neve, aki egy írónak meséli el élete történetét és a rajta esett sérelmeket. Nem nyílt meg Pesten egy új szivarbolt — meséli Besenstiel —, melynek ő föl ne ajánlotta volna szolgálatait, megmagyaráztán, hogy kiváltképpen szivarmagasztalásokkal szokott foglalkozni. Vagy, ha jött valami híres idegen, ő volt az első, aki felkereste és elmondta neki, mily szegény országba jött, de mily sok rendkívül tehetséges írója és művésze van ennek. És az idegek boldogak voltak, hogy a véletlen épp egy ilyen tehetséges emberrel hozta őket össze. ... Írt egy német röpiratot „A rántott csirke méreg, Eljen a gulyáshús!” címen. Majd mikor a rántottcsirke-párt felzúdult, azt írja, dehogy méreg a rántott csirke, méreg biz a gulyáshús. Erre mindenki fölzúdult. Nem értették meg, pedig ő Németország szellemét akarta a magyar szellemmel összehasonlítani, de megbukott és erkölcsi agyonlövetést szenvedett. Ezért itt hagyta Magyarországot, de megfenyegette a hálátlan hazát. (V. ö. Pákh Albert: Humoros életképek. Kiadja a Kisfaludy-Társaság, Pest. Athenaeum. 1870. 140—172. old.)

¹⁶ 1848 február 22-én 8818. szám alatt kapja meg a hivatalos engedélyt a névváltoztatásra.

¹⁷ *Große Leute, kleine Schwächen*. Berlin. A. Duncker, 1871. 214. old.

zású német költőnél időzik, aki ajánló sorokat ad Kertbenynek Stieglitz német költőhöz. Velencében Stieglitz a kalauza. Az ő társaságában ismeri meg Kertbeny Niccolò Tommaseót, az olasz író, Daniele Manin, a híres államférfit és Betty Paoli költőnőt. Padua, Milano, Bologna, Róma, Nápoly a következő állomások, hol Manzoni, Rossini, Mezzofanti bíborossal szaporítja nagynevű ismerőseinek a számát.¹⁸ Ha véletlenül nem volt ajánlólevele, Kertbeny azon is túltette magát. A legnagyobb lelki nyugalommal állított be sokszor teljesen vadidegen emberekhez, akik nem is gondoltak arra, hogy egy ismeretlen őket minden bejelentés nélkül meglátogathassa és saját feledékenységüket okolták, hogy nem emlékeztek az előttük eddig ismeretlen Kertbenyre. És mivel sokat látott és igen jó humorral és előadókészséggel tudta életének egyes epizódjait elbeszél, megbocsátották tolakodását és mindenhová meghívták, „um etwas vorzulügen“.

1846 decemberében ismét Milanóban van. Itt kapja a hírt édesanyja elhunytáról. Pénze már fogytán van, a katonaságnál sem szerelt még le, de visszafordulni nem akar. Az *Ungarns Männer der Zeit*-ben indokait még azzal is megtoldja, hogy az olasz rendőrségnek felette gyanus volt Magyarország érdekében kifejtett propagandája miatt. Főleg ezért kellett neki Chiavennánál csempészekkel átszöknie a határon.¹⁹

Arau volt útjának következő célja, mert hallotta, hogy Heinrich Schöcke nagy magyarbarát és ezt akarja saját javára kihasználni. Szép terve azonban meghiusul. Schöcke már halálán van és bár igen kedvesen, állítólag „Jónapot uramöcsém! Éljen Magyarország!“ felkiáltással üdvözölte és kijelentette „einen Ungarn empfangen er jederzeit, auch wenn er schon im Sterben läge“,²⁰ még Kertbeny sem gondol arra, hogy vendégszeretetüket egy napnál tovább igénybe vegye. Megy hát tovább és most már Páris a cél. De hogyan lehetne oda eljutni, mikor Mühlhausenban már egy fillérje sincs. Egy kocsis a köpenye fejében vállálja, hogy Párisba viszi. Így érkezett meg Kertbeny 1847 február elején a francia fővárosba, egy szál ruhában, egy fillér, köpeny és

¹⁸ Ungarns Männer der Zeit. 349. old.

¹⁹ U. ott. 350. old.

²⁰ Silhouetten und Reliquien. I. köt. 235. old.

ismerősök nélkül.

Philarète Chasles-hoz van ugyan ajánlólevele, de az ezt el sem olvassa, hanem egyszerűen kiutasítja a gyanús külsejű idegent. Alfred Meißner, Venedey Jakab és Frank könyvkereskedő segítségével mégis bejut az írói körökbe. Venedey Heine-hez ajánlotta be, aki először igen mérgesen rátámad: mit akar, miért zavarja, nem akar idegeneket látni. De Kertbeny nem az az ember, akit ilyen fogadtatással el lehetne ijeszteni. Nyugodtan elmondja, hogy ki küldi, mi járatban van és máris beszél magáról, a magyar viszonyokról, mindenről. És Heine hallgatja. Végre valaki, aki nem kérdezi őt, hanem aki beszél. Beszél egy östehetségről, egy fiatal költőről és hibásan, döcögve le is fordítja egyikét dalát. Igaz, hogy Kertbeny előadásai igen homályosak, Heine inkább csak lelki füleivel hallja a szépségeket, de még így is fölismeri a lángészt. Tanácsokat ad Kertbenynek, hogy tanulja meg becsületesen a prozódíát, mert Petőfi megérdemli, hogy egész életét neki szentelje, hogy a németeknek is szívéhez nőhessen a lánglelkű magyar költő. Németül is jól meg kell tanulnia, „denn Übersetzungen haben nur dann einen Wert und Befruchtungsfähigkeit in fremden Literaturen, wenn sie mit der formellen Übersetzungskraft des Originals wirken.“²¹

Párisban mindenki lelkesedik a magyarokért. Minél többet akarnak tudni azok irodalmáról, történelméről, nyelvéről. Kertbeny rájön arra, hogy a legnagyobb sikert úgy éri el, ha a magyar ügy szószólója lesz. De rájön arra is, hogy tudása minden téren szörnyen hézagos. Becsületesen bevallja hát tudatlanságát és hazulról kér segítséget. Hiába írja azonban százszámra leveleit, válaszra nem igen méltatják a kóbor irodalmárt. Ezért nem lehet teljesen Kertbenyt hibáztatni azért, ha nem minden esetben adott helyes képet a magyar viszonyokról. Jókai is elismeri ezt a tényt *Az én kortársaimban*. „...Ha adatai néha hibásak, annak egyszerű oka az, hogy mikor valami adat iránt kérdezősködik nálunk, mi olyan indolensek vagyunk, hogy még csak nem is felelünk neki.“²²

²¹ Silhouetten und Reliquien. I. köt. 239 old.

²² Jókai: *Az én kortársaim*. 186. old.

Párisban részint ajánlások révén, részint a tőle megszokott módszerrel bejut az irodalmi szalonokba. George Sand, Musset, Lamennais, Béranger társaságában többször megfordul. Thalès Bernard-dal és Saint-René Taillandier-vel később is összeköttetésben áll. Hivatalos egyszer a híres Rachel szalonjába is. Többször találkozik a Párisban élő külföldiekkel: Heinrich Laube, Bem, Mickiewicz, Bakunin és Golovin Iván, az orosz reformátorok, ismerősei közé tartoznak. Anyagilag is most egészen jól áll, mert több német folyóiratba dolgozik.²³

Bulwer angol regényíró egy félremagyarázott levele alapján hagyja el Párist és Londonba siet. A félreértés hamar kiderül. Kertbeny a legnagyobb bajban volna, ha Sir John Bowring segítségére nem sietne, amennyiben a British Múzeumban Panizzi igazgató mellett állást szerez neki. A magyar könyvek és kéziratok rendezésével bízzák meg. Bowring őszinte érdeklődéssel viseltetett minden magyar ügy iránt. Volt is Magyarországon és 1830-ban *Poetry of the Magyars* címen népdalgyűjteményt adott ki. Kertbeny iránti jóindulatát élete végéig megtartotta. Állandó levélbeli összeköttetésben álltak, melyekben részint Kertbenytől kér valami felvilágosítást a Petőfi-fordítások ügyében, részint pedig támogatja Kertbenyt összeköttetéseivel, sőt igen sokszor anyagilag is.²⁴

Hamburgban a Hoffmann és Campe cég vállalkozik a Petőfi-fordítások kiadására és így Kertbeny otthagyja Londont, biztos állását és a kontinensre hajózik. A kiadásból mégsem lett semmi, mert a véletlen összehozza Kertbenyt Bärmann Miklóssal, a híres Shakespeare- és Calderon-fordítóval. Bärmann — miután a kéziratot elolvasta — őszintén megmondja, hogy ez bizony nem több szép műkedvelői dolgozatnál. Legokosabb, ha kéziratát tűzbedobja. A magyar ügynek ilyen fordításokkal használni nem fog, valódi

²³ Főleg az *Augsburger Allgemeine Zeitung*nak küldött apró cikkeket. Első terejdelmesebb cikke 1847. évf. 155. számában jelent meg „Der Pariser Kuntssalon” címen.

²⁴ A Nemzeti Múzeum 58 darab levelét őrzi részint francia, részint angol nyelven, melyek mind őszinte baráti hangon vannak írva.

szépségeket nem mutat fel, csak homályos sejteimeket közöl. Pedig Petőfi megérdemelné az európai irodalom osztatlan elismerését.²⁵ Biztatja, buzdítja Kertbenyt a továbbképzésre. Bärriann tanácsát annyiban meg is fogadja Kertbeny, hogy a fordítás kiadásáról egyelőre lemond.

Berlinbe megy tehát és Varnhagen von Ense-nél kopogtat Carlyle ajánló levelével. Varnhagen is mindenért lelkesedik, ami magyar. Fiatal korában, mint katona ő is megfordult Magyarországon.²⁶ Kertbenyt is legnagyobb jóakarattal karolta fel. Nála sok íróval és kiadóval ismerkedik meg Kertbeny: Humboldt, a Grimm testvérek, Bettina Arnim, Sternberg regényíró, Cassel Paulus a *Magyarische Altertümer* szerkesztője, mind sok és jó összeköttetés a későbbi évekre. Varnhagen tanácsokkal látja el Kertbenyt, milyen irányban kezdhethné meg irodalmi működését, később anyagi támogatást sem tagad meg tőle. Kertbeny egyelőre csak Varnhagen tanácsát kéri, miképpen lehetne Berlinben 1—200 tallérra szert tenni. Van ugyan neki néhány kiadatlan kézírata, amikre biztosan akadna kiadó, „... aber sie sind noch nicht so vollendet, wie sie meinem Geiste vorschweben, und wie sie mein Talent und mein moralisches Ehrgefühl wünscht, und so halbheitlich gebe ich nichts her, da will ich lieber darben.“²⁷

1848-ban kitör a márciusi forradalom, amelynek során az *Ungarns Männer* szerint passzíven viselkedett,²⁸ kéziratában lévő önéletrajzi jegyzetei szerint azonban minden utcai harcban résztvett Bayer József unokabátyjával együtt, aki később hazament és jelentkezett Görgey seregébe. Kertbeny viszont Hallén át Weimarba megy, ahol ugyanabban a szállodában lakik, mint Liszt Ferenc. Jóformán minden nap együtt vannak, sőt még Jénába és Gothába is elkíséri Lisztet és állítólag az udvarhoz is bejutott.

²⁵ V. ö. Kertbeny: Irodalmunk a határokon túl. Szépirodalmi Lapok. 1853. 18—41. szám.

²⁶ Magyarországi emlékeit a *Denkürdigkeiten des eignen Lebens*, Leipzig, Brockhaus, 1871. című könyvének második kötetében, a 278—305. oldalon írja meg.

²⁷ Kertbeny levele Varnhagenhez. Berlin, 1848. jun. 9.

²⁸ 254. old.

Nyáron rövid időre Lipésében látjuk, majd Frankfurtban telepszik le. Jobb- és baloldali politikusokkal egyaránt érintkezik. Detmold ügyvéd, Ernst Moritz Arndt, Jacob Grimm, Hartmann, Meißner társaságában van a legtöbbet. Meißner új kiadót is szerez neki a Petőfi-fordítások számára, de az időpont nem kedvező és Kertbeny Hugó Károly, Spindler regényíró és Gervinus történetíró társaságában Homburg v. d. Höhe-re vonul vissza. Innen kezd levelezni Splényi Lajossal, egy ifjúkori barátjával, aki most Turinban Kossuth követe. Az ő megbízásából kellett volna Magyarországra utaznia fontos küldetéssel. E körül az utazás körül a legnagyobb titokzatosság és zavar uralkodik. Kertbeny is minden alkalommal másképpen ír róla. Az *Ungarns Männer* szerint csak a bajor határig jutott el.²⁹ A *Datenblätter* szerint jún. 6-tól július 15-ig tartott az út, Nürnbergben és Passaun át Grácig jutott. Itt vette a hírt az oroszok betöréséről, mire visszafordult.³⁰ Kéziratában úgy nyilatkozik, hogy Magyarországon is megfordult, de eredményt elérni nem tudott. Augusztus 10-én tért megint haza.

Most kapja anyjától a hírt, hogy vagyonukat teljesen elvesztették. Kertbeny 1848-ban lett nagykorú és anyját bízta meg azzal, hogy az árvaszéktől nagyanyjától nevére elhelyezett 3000 forintot fölvegye. Ez rendben meg is történt, csak a bizonytalan viszonyok miatt egyelőre nem merte fiának a pénzt elküldeni. 1849-ben Imre ugyancsak az anyját bízta meg ezzel a feladattal. Ezt azonban Haynau emberei csak Kossuth-bankókkal fizették ki, mondván, hogy Kossuthék még az árvaszéktől is elvették az ezüst pénzt. A Kossuth-bankókat pedig rögtön elkobozták és be kellett azokat szolgáltatni a *K. K. Platzkommandónak* Pesten. Benkertné nagyon megijedt, és hogy legalább Károly részét megmentse, elküldi neki a pénzt. Győr és Komárom között kirabolják a postakocsit és így minden elveszett.

Most kezdődik Kertbeny életében a nélkülözés, a harc a mindennapi kenyérért. Most már a megélhetésért kell írnia.

²⁹ Ungarns Männer der Zeit. 358. old.

³⁰ Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren. 26. old.

Hiábavaló lett volna ezúttal Bärman tanácsa, nem lett volna lelkijereje az újonan átdolgozott Petőfi-kéziratot megsemmisíteni. Örül, hogy újra akad rá kiadó. Frankfurtban jelenik meg első fordítása J. Rütten kiadásában. Ő maga elismeri: „Es gibt in der deutschen Literatur wohl wenige Proben solch' schülerhafter und inkorrektter Behandlung von Sprache, Metrik, Reim und Diktion und zugleich so viel Mißverständnisse des Originals“.³¹ De élni kell, a kiadók úgyis oly keveset fizetnek. Kertbeny megnyugtatta a lelkiismeretét azzal, hogy „...der so originelle und frische Geist des Originaldichters klang sogar aus dieser linkischen Reproduktion wieder, dessen lebenswürdige Individualität zeigte sich in jeder Hyperbel und das so dicke, als inkorrekte Buch machte in so leseunlustiger Zeit über Erwarten Glück“.³²

A sikeren felbuzdulva, még ebben az évben kiadja Jénában különböző nyelvekből való népdalfordítását, *Gedichte aus fremden Sprachen* címen.³³ Majd meghivatja magát Kernerék-hez, illetve egyszerűen bejelenti magát levélben és mire Kernerék felocsúdnak, ő már neg is érkezik. Kertbeny egyéniségére és arra a módra, ahogy egyeseknek a nyakába varrta magát, nagyon jellemző, amit Theobald Kerner ír ezzel kapcsolatban. „Im Jahre 1851 bekam mein Vater einen seltsamen Brief, derselbe war ‚Kertbeny‘ unterzeichnet, und dieser schrieb in den beweglichsten Worten, er sei Schriftsteller, Übersetzer von den Gedichten Petőfis, ein Landsmann von Lenau, und er fühle, daß ihm dasselbe Los wie Lenau bevorstehe, wenn er nicht im Kernerhaus ein stilles Asyl finde, nur dadurch könnte er vor dem hereinbrechenden Wahnsinn und Selbstmord bewahrt werden. Mein Vater war durchaus nicht in der Laune, einen solchen trüben Gast aufzunehmen, und schrieb an einige Stuttgarter Freunde, ob sie etwas Näheres von einem Kertbeny wüßten. Doch ehe er Antwort bekam, fuhr abends eine Postkutsche vor, der ein junger Herr, hochgewachsen, mit gewinnenden Manieren entstieg, und sich als Kertbeny vorstellte. Es war nun nichts anderes zu machen, als den Gast freundlich aufzunehmen. Das Gartenhaus wurde

³¹ Ungarns Männer der Zeit. 356. old.

³² U. ott. 357. old.

³³ Gedichte aus fremden Sprachen. Jena, Friedrich Mauke, 1849.

ihm als Logis eingeräumt, sein Koffer hinübergetragen, und das Nachtesen erstreckte sich bei belebter Unterhaltung bis spät in die Nacht. Von der signalisierten Melancholie hatte sich nichts gezeigt. Auch die anderen Tage sah man nichts von ihr. Kertbeny war ein fröhliches Weltkind, fuhr viel nach Heilbronn, brauchte unnötig Geld, dabei wußte er nicht genug zu erzählen, wie gastfrei man in Ungarn sei, da ständen auch außer der Essenszeit immer Speisen aller Art und die feinsten Weine den Gästen zur Disposition auf den Tischen, von solcher liebenswürdigen Gastwirtschaft habe man in Deutschland gar keinen Begriff. Eines Tages ließ er seinen Koffer in den nahen Gasthof bringen, mietete sich dort ein, 'er sei daselbst ungenierter' sagte er. Mein Vater ließ ihn gerne ziehen und war froh, als er bald darauf ohne Abschied verschwand, zumal da unterdessen Briefe kamen, die ihn vor Kertbeny warnten. So schrieb Hauenschild, ein unter dem Pseudonym Max Waldau bekannter Dichter, welcher kurz vorher auf der Hochzeitsreise bei uns gewesen war, in fliegender Eile aus Homburg. 'Eben lese ich einen Brief von Freiligrath, der auf das dringendste vor Kertbeny warnt, ich halte es für meine Pflicht, Sie davon in Kenntniss zu setzen. Auch hier hat er Bücher entlehnt und verkauft, kurz, allenthalben schlechtes Zeug gemacht. Kertbeny ist nur ein Anagramm von Benkert (Kert-ben), das y ist nur angehängt, um dem Pseudonym ungarischen Klang zu geben. Für alle Fälle Achtung!....' Der Wirt, dem Kertbeny an Zahlungsstatt schön eingebundene Bücher zurückgelassen hatte, brachte diese meinem Vater. Die meisten trugen den Stempel 'Staatsbibliothek Darmstadt'. Mein Vater sandte sie dorthin und bekam freundlichsten Dank.³⁴

Kertbeny persze egészen másképpen írja le weinsbergi tartózkodását. Természetesen Kernerék hívták meg, a távozásról pedig így ír: „Jedoch so gerührt und dankerfüllt sich Kertbeny durch so viel Güte fühlte, er fühlte zugleich, daß in jenem umfriedeten Asyl nur Reminiszenzen verstanden wurden und sehnte sich nach neuer Tätigkeit.“³⁵ „Megható

³⁴ Theobald Kerner: Das Kernerhaus und seine Gäste. Stuttgart, Leipzig, Berlin, Wien, Deutsche Verlagsanstalt, 1894, 212–214. o.

³⁵ Ungarns Männer der Zeit. 360. old.

búcsú után hagytam el Kerneréket“ írja egy más alkalommal.³⁶ Varnhagen-hez intézett levelében pedig a következőket írja róluk: „Kerner ist leider nicht nur von Alter und Krankheit gedrückt, er muß auch noch viel Kummer um seinen Sohn tragen, der ihm wenigstens im Geist des Friedens wenig nachgeratet...“³⁷ Max Waldau ellenszenvét is viszonozta, úgy látszik, mert róla így nyilatkozik: „Es kam zwischen uns zu keinerlei tieferem Verständnis. Wir tauschten wohl die Adressen aus, aber ich dachte nicht daran, die seine zu benutzen... Welche Meinung die Kerner's, Vater und Sohn über diesen Gast gefaßt, weiß ich nicht; wir sprachen nie über ihn...“³⁸ Mi már tudjuk, hogy milyen véleményekkel voltak Kerner-ék nem Max Waldau-ról, hanem Kertbenyről.

Weinsbergből Stuttgartba megy Kertbeny, ahol a János Vitézt³⁹ adja ki. Cottát is meglátogatja, aki igen kedvesen fogadja, de irodalmilag eredménytelen marad a látogatás. Innen továbbmegy — jobban mondva útlevél hiányában mennie kell — Lipszébe, ahol jelentkezik a rendőrségen, hogy nincs útlevele, mert azt állítólag báró Menßhengen osztrák követnek adta meghosszabbítás végett.⁴⁰ Nyugodtan maradhat, volt a rendőrség válasza. Kertbeny berendezkedik. Kiadja Arany elbeszélő költeményeit,⁴¹ dr. Eisler-rel elkezdik a *Hangok a multból* szerkesztését, amely Vasfi (Eisler) és Benkő (Kertbeny) álnév alatt jelenik meg.⁴² A Brockhaus-lexikon számára is ír magyar vonatkozású cikkeket. Megismerkedik Jósiká-val, Böttger-rel, a híres Byronfordítóval, dr. Theodor Kind-del, az újjörög költészet nagy mesterével. Kertbeny már kezd reménykedni, hogy végre ő is megtelepedhetik, amikor a rendőrség egész váratlanul

³⁶ Irodalmunk a határokon túl. Szépirodalmi Lapok, 1853. 40. sz.

³⁷ Kertbeny levele Varnhagenhez. Leipzig, 1851. ápr. 10.

³⁸ Silhouetten und Reliquien, II. köt. 215. old.

³⁹ Der Held János. Volksmärchen von Petőfi. Stuttgart. E. Hallberger, 1850.

⁴⁰ Datenblätter zu Kertbeny's Memorien. 30. old.

⁴¹ Erzählende Dichtungen von Johann Arany. 2 Bde. Leipzig, C. Fr. Elbert, 1851.

⁴² Hangok a multból. A magyar nemzet nagy napjainak emlékéül. Lipese, Keil Ernő és társa, 1851.

24 órán belül kiutasítja. Ennek ellenére sem hagyja el a várost és egy rendőrségi razzia elől csak úgy tud menekülni, hogy a szekrénybe bujik. A lakásban tehát nem maradhat, a megkezdett munkák miatt pedig nem hagyhatja el Lipcsét. Így tíz hónapig önkéntes fogságban él a botanikus kert mellett egy kis házban, nem érintkezve mással, mint kiadójával és munkatársaival. 1851 szeptemberéig él itt, igen szép idillikus tavaszt és nyarat eltöltve. De télire nem maradhat a kis kertiházban. Szorult helyzetéből Liszt és Gervinus mentették meg, akik anyagi segílyt küldtek neki. Októberben elhagyja Lipcsét és Drezdán át Bodenbachba megy, ahol jelentkezik a határrendőrségnél. Bécsben haditörvényszék elé állítják „sehr verdächtig destruktiven Wirkens wegen“. De semmi komoly vádat ellene felhozni nem tudnak és így két heti vizsgálati fogság után szabadonbocsátják azzal a föltétellel, hogy három napon belül állást szerez magának, „und daß er allem literarischen Geschreibsel entsage“.⁴³

Anyjával és Imre öccsével nyomorognak. Kaitz ügyvédnél dolgozik pro forma. Közben minden igyekezete arra irányul, hogy itt is bejusson valahogy írói és művészkörökbe. Ez sikerül is neki. Constant Wurzbach, Laube, Hebbel, Friedrich Halm, Zichy Ödön gróf, Johann Meixner szobrász, Selleny József festő társaságában van a legtöbbet Ida von Düringsfeld révén megismeri Thackeray-t, Dreyschockot. Öccsével azonban sehogy sem tudnak kijönni és így hét évi távollét után 1853 jún. 19-én újra hazajön Pestre.

Jól érzi magát Pesten. A *Szépirodalmi Lapok*-ban ír cikkeket, emellett készülő új művein dolgozik. Most születik meg a könyvészet és az *Ungarische Malerrevue* gondolata;⁴⁴ Schäffer Róbert drezdai kiadó vállalta az *Album hundert ungrischer Dichter* kiadását.⁴⁵ Állást is kaphatott volna, de

⁴³ V. ö. Ungarns Männer d. Zeit. 363. old.

⁴⁴ A tervezett mű 1855-ben jelent meg Pesten, Robert Lampel kiadásában, *Ungarische Malerrevue. Beiträge zu näherem Verständnis der bildenden Künste in Ungarn* címen.

⁴⁵ *Album hundert ungrischer Dichter. 1572–1799. und 1800–1852. In eigenen wie fremden Übersetzungen.* Dresden, R. Schäffer. 1854. érezte előtanulmányainak a hiányát és nem merte elvállalni.⁴⁶

érezte előtanulmányainak a hiányát és nem merte elvállalni.⁴⁶ Így elfogadta Szemere sárospataki birtokára szóló meghívását (Szolnok mellett, teszi hozzá magyarázatul, édesanyjához írt levelében), ahol nyugodtan dolgozhat tervezett irodalmi művein.⁴⁷ Liszt állítólag neki küldte el a cigányzenéről írt kéziratát, de mivel ezt Kertbeny nem találta helyesnek, őt bízta meg a szükséges forrásmunkák és okmányok felkeresésével. Három teljes hónapig dolgozik Liszt-nek, aki a végén mégis azt írja, hogy a magyar zene nem más, mint cigányzene, amit Kertbeny igen rossz néven vesz tőle.⁴⁸

Anyagilag most jól áll, mert még nem ismerik és így mindenünnen kapja az előlegeket készülő művei számára. Pejacsevics János és Péter a *Malerrevue*, Liszniai Kálmán saját verseinek német fordítására, Prónay és Nerményi a könyvészetre adnak 50—50 forintot.

Meixner révén meghívják Esztergomba, hogy az épülő új dómról ünnepi albumot szerkesszen. Természetesen első tevékenysége volt az albumra előfizetőket gyűjteni. Az album azonban nem jelent meg. Valószínűleg itt is a nélkülözhetetlent játszhatta, mert úgy ír, mintha egyedül az ő ítéletétől függött volna, hogy nem Muralt, hanem az olasz Grigolotto freskóit fogadták el.⁴⁹ Majd nagyon megörülnek, mikor azt a tanácsot adja, hogy a felszentelésen Lisztnek kellene saját miséjét játszania. Különösen nagy az öröm, mikor a levelezést és a köztvitést is magára vállalja.

Innen Károlyi István főti kastélyába megy, mert szeretné az épülő új templom dekorálását Imre öccsének megszerezni. De 1855 jan. 23-án meghal öccse és mostantól kezdve teljesen őreá hárul a gond, hogy édesanyjáról gondoskodják.

⁴⁶ Kertbeny levele anyjához. Pest, 1852. dec. 1.

⁴⁷ A Pesten tervezett és megkezdett munkák közül megjelent: Die heilige ungrische Krone und ihre Schicksale. Pest, R. Lampel, 1853.

Garay's Dichtungen. Aus dem Ungarischen. Pest, Gustav Emich, 1854.

Gedichte von Michael Vörösmarty. Aus dem Ungarischen in eigenen und fremden metrischen Übersetzungen. Pest-Leipzig, R. Lampel und G. E. Schulze, 1857.

Gedichte von Koloman Liszniai. Aus dem Ungarischen. München, Matth. Rieger, 1859.

⁴⁸ Kertbeny levelei anyjához. Pest, 1854. ápr. 21., júl. 25., dec. 7.

⁴⁹ Ungarns Männer der Zeit, 369. old.

Anyjához intézett levelei ezután úgyszólván kizárólag anyagi és pénzügyi kérdéseket tartalmaznak. Mindig új tervekkel, új kilátásokkal biztatja, de ezenkívül nem sokat tudott adni és bizony szegény anyja élete végéig a legnagyobb nélkülözésben élt. Most Imre képeiből szeretne kiállítást rendezni. P r ó n a y báró külön termet biztosít számára a „*Kunsterverein*“-ban, de erkölcsi sikeren kívül más eredményt nem érnek el.⁵⁰ Az esztergomi album viszont jó lecke volt az embereknek és most már nem adnak neki olyan könnyen előleget. Így azután többrendbeli adósságáért az adósok börtönébe kerül. Mélységes elkeseredéssel ír erről a tényről édesanyjának, mert éppen most ígérte meg N e r m é n y i, hogy a Tudományos Akadémia tagjává jelölteti. Sőt M a t u s i e z k y bárónővel, egy gazdag, fiatal özvegygel kötendő házassági terve is legszebben haladt a megvalósulás felé.⁵¹ Ezek után fájó szívvel mond búcsút a hírnek és gazdagságnak.

1856-ban Bécsbe költözik, mert így kettesben könnyebben meg tudnak élni az édesanyjával. L i s z t is éppen Bécsben időzik és Kertbeny gondoskodik róla, hogy sokat legyenek együtt. Az ő társaságában ismeri meg L i s z t W u r z b a c h o t, aki azután B a c h miniszternek mutatja be. Mikor pedig L i s z t később báróságot nyert, Kertbeny úgy tüntette fel a dolgot, mintha ezt egyedül az ő pártfogásának köszönhetné volna.⁵² Közben újságcikkek írásával tengeti az életét.⁵³ H e i n é - r ö l ír az *Ostdeutsche Post*-ban, majd az útlevél eltörlése mellett agitál, ami miatt neki már annyi kellemetlensége volt az életben. Soha nem volt rendben az útlevele és emiatt utasították ki, emiatt kellett neki többízben szökuie, mikor már majdnem biztos existenciára tett szert, először Lipcséből, majd később Münchenből. Írt az adósok börtöne eltörlése érdekében is, de hasztalan, mert 1858-ban Bécsben, majd 1864-ben Brüs-

⁵⁰ Levele anyjához, 1855. február 9.

⁵¹ U. az. 1855. ápr. 10., jún. 13., júl. 20.

⁵² V. ö. Ungarns Männer der Zeit, 370. old.

⁵³ Erinnerungen an Heinrich Heine. Ostdeutsche Post, 1856.

Nr. 43.

Heine in der ungarischen Literatur. Ostdeutsche Post, 1856. 29. März.

Der Roman in Ungarn. Ostdeutsche Post. 1856. Nr. 122, 124, 127.

Über das Paßwesen. Allgemeine Ztg. Augsburg, 1856. Nr. 343.

Die Wiener Stadterweiterung. Augsburger Allg. Ztg. 1856.

Nr. 470.

selben újra meg kellett neki ismerkednie ezzel az intézménnyel.

Pedig minden alkalmat megragad, amivel egy kis pénzt lehet keresni. Tollát nemcsak irodalmi téren használja, hanem a legkülönbözőbb reklámcikkek szolgálatába is állítja. E cikkekben a rábeszélő ügyesség néha ékesszólássá fokozódik. Schaffler kapitánnyal együtt a bécsi Hitelintézet számára egy biztosítási tervet dolgoznak ki. A bank „Anker” néven meg is indul. Majd egy *Österreichisches Kunstblatt*-ot akar alapítani, de ezt a rendőrség nem engedélyezi, mert a törvény tiltja, hogy valaki, aki nincs mindig rendezett anyagi körülmények között, folyóiratot vagy hírlapot indíthasson meg. Kertbenyt azonban nem lehet letörni. Minden sikertelenség után azzal a reménnyel indul, hogy most okvetlenül kell, hogy sikerüljön. — Ellenberger, bécsi könyvkereskedő révén egy bizonyos Schwartz-ral ismerkedik meg, aki nagyszabású borkiviteli társaságot akar alapítani. Kertbenyt teljesen maga mellé veszi, hogy legyen egy ügyes embere, aki állandó propagandát csinál az ügynek. A *Denkschrift in Betreff der bevorstehenden Einrichtungen der Wien-Pester-Zentral-Weinhandels-gesellschaft*, meg is jelent, sőt az alapító gyűlést is megtartották, amikor kitört az orosz-osztrák háború és a társaság feloszlott. Kertbeny nem akar osztrák szolgálatába lépni. Mivel arra türelme nincs, hogy útlevelelnek megérkezését Magyarországról bevárja, hamis útlevelel a határon át Münchenbe szökik.

Münchenben szívesen fogadják. Carrière professzor, akit még Bettina Arnim társaságában ismert meg, elviszi egy alkalommal Kaulbach-hoz, aki fekete krétával megrajzolja Kertbeny portréját. Igen jó körökben mozog. Franz Hanfstängl, Josef Albert udvari fényképészek, Emanuel Geibel, François Sabatier, a Tell-fordító, Franz Kobell költő, Halbig szobrász, Fallmerayer, a híres történész, Steinheil, Franz Große, Bamberger, Schrandolf festők képezik társaságát. Itt jóhírnek örvend. Adósságai még nincsenek, bécsi viselt dolgainak a híre pedig még nem érkezett el ide. Erre hivatkozik anyjának is, akinek biztatáson kívül egyelőre semmit sem tud küldeni, mert nem akarja jövőjét tönkretenni azzal, hogy új barátaitól

mindjárt kölcsönt vesz fel.⁵⁴ Pedig szegény anyját ugyancsak szorongatják az otthagyt hitelezők. Ellenberger, a hű barát az, aki mindig segített anyján, a legkomplikáltabb váltóügyekben tanácsal és anyagiakkal egyaránt.

Sophie Schröder, a nyolevan éves színésznő, Kertbeny unszolására szavalja el a Schiller-ünnepélyen a *Lied von der Glocke*-t frenetikus siker mellett. Kaulbach, Albert és Hanfstängl közreműködésével most egy *Deutsches Zentral-Kunstblatt* megteremtésén fáradozik. Ez már majdnem sikerül is neki, amikor hamis útlevele miatt váratlanul kiutasítják. Hiába jár el érdekében Kaulbach az osztrák követnél. U. n. *Zwangspass*-ot kap, amivel Bécsben kellene a rendőrségen jelentkeznie. De Bécsben egy csomó hitelező is várja és így inkább Schweizba megy, kitéve anyját a hitelezők komiszkodásainak.

1860 áprilisában telepszik meg Genfben, ahol mindjárt Klapka pártfogását kéri. Azt a megnyugtató választ kapja, hogy szabad országba jött, ahol nyugodtan élhet és ahol senki sem fogja keresni. Eleinte főleg magyar emigránsok társaságába jár, később felújíttja gyermekkori ismeretségét Teleki László gróffal, akivel a Szervita-téren egy házban laktak. Kertbeny nyugodtan dolgozik, senki nem háborgatja, amíg ő sem bánt senkit. Legjobb művei most jelennek meg.⁵⁵ Egy francia lexikon számára is dolgozik. Polignac megkéri, hogy a *Constitution aux Pays* részére magyar tárgyú cikkeket írjon.⁵⁶ Jónévű ismerősökre tesz szert Eugène Sue, Charles Sealsfield, Revilliod, Amiel, Gustave Doré, Ludmilla Assing személyében. Andersen is föl-

⁵⁴ Levele anyjához. München, 1859. aug. 2.

⁵⁵ Gedichte von Johann Arany. Versuch einer Musterübersetzung. Nach dem Ungrischen. Genf. J. W. Fick. 1861.

Silhouetten und Reliquien. II. Bde. Wien und Prag. Kober und Markgraf. 1861.

Erinnerungen an Graf Stefan Széchenyi. Genf. Basel. H. Georg. 1860.

La Hongrie, son développement intellectuel et politique. Traduite de l'allemand par Gustave Revilliod. Genève, Georg 1860.

Genf und die Genfer seit zwei Jahrtausenden. Historisch-bibliographisches Lexikalwerk in 5 Büchern. 1-tes Heft. Genf. Pfeffer & Puky, 1862.

Erinnerungen an Graf Ladislaus Teleki. Prag. J. L. Kober. 1862.

⁵⁶ Polignac levele Kertbenyhez. Páris. 1861. dec. 30.

keresi és tanácsát kéri ki egy dán Petőfi-fordítás ügyében.⁵⁷ Emil Wölffel-lel egy szállodát akarnak alapítani Ouchyban.

Anyagilag, erkölcsileg egyaránt jó hírnévre tett szert. Már éppen ki akarja hozni édesanyját, hogy végre annyi nélkülözés után együttlehesse nek, amikor megunván a nagy nyugalmat, a *Bund* című lapban megtámadta Genf polgármesterét *Genf und James Fazy's Spielhöhle* című cikkében. Természetesen Fazy válaszol rá. Megírja, hogy Kertbeny nem is magyar, Kertbeny nem is valódi neve. Münchenből is úgy utasították ki, mert hamis útlevele volt. Egy csomó adósság hátrahagyásával szökött át Schweizba. A botrány óriási. Klapka jár el az érdekében, de minden siker nélkül. Ekkor anyját kéri meg, hogy tegyen egy nyilatkozatot közzé, mely bizonyítja, hogy jóllehet Bécsben született, ő mégis magyar és a Kertbeny név viselésére 1848 óta jogosult. Azonkívül próbáljon részére Forgách Antal magyar kancellárnál útlevelet szerezni.⁵⁸ Ez végre sikerül és így 1862 decemberében elhagyja Schweizot és Párisba költözik.

Itt éri el dicsősége fénykorát. III. Napoleon audiencián fogadja; Thierry-nél, Apraxin Júlia grófnőnél, Szemere exminiszternél van többízben ebéden. Rossini, Prosper Mérimée, Gêrôme, Courbet, Ingres, Louis Leblanc, Gounod társaságában gyakran tölti idejét. Úgy látszik tényleg tett valamelyes hírnévre szert, mert 1863 május 18-i dátummal egy fényképlapot küld az anyjának, amelyen 42 portré szerepel: Girardin, Mignet, Féval, Karr, Leconte de Lisle, Verdi, Halévy, Gounod, Strauß.... köztük Kertbeny is.

Anyagilag még mindig jól áll. Van egy kis tőkéje, melylyel fantasztikus tervei vannak. Részvénytársaságot akar alapítani egész Ouchy átépítésére. Majd könyvkiadó vállalatot tervez és cégvezetőnek Aigner Lajost hívja meg.⁵⁹ Közben irodalmilag is munkálkodik. A könyvészet gondolatával foglalkozik és Renan *Vie de Jesus*-ét akarja németre lefordítani. De rendkívül súlyos szembaja, amelynek során majd megvakult, minden munkájában meggátolja. Orvosai levegőválto-

⁵⁷ Kertbeny levele édesanyjához. Genf, 1860 szept. 15.

⁵⁸ U. ez. Ouchy bei Lausanne, 1862 márc. 26.

⁵⁹ Kertbeny levele Aignerhez. Páris, 1863 június 6.

zást ajánlanak neki és így vándorol megint tovább, ezúttal Brüsszelbe. Ezzel aztán belép Kertbeny életébe a nélkülözés mellé a másik hivatlan vendég is: a betegség.

1863 októberében telepszik le Brüsszelben. J ó s i k a Miklós révén megismerkedik az itt élő magyar emigránsokkal, a flamand írókkal és művészekkel. Hogy kis tőkájével és a szép tervekkel mi lett, az nem derül ki. Anyjához intézett levelei azt mutatják, hogy ő is megint a legnagyobb nélkülözésekkel küzd. Most már kilátásokkal sem tudja biztatni, annyira el van keseredve. J ó s i k a és S r é t e r ezredes segítik ki kisebb-nagyobb összegekkel.

Az emigráció nagy művét akarja megírni és evégből sokat levelezik a magyar emigránsokkal. P u l s z k y-val Firenzébe, G á l tábornokkal Nápolyba, F r i t s c h ezredessel Konstantinápolyba, R ó z s a f i-val Philadelphiába. Különösen sokat segített neki K r i v á c z i József ezredes Milánóból. K r i v á c z i t egy alkalommal elfogták és meggyanúsították, hogy Kertbenynek adatokat közöl, aki ezt Bécsnek adja el. Kertbeny nyílt levélben válaszol K o s s u t h-nak, amely nyomtatásban is megjelent.⁶⁰ Ebben részletesen kifejti, hogy ő mindig csak a magyar érdeket szolgálta és ezt a gyanúsítást kikéri magának. K o s s u t h békítő hangon válaszol, de Kertbeny mégis összevész a fél emigrációval. Panaszkodik anyjának, hogy három párbaja és 107 levélre válaszolni valója van ezzel az ügygel kapcsolatban.⁶¹

A tervzett műből csak a *Namensliste ungrischer Emigration* jelenik meg.⁶² Annyi haszna mégis volt belőle Kertbenynek, hogy a nyílt levélre figyelmes lesz Amerikában M a k k József ezredes, aki a katonaságnál tűzmestere volt Kertbenynek és aki később a szabadságharcban fontos szerepet játszott. Most elküldi Kertbenynek *Die Geheimnisse von Komorn* című emlékiratait azzal a megjegyzéssel, hogy értesítse, ahogy tudja.

Valószínű, hogy X á n t u s figyelmét is ez hívta föl Kertbenyre, aki átutazóban fölkeresi Kertbenyt és 200 fr-al segíti

⁶⁰ Offener Brief an Herrn Ludwig Kossuth, früheren Gouverneur von Ungarn, derzeit in Turin, betreffend die Verbrechen einiger Ungarn in Italien. Brüssel, F. Kießling & Comp., 1864.

⁶¹ Kertbeny levele anyjához. Brüssel, 1864. április 18.

⁶² Die Ungarn im Auslande I. Namensliste ungrischer Emigration seit 1840. Brüssel und Leipzig, Kießling & Comp. 1864.

ki. Vámbéry és Meißner szintén fölkeresik, amikor Brüsszelben tartózkodnak és 1—2 frankkal segítik a nyomorgó Kertbenyt. Ha már végleg nem tud ismerőseitől kölesönre szerezni, akkor rendszerint Crouy-Chanel hercegre állít ki egy váltót, aki azt mindig elfogadja. Hogy milyen összeköttetésben állt Kertbeny a herceggel, arról világos képet nem tudunk magunknak alkotni.

François-August Prince de Crouy-Chanel poroszországi születésű. Azt állítja, hogy az Árpádok egyenes leszármazottja és mint ilyennek, joga van a magyar trónra. 1832-ben pénzhamisításért elítélték. Ekkor ment Franciaországba. Itt a vasúttársaság pénztárosát megvesztegette, hogy számára egy nagyobb összeget sikkasszon. Ezzel szemben minden címet és gazdagságot ígért neki, ha sikerül a magyar trónra jutnia. A pénztárost elfogják, elítélik, de a herceg Turinba menekül. Az emigránsok között igyekszik magának pártot szerezni. Ugyanezt teszi később Angliában is, de itt rövidesen kiadják Franciaországnak és 1867. jún. 17-én bűnrészesség miatt három évre elítélik. Kertbenyt valószínűleg propaganda célokra használta fel, mert látta, hogy jó tollú ember és kiterjedt ismeretségi köre van. Az sem lehetetlen, hogy egy kis zsarolás is rejlik Kertbeny váltói mögött. Tény az, hogy a herceg mindig fizet. Egy alkalommal a hitelezők nem voltak hajlandók tovább várni és a gyanútlanul sétájára induló Kertbenyt elfogták és az adósok börtönébe vetették. Innen is a herceg menti ki, aki bár momentán fizetni nem tud, de garanciát vállal érte hat hónapra.⁶³

Pedig Brüsszelben igen sokat dolgozott Kertbeny. Most jelenik meg *Sechzehn erzählende Dichtungen, Briefe über die ungarische Frage, Erinnerung an Charles Sealsfield, Dix martyrs de la justice autrichienne. A Leipziger Illustrierte Ztg.* ban Madách-ról, Vámbéry-ről, Xántus-ról ír életrajzot, az *Allgemeine Ztg.*-ban Jósikáról nekrológot.⁶⁴ Még

⁶³ „Je désire que cette offre soit acceptée, et qu'elle vous mette à même de vous livrer en toute liberté d'esprit à vos utiles travaux, qui ravivent l'espérance dans tous les coeurs patriotes.“ Chrouy-Chanel herceg levele Kertbenyhez. Páris. 1864. november 23.

⁶⁴ *Erinnerungen an Charles Sealsfield. Brüssel und Leipzig. Ahn, 1864.*

Sechzehn erzählende Dichtungen von Alexander Petöfi. Aus

Molière fordításával is megpróbálkozik, de hallatlanul gúnyos választ kap. Deron-nal híres kortársaikról akarnak egy albumot szerkeszteni *Les Contemporains* címen, de ez a vállalkozás sem sikerül. Minden erőlködése hiábavalónak bizonyul, különösen, amikor leghathatósabb pártfogója, Jó s i k a meghal. Állandóan betegeskedik, sokszor még a leg-szükségesebb kiadásokat sem tudja fedezni. Keservesen panaszolja anyjának, hogy élete legelhibázottabb lépése volt, amikor Belgiumba jött. „Die Belgier sind fest angefressene, egoistische Indifferentisten, politische und traditionelle Zwittergeschöpfe, nicht Franzosen, nicht Deutsche. Daher kann weder der deutsche, noch der französische Schriftsteller hier ein Geschäft machen.“⁶⁵ Ezért elhatározza, hogy visszamegy Németországba. Csodák-csodája, — most s í m á n megkapja az útlevelét. Karl Freiherr von B r u e c k követségi titkártól pedig az utazáshoz szükséges 1000 frankot.

1866 február 2-án hagyja el Brüsselt. Az a terve, hogy a Rajna-menti német városokban felolvasásokat fog tartani Petőfiről és a magyar irodalomról, Wilhelm Hems en segíti az előkészületekben. Düsseldorfban kezdi meg előadásait február 16-án, majd Elbertfeld, Essen és Köln következnek. *Petőfis Triumfzüge*-ben frenetikus sikerről számol be,⁶⁶ de naplójában őszintén bevallja, hogy meglehetősen fiaskóval végződtek. Az első előadáson még csak voltak vagy százan, majd csak ötvenen, május 3-án pedig azt írja, hogy alig voltak huszan. Igaz, hogy az időnpontot sem választotta meg kedvezően. Éppen ekkor tört ki a francia-porosz háború. Ezzel Kertbeny meg is vigasztalja magát és féjéjszakákat átpezsgőznek R a d e m a c h e r barmeni polgármester, S t e t t e r költő és M i n t r o p festő társaságában.

dem Ungarischen metrisch und unter Beobachtung absoluter Reimkorrektheit. Prag. A. G. Steinhauser. 1866.

Briefe über die ungrische Frage. Separat-Abdruck aus der Elberfelder Ztg. Elberfeld, Ferd. Reinhardt, 1866.

Hermann Vámbéry. Illustrierte Ztg. Leipzig, 1864. nov. 5.

Etwas über Galtay. U. ott. 1864. 1126. sz.

Johann Xántus. U. ott. 1864. 1127. sz.

Etwas über Madách. U. ott. 1864. nov. 20.

⁶⁵ Levele anyjához. Brüssel. 1865. nov. 4.

⁶⁶ Petőfis Triumfzüge in der Weltliteratur. 1846—1866. Brüssel, im März 1866. 6. old.

A *Hundertsechzig lyrische Dichtungen* kiadásával fáradozik most.⁶⁷ Lucas a kiadója. Töbször összevesznek és felmondják a szerződést, míg végre júniusban megjelenik legújabb fordítása. Ez egy kicsit kirántja az anyagi gondokból, mert 150 tallér honoráriumot kap érte. A folyóiratokban is mindig közölnek le tőle egy-két cikket. Az Elberfelder Zeitung állandó színikritikusa, ugyanitt jelenik meg egy cikksorozata Deák Ferencről. *Moderne Imperatoren, Preußen und Frankreich* ugyancsak most jelenik meg.⁶⁸

Barátai még mindig vannak. A magyarok közül Almássy Tasziló herceg és Auer Lipót festő keresik fel. Anyagilag pedig egy Guba nevű szücs támogatja. Brett barmeni főpolgármester, Salm herceg, Camphausen professzor is jóindulatú pártfogásukba veszik Kertbenyt. Friedrich Ahn könyvkereskedő és kiadó révén a *Kölner Telegraph* szerkesztőségébe jut be, havi 35 tallér és szabad lakás ellenében. De Kertbenynek a rendes, beosztott élet nem felel meg. Hogy neki reggel nyolcra bent kelljen lennie a hivatalban, mikor különben csak 10 után szokott felkelni és ott egész nap dolgoznia, az egy kicsit sok volt. 1867 február 16-i dátummal azt írja édesanyjának, hogy a szerkesztőséghez többé semmi köze és így a havi biztos 10 forint is el fog maradni.

Eleinte cikkeiből tengeti életét, de később megint propagandacélok szolgálatába állítja tollát. Így kerül össze egy bizonyos Underberg-gel, aki Rheinsbergben lakik és Kertbeny szerint Boonekampfabrikant. Ennek lesz ügynöke és propagátora. Körleveleket szerkeszt, petróleumról ír reklámecikkeket. Egy darabig Rheisbergben él, majd Hannover, Braunschweig, Göttingen és a Harz között utazik és itt ügynökösködik. Pár hónap múlva Underberg-gel is szakított. Hannoverben telepszik le és a *Deutsche Volkszeitung* munkatársa. Hermann Kestner költő, Kaulbach, Wilhelm Schröder színész, Elise Ney szobrásznő, Klara Schumann zongora-

⁶⁷ Hundertsechzig lyrische Dichtungen von A. Petőfi. Aus dem Ungarischen im Versmaße der Originale. Elberfeld und Leipzig. Sam. Lucas, 1866.

⁶⁸ Franz von Deák. Elberfelder Ztg. 1866. Nr. 58, 59, 60, 61. Moderne Imperatoren: Napoleon III. — Franz Josef I. — Maximilian I. Elberfeld. Sam. Lucas, 1867.

Preußen und Frankreich. Aus der Feder eines Nichtdeutschen. Köln, Ahn, 1866.

művésznő, Hermann Hölty, Gruppenrecht polgármester, Hoffmann von Fallersleben társaságában látjuk most.

Állandó rettenésben van Chrouy-Chanel herceg elítélése és valami bécsi levelek miatt, de elsimulnak a dolgok és Kertbenyt semmibe sem keverik bele. Még egy kis öröm is éri a sok gonddal küzdő Kertbenyt: az *Académie Héraldique Italienne* Pisában tagjai közé választja.⁶⁹ Nem sokáig tud azonban örülni, mert május 7-én kapja a hírt, hogy szegény édesanyja meghalt. Fájdalma mély, gyásza őszinte. Naplójából olvashatjuk, hogy egy teljes hétig letargiában volt, míg azután barátai unszolására megint dolgozni kezd. Dr. Kügelmannnak valami röpiratokon dolgozik, dr. Zabel-nek pedig a magyar borokról ír reklámcikkeket. Bizonyos H. L. Schulz-nak magyar dokumentumokat fordít németre. De így is alig tudja a mindennapi megélhetéshez szükséges összeget előteremteni, bár az itt élő magyarok, Hauser Miksa hegedűművész és Balázs-Bognár Vilma énekesnő állandóan segítik. Elhatározza tehát, hogy Berlinbe költözik, ahol reméli, hogy régi összeköttetéseivel inkább tud majd boldogulni.

De megint csak keserű tapasztalatokra tesz szert. Kertbeny többé már nem a víg cimbora, a jó előadó, a szellemes társalgó, aki egymaga el tudott egy egész társaságot szórakoztatni. Beteg, megtört ember, akit az élet nem kímélt, aki már csak kérni és panaszkodni tud, s ha nagy ritkán feltámad is régi humora, keserű gúnnyal akkor is csak önmagát ironizálja. Az ilyen ember társasága nem valami kívánatos. Kertbeny őszintén megírja a naplójába, hogy Theodor Fontane fogadta ugyan, de nem valami melegen, Paul Heyse nem is akarja látni, Meißner, a régi jóbarát pedig még csak nem is köszön neki.⁷⁰ Cikkei sem találnak kiadóra. A régi magyar-láz megszűnt, megtörtént a kiegyezés. Többé már nem érdeklik a külföldet.

Jóakarói azért még mindig vannak. Ellenberger révén a *Pariser Journal* berlini levelezője lesz, Drygalszky

⁶⁹ Az *Académie Héraldique* levele Kertbenyhez. Pisa, 1867. aug. 20.

⁷⁰ V. ö. Kertbeny naplója. Berlin, 1869. máj. 16., szept. 13. és 1871. június 9.

pedig a minisztérium részére kéri fel fordítónak. Bowring továbbra is megtartja jóindulatú pártfogásában. Beajánlja az amerikai nagykövetnek, Banerost-nak, ahol Pulszky-val és fiával találkozik. Valószínű, hogy az ő közbenjárásukra választják meg Kertbenyt 1869 márc. 1-én a berlini magyar egyeslet elnökének. Ez most minden öröme. Itt kárpótolja magát a sok mellőzésért. — Redenberg, a *Salon* szerkesztője, u. i. minden cikkét visszaküldi. Majd több mint három hónapig súlyos beteg. Mikor júliusban újra munkaképes lesz, hiába szaladgál fűhöz-fához, kézirateit sehol sem tudja elhelyezni. Már éppen felsőruháit kezdi eladogatni, mikor végre november végén Strausberg a képtára katalogizálásával bízta meg és ezért 200 tallért ad neki.

1870-ben szél éri. A baloldala teljesen megbénul, írni nem tud, naplót sem vezet egy jó darabig. Így csak a hozzá intézett levelekből olvashatjuk, hogy most sem szünt meg dolgozni. Fekete Józsefnek diktálja cikkeit, leveleit. Októberben aztán Jókai-val lép összeköttetésbe. Őt is éppen úgy elszerezté terjeszteni, mint annak idején Petőfit. „Überhaupt ich könnte so eine Art Ungarns Generalagent im Auslande sein, würde man mich stets zur rechten Zeit unterrichten und stets mit nötigen Daten versorgen. Aber unsere Landsleute scheinen alle an Korrespondenzobstruktionen zu leiden“ írja Jókaiak.⁷¹ Jókai örömmel fogadja az ajánlatot és megbízza Kertbenyt, hogy számára kiadót keressen. Ettől kezdve aztán majd minden nap ír Jókainak. Panaszskodik, hogy nem ismerik el, hogy csak gúnyt kapott otthonról, pedig ő mindig önzetlenül dolgozott. És mikor Jókai, megunván az örökös panaszt, nem válaszol minden levelére, akkor ellene fordul, hogy már ő is cserben hagyta. Pedig Jókai igazán szép elégtételt adott neki. „Sind Sie zufrieden damit — írja egy alkalommal —, wenn ich Ihnen offenherzige Freundschaft und Verehrung widme, und zwar nicht seit vorgestern, sondern seit mehr denn fünfzehn Jahren, wo ich unserem Jugendfreunde, dem seeligen Albert Pákh eingestanden, daß wir früher Ihnen gegenüber sehr ungerecht waren.“⁷²

Ettől kezdve, egyes kisebb cikkektől eltekintve, úgy szól-

⁷¹ Kertbeny levele Jókaihoz. Berlin, 1870. október 20.

⁷² Jókai levele Kertbenyhez. Budapest, 1871. július 19.

róla, Dux-ról és Bodensstedt-ről.⁷⁹ Kertbeny úszik az elismerésben és boldogságban, mikor nem várt megaláztatás éri, 1879 febr. 3-án megbukott a *Kisfaludy-Társaság* választásán. Balázs, Greguss, Zichy, Tárkányi mellett voltak, Szász, Gyulay, Vadnay és Degré ellene. Ezt a tövist holtá napjáig hordozta. Még könyvészeti művének megjelentése sem tudta megvigasztalni. Továbbra is eljár mindenhová, még egy új Petőfi kiadáson is gondolkodik, de szellemileg és fizikailag mindinkább elgyöngül.

1882 január első napjaiban Hegedüs Kandid miniszeri tanácsos beszállíttatja a Rókus-kórházba, hogy állandó orvosi felügyelet alatt lehessen. Mikor aztán igen rosszul lett, Jókai az Üllői-úti klinikára viteti át, hogy itt nagyobb kényelemben lehessen. Itt is hal meg január 23-án. Gyászlapot a *Petőfi-Társaság* adott ki, a temetési költségeket a magyar írók segélyegylete viselte. Komócsy József mondott a koporsó fölötti emlékbeszédet. „Egy elfáradt élet romjai fekszenek e koporsóban, s e koszorúk, e szallagok nem csupán a szokásos gyászt jelentik. Ő nem volt közönséges ember. Szíve, agya lángolóbb volt, mint a többi embereké, ami nemes, szép volt, azért lelkesedni, lángolni tudott. S míg ideért — a pihenéshez — igen sokat szenvedett. A haza szolgálatában élte életét még akkor is, mikor nem volt a hazában. Ott hirdette idegen népek közt a mi dicsőségünket. Első irodalmi működését gúny fogadta, de ő nem csüggedt el, s fényt, világosságot vetett a magyar irodalomra idegen népek előtt. Visszajött közénk, hogy itt találjon nyugalmat a hazai földön, melyért küzdött, szenvedett. A Petőfi Társaság, mely sietett őt tagjai közé sorozni, nagy fájdalommal válik el tőle. Könnyekkel áztatjuk azt a földet, mely őt eltakarja. E koszorúk, a mi hálánk virágai elhervadnak, de az ő érdemei nem hervadnak el soha!”⁸⁰

Az ember és az író.

Kertbeny egyéniségét együtt kell tárgyalnunk írói pályafutásával, mert egyénisége alapján érthetjük csak meg, hogy

⁷⁹ 1878. jan. 20. szám.

⁸⁰ Függetlenség. 1882. 26. szám.

ván teljesen a Jókai-fordításoknak él. De azért anyagilag változatlanul igen rosszul áll. Többször akarnak nála árverezni. Először Janisch Antónia színésznő fizet helyette, majd Wallner színigazgató és Glasbrenner, a *Berliner Montagszeitung* szerkesztője, rendeznek számára gyűjtést, melynek során 500 tallér gyűlik össze.⁷³ Egészségileg is mind rosszabbul áll. Veséje, mája, tüdeje állandóan fáj. Teljesen el van keseredve, amikor az *Athenaeum* megküldi neki Petőfi díszkiadását. Válaszában, amelyben ezt megköszöni, úgy nyilatkozik, hogy ez 25 év óta az első ilyen irányú figyelemnyilvánítás.⁷⁴ A Schiller-egylet is segíti 50 tallérral,⁷⁵ de ez mind csak pár csepp volt a tengerben. Végkép elkeseredve kezdi meg az 1875. évet. „De előttem áll az asztalon — a szer!!” írja naplójában. Erre azonban nem került sor, mert Karátsonyi gróf a magyar kormány nevében 300, majd 500 forintot küldött.⁷⁶ Ez lehetővé tette a sokat hányódott, meggyötört férfi hazatérését.

1875 augusztus 10-én hagyja el végkép Berlint. Megvolti az az elégtétele, hogy a *Berliner Gerichtszeitung* rövidebb cikk keretében megemlíti, hogy a híres Petőfi- és Jókai-fordító végleg elhagyta Berlint. „Kertbeny war einer derjenigen ungarischen Patrioten — írja még a cikk —, die 1848 zum Tode verurteilt wurden und seitdem im Auslande lebten.”⁷⁷

Itthon Jókai és Pulszky fogadták és jártak el az érdekében mindenfelé. Október 24-én Tiszakálmán kihallgatáson fogadja és a kormány nevében havi 60 forint járadékot biztosít neki. A fővárosi tanács pedig ingyen szállást ad neki a Rudasfürdőben. Anyagilag tehát el van látva. Nyugodtan dolgozhatik a könyvtárakban élete főművén, a könyvészetén. Közben apróbb cikkei jelennek meg a *Fővárosi Lapok*-ban, a *Magazin für die Literatur des Auslandes*-ben. A *Neue Freie Presse* január 12. számában az ő fordításai vannak a legtekintélyesebbeknek elismerve. Heinrich Gusztáv könyvészeti művéről ír rövid cikket a *Magazin für die Literatur des Auslandes*-ben.⁷⁸ A *Borsszem Jankó*-ban karrikatúra jelenik meg

⁷³ V. ö. Kertbeny naplója. Berlin, 1873. október 18.

⁷⁴ Kertbeny az *Athenaeum*hoz. Berlin, Schöneberg, 1874. szept. 25.

⁷⁵ V. ö. Kertbeny naplója. 1874. nov. 14.

⁷⁶ Karátsonyi levele Kertbenyhez. Budapest, 1875. júl. 10.

⁷⁷ *Berliner Gerichtszeitung*. 1875. szept. 24.

⁷⁸ 1878. Nr. 2.

miért lett egy ember, akinek semmi mondanivalója nincs, íróvá. Viszont jellemének alapvonásai, műveiben vannak a legpregnansabban kikristályosodva.

Kertbeny életének fő mozgató rugója a hiúság volt. Mindig az volt legfőbb vágya, hogy nevét híres emberekkel együtt emlegessék, hogy maga is ilyen híresség legyen. Állandóan hajszolta a dicsőséget, anyagi jólétet, nem egyszer biztos existenciát áldozva fel; de szegény nem vette észre, hogy délibábot kerget. Mint műfordító nem érte el azt a sikert, amelyre egész életén át vágyódott. De nem is elégítette ki a fordító másodrangú szerepe. Még hozzá itthon, a hálátlan nemzet, nem is látta be, milyen áldozatot hozott Kertbeny, amikor tehetségét kizárólag a fordítások szolgálatába állította. Búcsút mond hát a műfordítói pályának és mint önálló író lép fel. Kertbenyt azonban újabb csalódás érte. Hiába írja anyjának „Ich werde diese Hunde zwingen, mich endlich anzuerkennen“,⁸¹ a várt világsiker megint csak elmaradt.

Nem maradt más hátra, mint pótolni azt, amit a többiek elmulasztottak. Névtelenül kezd írni; így azután a saját dicsőségét is hirdetheti. Most születik meg a legkomikusabb, de egyben legszánalmasabb műveinek egyike: *Ungarns Männer der Zeit*. Tényleg itt látjuk az ország reprezentatív nagyjait: Arany Jánost, Deák Ferencet, Jókait, Eötvös Józsefet, Pulszky és Toldy Ferencet, köztük Kertbeny Károlyt is. És míg a többieknek alig jut 20–30 oldal, addig Kertbeny életét, munkásságát és a rajta esett sérelmekét 52 oldalon át tárgyalja az „ismeretlen szerző“. És milyen fontos részleteket ismerünk meg Kertbeny munkásságából! Azt már láttuk, hogy Liszt kizárólag az ő közbenjárásának köszönhette, hogy nemességet kapott. Most megtudjuk, hogy a magyar nemzet is neki köszönheti, hogy a magyar festészet egyáltalán létezik.⁸² A végén maga is belátja, hogy nem egészen egyenrangú a többiekkel. „Seine im Vergleich mit anderen so ausführlich behandelte Biographie wurde nicht allein

⁸¹ Kertbeny levele anyjához, Brüsszel, 1866. november 4.

⁸² „Er schrieb darüber Vielerlei, er wirkte aber noch mehr durch persönlichen Umgang, und als der erste Kolorist Deutschlands, Professor Karl Rahl, zufällig nach Pest kam, und bei den Grafen Pejacseovich Verständnis fand, wirkte Kertbeny lebhaft und andauernd für das Durchdringen ächter Kunstprinzipie.“ 368. o.

zu seiner, noch mehr zur Charakterisierung von Verhältnissen gegeben, die in der Tat in Österreich vieles erklären!“ írja befejezésül.⁸³

Kevés kivétellel ezt célozza egész írói munkássága: megmutatni a világnak, hogy milyen nagy ember volt Kertbeny, mennyit dolgozott, milyen sok híres emberrel volt személyes összeköttetésben. *Silhouetten und Reliquien*, *Große Leute*, *kleine Schwächen*, *Petőfis Triumfzüge in der Weltliteratur*, csak azért íródtak, hogy Kertbeny és valamely híresség találkozásának szemtanúi lehessünk.

Ennek kedvéért sokszor nagyobb embernek tüntette fel ismerőseit, hogy ezzel ő is emelkedjék a ranglétrán. Így pld. elmeséli egy német és egy amerikai ember beszélgetését, akik Sealsfieldet a XIX. század legnagyobb írójának deklarálják. Később természetesen kiderül, hogy Kertbeny személyesen ismerte Sealsfieldet, sőt több napot tölt nála vendégségben.⁸⁴ Vagy egy másik alkalommal, először elmondja, hogy több ízben találkozott Pückler herceggel, aki mindig igen szíves és barátságos volt hozzá. Később áttér a herceg irodalmi vonatkozásaira és itt úgy beszél róla, mintha egyenrangú lírikus volna Uhlanddal, Anastasius Grün-nel, vagy Freiligrath-hal.⁸⁵ Meg kell, hogy mosolyogjuk azt a nagyképű kritikát, amelyet Ernst Moritz Arndt,⁸⁶ vagy Wolff⁸⁷ jénai professzorral szemben gyakorol. Ugyanígy hat ránk jóindulatú pártfogása Detmold⁸⁸ ügyvéd, volt igazságügy-

⁸³ 387. old.

⁸⁴ *Silhouetten und Reliquien*. II, 111. old.

⁸⁵ U. itt, II. köt. 119. old.

⁸⁶ „Ich vermied es absichtlich, mit dem Gefeierten in Berührung zu kommen, denn der Mann genierte mich durch ein auch nicht sekundelang innehaltendes monotones Reden, das seiner Natur, wie auch meist dem Inhalte nach unbedingt ‚Geschwätz‘ genannt werden mußte... Der Mann selbst hatte weiter kein den eigenen Geist anregendes Interesse für mich.“ *Silhouetten und Reliquien*, 6–7. old.

⁸⁷ „Wolff hatte in seinem Wesen einen besonders merkwürdigen Zug. Man gab ihm irgend ein Band Gedichte in die Hand, und wenn sich darin auch nur ein abgeschmacktes Gedicht befand, er stieß sicher wie durch Divination darauf, und las dies als das seinem Geschmack nach beste der ganzen Sammlung vor... Ich war dem Manne persönlich zu herzlich befreundet, um ihm rücksichtslos meine kritische Meinung merken zu lassen.“ U. ott, II. köt. 230–31. old.

⁸⁸ „Da man noch immer die leider nur sehr wenigen und dünnen Schriftchen des kleinen verwachsenen Advokaten nicht so all-

miniszterrel szemben, nem kevésbé az a hízegő önkritika, amit Gál⁸⁹ György szájába ad.

Ugyanez a hiúság az indító oka annak, hogy saját portréját megküldi a Nemzeti Múzeumnak, igaz, hogy azzal az indoklással, hogy csak Kaulbach értékes rajza miatt teszi, mert kár lenne, ha ezt is lefoglalnák a hitelezők.⁹⁰

Szereplési vágyában néha túl lö a célon. Liliencron Münchenben egy albumot szerkesztett, amelyben Kertbeny hiába kereste saját nevét. Valószínűleg szokott módján a szemrehányások özönét zúdította Liliencronra. Az u. i. válaszában igen udvariasan, de nem minden malicia nélkül jegyzi meg, hogy bármennyire is saájálja, nincs módjában Kertbeny kérésének eleget tenni. Az említett albumba ugyanis csak meghalt híres írók adatait vették fel, ami pedig jelen esetben, főleg a magyar ügy számára pótolhatatlan veszteség lenne.⁹¹

Bár ő maga komolyan hitt abban, hogy pótolhatatlan és hogy irodalmi hagyatékának rendkívüli értéke van. Andrassy Gyula grófnak ír 1870-ben, amikor súlyos beteg volt. Levele a szokásos panaszokkal kezdődik: őt soha itthon senki el nem ismerte, de ő ezzel nem törődik, hanem rendíthetetlenül dolgozik tovább. Most is csak azt kéri, ha ő elpusztul, a nemzet szerezzze meg magának irodalmi hagyatékát és ne engedje azt a hitelezők kezén elkallódn.⁹² És olyan előrelátó volt, hogy végrendeletében megírta, mely hazai és külföldi ujságokban tegyék közzé halálának hírét. Az egész cikk meg volt fogalmazva, csupán csak halálának helye és ideje hiányzott, rövid életrajzával együtt.

Az életrajza! Azt hiszem, ez fájt neki legjobban, hogy ezt senki az ő életében meg nem írta. Megint csak ő volt kényte-

gemein kennt, als sie es wahrlich verdienen, so ist jede Gelegenheit zu ergreifen, um befreundete, wie fremde Leser auf diesen Autor und seine köstlichen Skizzen (*Randzeichnungen*) aufmerksam zu machen. U. ott. I. köt. 170. old.

⁸⁹ „Kind, ich übersetze doch nur in reimlosen Jamben und Trochäen, und da glaubte ich oft direkt verzweifeln zu müssen einen Fluß in die Strofen zu bringen, und Sie übersetzen da einige mir wohlbekannte Gedichte nicht bloß wörtlich, sondern noch exakter gereimt, als sie im Original sind.“ U. ott. I. köt. 197. old.

⁹⁰ Kertbeny levele a Nemzeti Múzeum Igazgatóságához. Schöneberg, 1874. szept. 8.

⁹¹ Liliencron levele Kertbenyhez. München. 1875. jan. 30.

⁹² Kertbeny levele gr. Andrassy Gyulához. Berlin, 1870.

len 1865-ben Fekete József neve alatt saját élettörténetét megírni *Datenblätter zu Karl Maria Kertbeny's Memoiren* címen. Itt 1851-ig ismerjük meg élete körülményeit. Hiába tesz rá célzásokat, hogy egy mecénás segítségével a folytatást is meg lehet majd írni, erre a munkára senki sem vállalkozik. Pedig kéziratgyűjteményében több változatban is megvan életrajza. És jellemző Kertbeny szavahihetőségére, hogy már ezek a kéziratok is ellentmondanak egymásnak. Igen találó Móra Ferenc megjegyzése: „sokat tévedett, mikor másokról beszél, de legmegbízhatóbban, ahol magáról szól.”⁹³

Hiúsága mellett, felületessége a legjellemzőbb tulajdonsága. Százfélébe belefog, a részletekben a végletekig aprólékos, de arra nincs türelme, hogy valamit alaposan ki is dolgozzon. Ha megnézzük jegyzetkönyveit és személyes természetű iratait, meglepődünk, hogy milyen széles volt az érdeklődési köre, minden rendszer nélkül. Így megtudjuk pld., hogy hány gimnáziuma volt Magyarországnak 1863-ban, hány német folyóirat van az U. S. A.-ban, mennyi gyapotot termelt Magyarország egy évben, mennyire rúgtak a Nemzeti Színház kiadásai 1866-ban. Felsorolja az európai hidakat nagyság szerint. Összeszedte, hogy mi mindent értek el az utolsó 50 év alatt. Ebben aztán van minden: gőzhajó, köszén, telefon, vasút, cukorrépa, kávé, tea, öntöttvas, seltersvíz... stb. Alfabetikus sorrendbe foglalja ismerőseit, közli életrajzi adataikat. Ezért aztán ölte az embereket, főleg pedig édesanyját. És mégis anyja tesz neki szemrehányást, hogy még Imre öccséről írt nekrológjában sem pontosak az életrajzi adatok.⁹⁴

Ez a minden téren való felületesség végigvonul egész munkásságán. Még mielőtt bármit is tudna egy meginduló folyóirat irányáról, ő máris felajánlja cikkeit. Ezek úgyis olyan széles ágát ölelik fel az irodalomnak és művészetnek, hogy azokból bárki kiválaszthatja a neki megfelelőt. Így tette ezt egy alkalommal Hoffmann von Fallerslebennek írt levelében, aki a *Weimarisches Jahrbuch für deutsche Sprache, Literatur und Kunst* kiadásán fáradozott. Fel is sorol egy csomó cikket, melyeket rögtön rendelkezésére tudna bocsá-

⁹³ Móra: Napok, holdak, elmúlt csillagok. Bpest, Génus, 1936. 89. old.

⁹⁴ Benkertné levele Kertbenyhez. Bécs. 1855. jún. 30.

tani: *Die fünf Sinne der Engländer, Die Inder und die Zivilisation, Die deutsche Literatur Ungarns, Die gälische Sagenkreise in Ungarn, Pariser Fremdengeheimnisse, Konsul Kestner im Rom, Rhätoromanische Volkslieder...* stb.⁹⁵ Valószínű, ahogy gyermekkorában minden válogatás és rendszer nélkül olvasott, most éppen így ír is. Minden téma jó neki, akár tudományos, akár más. És mivel magából meríten nem tud, mindig a külvilágból veszi az indítékot művei megírásához. Olvasmányai, ismerősei szolgálnak neki anyagul, akiket vonaton, étteremben, úton-útfélen megrohan; kifaggatja őket életükről, élményeikről és mindezt saját nagyrabecsülésével megtoldva, nyújtja a nagyérdemű közönségnek. Hogy a lépcsőn lejövet egy müncheni szállodában véletlenül találkozott Miklós cárral, aki persze rá sem nézett, vagy, hogy a Hyde-parkban a sötétben összeütközött Wellington herceggel, ebből mindjárt egy kerek kis történet lesz.⁹⁶

Ha valamilyen témához szükséges előismerettel nem rendelkezik, az sem hozza ki nyugalmából. Legjellemzőbb talán ebből a szempontból *Dante in der ungarischen Literatur* című műve. Mindenről ír ebben, csak arról nem, ami a címben van. Előbb a magyar irodalomról általában, majd a magyar-olasz kultúrkapcsolatokról a legrégebbi időktől kezdve. A 14. oldalon veti föl a kérdést (az egész mű csak 16 oldalas) „was mag all diese lange bibliographisch minutiöse Herzsählung mit Dante zu tun haben.“⁹⁷ És tényleg mi is ezt kérdezzük magunktól. Arra volt jó, adja meg Kertbeny a választ, hogy ilyen élénk olasz kapcsolatok mellett föltehető, hogy a *Divina Comédia* már igen korán megvolt nálunk, de a *Corvinák* elkallódtak. A modern korban Deák y Zsigmond fordította le a *Poklot* és Császár Ferenc a *Vita Nuovát* 1854-ben, Arany pedig verset intéz hozzá, amit saját fordításában le is közöl és ezzel az egész Dante-kérdés el volt intézve.

Kertbeny tulajdonképpen mint emlékraíró érte volna el a legnagyobb sikert, ha hiúsága itt is nem tolta volna fel saját személyét a főszerepbe. *Erinnerungen an Graf Ladislaus*

⁹⁵ V. ö.: Trostler: Karl M. Kertbeny im Briefwechsel mit deutschen Schriftstellern. Ungarische Rundschau für historische und sociale Wissenschaften, II. Jahrgang. 1913. (970—71. ol.)

⁹⁶ V. ö. Silhouetten und Reliquien, II. köt. 45. és 220. old.

⁹⁷ Dante in der ungarischen Literatur. Berlin, „Post“ A. G. 1873.

Teleki és Erinnerungen an Graf Stefan Széchényi a legjobb munkái. Gyermekkorától kezdve a legélénkebb figyelemmel kísérte a nagyok, a híresek, a beérkezettek életét, hisz ő maga is folyton közük akart bejutni. Ezeket a megfigyeléseket élethűen elraktározta az emlékezetébe és mivel külső történeteket megkapóan tud érzékeltetni, ezekben a leírásokban élet, lendület van. De neki ez is csak eszköz volt. Egyrészt, hogy az oly soká csodált tekintélyeken — akik soha nem fogadták be maguk közé — bosszút álljon, amennyiben bemutatja: íme, ezek is csak gyarló emberek voltak.⁹⁸ Másrészt pedig hogy ismét csak saját személyét növelje, megmutatván az olvasónak, milyen intim barátságban volt az illetővel.⁹⁹ — Pedig kár, mert Kertbeny tényleg sok híres emberrel állt összeköttetésben és mint elfogulatlan emlékraíró nevet szerezhetett volna magának, anélkül, hogy ezt ő maga emlegette volna únosuntalan.

Moderne Imperatoren szintén ilyen leleplező könyv akart lenni. III. Napoleon-ról, Miksa mexikói császárról és Ferenc József-ről ír apró kis epizódokat, amelyek a történetírás szempontjából semmi esetre sem bírnak jelentőséggel, de eleven és élvezetes elbeszélések.

Az egyetlen műve talán, amelybe semmi személyes élményt nem kavart bele, *Spiegelbilder der Erinnerung*.¹⁰⁰ Apró kis novellák ezek, többnyire fantasztikus történetek. És bár Alfred Meißner jobb meggyőződésével szemben nagyon kidicséri az előszóban a névtelen író stílusát.¹⁰¹ az *Allgemeine Mode-*

⁹⁸ Telekinél például oldalakat időzik annál a jelenetnél, mikor egyszer az utcán a gyomorgöresével rosszul lett. És természetesen Kertbeny adta vissza az önbizalmát. (V. ö. 54–55. old.) „... Wir promenierten und sprachen von Allerlei. Unversehens setzt sich Teleki mitten unter Bäumen auf eine Bank, und unterlagte einem so heftigen, minütelang andauernden Brechreiz, daß sich rasch ein Haufen Neugieriger und Teilnahmsvoller um uns versammelte.“ (61. old.)

⁹⁹ Ugyancsak Telekivel kapcsolatban mondja el, hogy hogyan ismerkedtek meg a Szervita-téri lakásban, de azért nagyon óvakodott attól, hogy ő keresse fel elsőnek a gróft Genfben, hanem megvárta, míg Teleki közeledik. (!) 39. old.

¹⁰⁰ *Spiegelbilder der Erinnerung. Erlebtes, Ersehntes, Erdachtes aus den Papieren eines Fünzfingers*, II. Bde. Leipzig, Heinrich Matthes, 1868.

¹⁰¹ „Es tritt, so scheint es, hier ein noch ungewürdigtes Talent auf die Bühne der Öffentlichkeit, das die verschiedenartigsten Stoffe ihrem Wesen gemäß zu behandeln versteht, ein geborener

zeitung-ban is jó kritika jelent meg a művel kapcsolatban,¹⁰² az anyagi siker megint elmaradt. Kiadója, Heinrich Matthes panaszkodik egyik levelében, hogy az üzlet nem megy, a kiküldött füzetek mind visszajönnek, hajlandó a példányokat olcsó árért átengedni Kertbenynek.¹⁰³ Valószínű, hogy ezek az olcsón visszajött példányok jutnak el, mint tiszteletpéldányok a legkülönbözőbb egyéniségekhez, akik — mit tehetnek mást — megköszönik a küldeményt és el vannak a könyvtől ragadtatva. Nagy meglepetéssel olvashatták aztán az illetők a következő Kertbeny-publikációban saját levelük könnyelmű dicsérő sorait.

A fordításokon kívül, könyvészeti műve volt életének másik nagy terve, amely mellett kisebb-nagyobb megszakításokkal ki is tartott. 1854-ben már dolgozik rajta, olvashatjuk egy édesanyjához intézett levelében.¹⁰⁴ Számos német bibliográfiai művet ismert már ebben az időben, még Gessner *Bibliotheca universalis*-át is, azonkívül a számottevő magyar munkákat: Bod, Czwittinger, Schmeizel, Korányi, Hauer műveit.¹⁰⁵ Legnagyobb fájdalomra az Akadémia nem méltányolja buzgamát és nem ismeri föl a mű horderejét. *Ungarns Männer*-ben panaszolja el a rajta esett méltatlanságot. „Die Akademie schien nicht die Tragweite und unentbehrliche Notwendigkeit eines solchen Zentralwerkes zu verstehen, sonst hätte sie selbst es längst schon, und gleich von ihrer Gründung an ins Leben gerufen.“¹⁰⁶

Feuillesonist von artistischer Anlage“ írja Meißner az előszóban. (IV. o.) Ezzel szemben a kísérő levélben őszintén megírja, hogy az összeállítással nincs megelégedve. „Unter uns gesagt, mit der Zusammenstellung bin ich gar nicht zufrieden. Wie passen somit Napolen zu Stifter und Corot zu Petőfi und Vasfi!! Es mangelt Ihnen an Formsinn, das erkenne ich daraus. (Meißner levele Kertbenyhez. Hely nélkül, 1868. április 29.)

¹⁰² „Ein nach den verschiedenen Seiten hin interessantes Werk ist jetzt unter dem Titel — Spiegelbilder der Erinnerung... — erschienen. Unterhält der erste Band durch reizend geschriebene kleine Genrebilder, so regt der zweite Band durch seine trefflichen Frauenstudien in West und Ost, Süd und Nord, das Denken des Lesers in fruchtbringender Weise an.“ Allgemeine Modezeitung. 1866. Nr. 33.

¹⁰³ Heinrich Matthes levele Kertbenyhez. Leipzig, 1870. jan. 13.

¹⁰⁴ Kertbeny levele anyjához. Pest, 1854. december 20.

¹⁰⁵ V. ö. Trostler: K. M. Kertbeny im Briefwechsel mit deutschen Schriftstellern. Ungarische Rundschau, 1913. 973. old.

¹⁰⁶ Ungarns Männer der Zeit. 366. old.

A magyar közöny után német jóakaróinál, elsősorban Varnhagen von Ense-nél kopogtat. A válasz, bármilyen kedves is, mégis csak elutasító. A kedvezőtlen politikai helyzetre hivatkozik. „Ich erwähne dieses Übelstandes mit Bedacht, damit Sie die Beschränktheit der deutschen Beeiferung für Ihre Sache nicht etwa dem Mangel an Verständnis oder der Gesinnung, sondern den Umständen zuschreiben in denen wir uns befinden. Lassen Sie daher sich nicht abschrecken, sondern hoffen Sie mit mir, daß bald wieder günstigere Zeitläufe eintreten mögen, welche für Ihren Zweck ergiebigere Wirksamkeit gestatten.“¹⁰⁷

Ekkor megint jó darabig félretette a könyvészet gondolatát, melynek nyomát csak 1863-ban Párisban találjuk megismét. Aigner-ral lép összeköttetésbe és vele szeretne szerződni a közös munkára. Az első kötet kiadását Párisban tervezte, francia jegyzetekkel ellátva. Műve nem akar egyszerű katalógus lenni, hanem meg akarja lepni a világot, milyen intenzív szellemi tevékenységet folytatott esendben ez a szegény, rokontalan, elszigetelt nemzet évszázadokon át. Szembaja miatt — mint tudjuk — el kellett Párist hagynia és Brüsszelben letelepednie. Itt Flaten kiadóval kötött szerződést. 27.000 fr-ot kapna a 9 kötet könyvészeti műért. Felér a honoráriumnak igazságosan felajánlja Aigner-nek. De valami összevesznek a kiadóval és a terv megint kútba esik. Mikor Xántus Amerikávról hazajövet Brüsszelben felkeresi, az ő segítségével szeretné Kertbeny a kiadást eszközölni. Ekkor azonban újabb betegsége meggátolja a további munkában, úgyhogy Aigner-ral is felbontják a szerződést.¹⁰⁸

Ettől kezdve sem anyagi, sem egészségi állapota nem volt olyan, hogy a kiadásra gondolhatott volna. Naplójának egyikét megjegyzéséből tudjuk, hogy az adatokat azért tovább is gyűjtötte. Mikor már semmi reménye nem volt a kiadásra és sorsa jobbrafordulására, akkor jött a magyar kormány és Budapest város váratlan segítsége, amely megélhetését és

¹⁰⁷ Varnhagen levele Kertbenyhez. Berlin, 1855. március 6.

¹⁰⁸ V. ö. Kertbeny levelei Aignerhez. Páris, 1863. febr. 7., április 11., máj. 12., Brüsszel, 1863. okt. 17., 1864. jún. 18., júl. 10., 1865. febr. 9.

orvosi kezelését lehetővé tette. Egészsége annyira helyreállt, hogy tovább dolgozhatott. Ettől kezdve a könyvtárosok réme lett. Könyveket kért kölcsön — amelyeket rendszerint nem adott vissza —, adatokat gyűjtött, levelezési szenvedélye megint föltámadt. Trefort pártfogása és támogatása mellett megérte azt az örömet, hogy 1876-ban egy kis füzet végre megjelent.¹⁰⁹

Kertbeny nem lett volna Kertbeny, ha nem használta volna fel ezt az alkalmat is, hogy saját fordításai mellé jó kritikát ne írjon, ellenfelének, Opitz-nak műveit pedig le ne huzza.¹¹⁰

1880-ban jelent meg a tulajdonképpeni könyvészeti mű első kötete *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok*¹¹¹ címen. A könyv mottója: „Irodalom könyvészet nélkül: vagyon leltár, vagy ország térkép nélkül.“ Természetesen nem maradhatott el innen sem az önéletrajza, de itt a változatosság kedvéért olyan beállításban olvashatjuk, hogy Kertbeny csak azért ment külföldre, hogy ott városról-városra járva, a nagy könyvtárakban a szükséges adatokat megszerezhesse.¹¹² Az előszóban röviden végigvezet a magyar történelmen. Meddig volt nemzeti öntudat, meddig ismerték műveltségünket és történelmünket külföldön. Majd a reformmozgalmakat és a nyelv megújódását tárgyalja nagy vonalakban. Azután felsorolja az eddig létező magyar könyvészeti munkákat. A végén pedig a hazánkra vonatkozó régi német nyomtatványokat.

A második kötetet már nem tudta befejezni. Petrik Géza folytatta és látta el tudományos szakmutatóval. 1886-ban jelent meg *Magyarországi német könyvészet* címen.¹¹³ Három részre osztja az anyagot: „Ungarn ediert im Inland, Ungarn ediert im Auslande, Fremdauforen Ungarn betreffend.“ Itt

¹⁰⁹ A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. I. füzet. A fordítás magyarból más nyelvre. Budapest, Tettey, 1876.

¹¹⁰ „Diese Franz Deák und Hermann Grimm gewidmete — unerhörte Verhöhnung sowohl Petőfi's, wie auch der deutschen Sprache durch einen geborenen Deutschen erstreckt sich auf 621 Gedichte! Die deutsche Kritik protestierte heftig gegen solchen Mißbrauch deutscher Sprache; aber die Kisfaludy-Gesellschaft hielt dies knabenhafte Kauderwelsch für Deutsch.“ (9. old.)

¹¹¹ A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. I. köt. Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. 1454—1660. Budapest. M. kir. egyetemi nyomda, 1880.

¹¹² CLVII—CLVIII. old.

legnagyobb részt olyan könyveket sorol fel, amelyeknek vajmi kevés közük lehet Magyarországhoz. Pld. *Beschreibung der Heurath und Hochzeitsgebräuche fast aller Nationen, Geschichte des türkischen Reiches, Über die Thierkreise in Egypten, Annalen der österreichischen und bayrischen Literatur, Österreichische Handelsansichten im XIX. Jahrhundert* stb.

Kár pedig, hogy úgy lejáratta a nevét és tekintélyét, hogy mindazt, ami Kertbenyvel volt összefüggésben, csak elnéző, gúnyos mosollyal fogadták. Voltak neki egész talpraesett megfigyelései és tanácsai is. Így az az emlékirat, amelyet Trefortnak nyújtott be.¹¹⁴ 32 oldalon át foglalkozik azzal a gondolattal, hogy miért nem ismer minket a külföld. Minden gyermek — írja —, legyen az bármely nemzetiségű, öt magyar nevet biztosan ismer, amelyeket a maga módján ejt ki, de amelyekről egyikről sem tudja, hogy kik voltak. Ez az öt ember: Hunyadi, Zrínyi, Rákóczi, Kossuth és Sobri. Thierry úgy nyilatkozott egy alkalommal Kertbenynek Magyarországról, mint olyanról, melynek történelme tele van Verdi librettistájának tollára méltó eseményekkel.¹¹⁵ Csak mi magyarok vagyunk hibásak, ha nem ismer benünket a külföld. Külpolitikánk szánalmas, követségünk nincs jó kezekben, nem is beszélve a kozulokról. Sok helyen csak ú. n. *Ehrenkonzul*-ok vannak, akikkel megesik, hogy azt sem tudják, hol fekszik Magyarország. Egy *Encyklopédie hongroise* kiadását proponálja. Jó nevű, külföldön is ismert írónak kellene a cikkeket írnia, amelyek hivatva volnának a külföldet a magyar viszonyokról felvilágosítani. Ezeket a cikkeket egy jó franciával lefordíttatni, jónevű párisi kiadót keresni (*Hachette* vagy *Lévy*), az első 2000 példányt gratis mindenfelé, uralkodóknak, könyvtáraknak megküldeni. Igaz. De Kertbeny elfelejti, hogy ő maga is mennyit vétett ez ellen az elv ellen, amíg külföldön tartózkodott. Hányszor kellett a nem-

¹¹³ Magyarországi német könyvészet. 1801—1860. A Magyarországon s külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent német nyomtatványok jegyzéke. I—II. rész. Folytatta s tudományos szakmutatóval ellátta Petrik Géza. Budapest, M. kir. egyetemi nyomda. 1886.

¹¹⁴ Memorial an Seine Exellenz Herrn August Trefort, königl. ungarischen Minister für Kultus und Unterricht. Budapest, Universitäts-Buchdruckerei. 1878.

¹¹⁵ 4. old.

zeti érdeknek háttérbe szorulnia, mert személyes érdeke úgy kívánta, hogy ne mondhassa meg őszintén egy tekintélyes embernek, hogy amit hazánkról írt, az ostobaság és a tények groteszk beállítása. Vagy hányszor rajzolta meg Petőfi-t, a nagyobb hatás kedvéért, mint züllött utcagyereket, aki füstös, düledező csárdákban muzsikáltat magának és e közben veti papírra költeményeit.

És mégsem lehet azt mondani, hogy mindennapi egyéniség lett volna. Nem hagyta magát az élettől legyőzni. Ha százszor alulmaradt is, mindig újra kezdte, új reménnyel, új energiával. Legjobban kitűnik ez édesanyjához írt leveleiből. Szegény asszony a biztatáson kívül nem sokat kapott egész életében, de azt aztán eleget. Levelei hemzsegek a sok tervtől, a nagyszerű kilátásoktól, de ezek mindig csak tervek maradnak. Természetes, hogy az anyagi siker is elmaradt és Kertbeny kénytelen volt egész életén át kölcsönökből és ajándékokból élni.

De azért bármennyit nélkülözött is, idegen nyomorral szemben soha nem maradt érzéketlen. És különös, hogy egy Varnhagen-hez intézett levélen kívül, ezekről sehol sem tesz említést. „Wenn ich reich gewesen und dann geholfen — írja —, so sah ich diés nie als Verdienst, sondern nach guter alter Art als Schuldigkeit an; aber eben in einer Lage, wo es mir schlecht ging, habe ich es verabscheut, dieselbe nur durch eine Bewegung zu verbessern, jedoch das fremde Elend fand mich immer bereit, für Fremde das zu tun, was ich für mich nimmer getan.“¹¹⁶ Szegény Kertbeny! Mi tudjuk, hogy adta ő ezt még lejjebb is. De úgy látszik, hogy azért részvétét a szegények iránt tényleg nem vesztette el.

1862-ben Minna Öttinger aláírással kap egy levelet, amelyben az illető megköszöni azt, amit a férje érdekében tett. „... immer wissen Sie dem armen Kranken eine Freude zu bereiten und ihm die Zukunft zu erleichtern. Haben Sie Dank.“¹¹⁷ Öttinger német író volt, hoszas betegség után a legnagyobb nyomorban hagyta hátra özvegy feleségét. 1872-ben, mikor Kertbeny is betegen és szegényen tengette napjait, az özvegy, úgy látszik, megint Kertbenyhez fordult.

¹¹⁶ Kertbeny levele Varnhagenhez, Berlin, 1849. december 30.

¹¹⁷ Minna Öttinger levele Kertbenyhez, 1862. márc. 30.

Kertbeny nem utasítja vissza a kérést, hanem minden régi összeköttetést felhasználva, gyűjtést indított, amely egészen szép eredménnyel járt. 1872 február 8-i dátummal ír megint Öttingerné, s levelében beszámol arról, hogy már 119 tallért kapott. — Majd bizonyos Korn Margit köszöni meg szülei nevében azt, amit értük tett. Soha nem fogják Kertbeny jóságát elfelejteni.¹¹⁸ És ezeket a levelket még csak fel sem vette abba az albumba, ahová a munkásságát elismerő, híres emberek leveleit ragasztotta.

Ismerőseit és barátait sem használta mindig ki. A hozzá intézett levelek egész sorát olvashatjuk, amelyekből őszinte baráti hang csendül ki. Így Kászonyi Dániel Lipcsében, Balduin Groller pedig Bécsben segít neki cikkeit elhelyezni. Kertbeny valószínűleg felajánlotta nekik az ezekért járó honorárium felét, mert Kászonyi Dániel válaszában úgy nyilatkozik, hogy 10 tallérnál többet semmi esetre sem tarthat meg.¹¹⁹ Groller meg éppen méltatlankodva utasítja vissza az ajánlatot. „Das sieht ja gerade so aus, als ob Sie mir nicht zutrauten, ich könnte mich für Sie bemühen, auch ohne schmutzige Nebengedanken.“¹²⁰

Az sem szívtelenségéről tesz tanuságot, hogy édesanyját otthagya a nyomorban. Ő tényleg szerette az anyját és sokat aggódott érte, ha beteg volt, vagy ha hosszabb ideje nem írt neki. De az embert vágyai vezérlik. Kertbeny is egész életén át kergette a dicsőség csalfa délibábját és nem vette észre, hogy rossz úton kereste. Hiú volt, nagyratörő volt, könnyelmű volt. De a szíve jó volt. Ember volt.

A műfordító.

Műfordítani annyi, mint gúzsbakötötten táncolni, mondja Kosztolányi Dezső. És ha elgondoljuk, hogy mily sok követelést támasztunk egy jó fordítással szemben, akkor belátjuk ennek a mondatnak a mély igazságát. Egy versnek mindig két eleme van: a tartalmi és az akusztikai, a zenei elem. Fordításnál ezek többnyire ellenségek. Ha szolgai módon ragaszkodik a fordító a szöveghez, akkor esetleg elrabolja a versnek

¹¹⁸ Korn Margit levele Kertbenyhez. Kikinda. 1877. szept. 17.

¹¹⁹ Kászonyi levele Kertbenyhez. Leipzig, 1868. február 17.

¹²⁰ Groller levele Kertbenyhez. Bécs, 1880. május 30.

a lelkét, a zenei elemet. Ha pedig ezt szeretné a versben érzékelteni, akkor ez rendszerint a tartalmi elem rovására megy. A túl nagy hűség tehát mindenképpen hűtlenség.¹²¹

Ilyen sok nehézség mellett már régen felvetették a kérdést, hogy van-e a fordításnak jogosultsága. Az eredetit úgysem tudja érzékelteni és így csak félreértésekre ad alkalmat, mondták egyesek. Viszont tagadhatatlan, hogy a fordítások által vált lehetővé, hogy a remekművek — amelyek tulajdonképpen nem egyes nemzetek birtokai, hanem az egész művelt világi — az emberiség köztulajdonává lehettek.

Hogyan kell tehát fordítani, volt a nagy kérdés? Boileau-ék, az ész költői azt mondták, hogy úgysem lehet egy vers formai szépségeit más nyelvben visszaadni, ezért legokosabb, ha csak prózában fordítják le a vers tartalmát. Viszont Boileau nem volt költő. André Chénier már másképpen határozza meg a fordítás lényegét: „Copier servilement des formes étrangères, — mondja — c'est travestir à la fois sa propre langue et l'auteur, que l'on interprète! ... Écrivez, comme il eût écrit dans votre langue, car ce n'est point le mot, c'est la génie, qu'il faut traduire.”¹²²

Nálunk is már a múlt század elején foglalkoztak a műfordítás fogalmának meghatározásával. A tartalmi és formai elem szigorúan különválasztották és a kettő konvergenciáját tartották a jó fordítás kritériumának. A fordításnak, hogy jó legyen — szól Bajza — mindenkor művészi kézzel kell készülnie, mi nemcsak abban áll, hogy az eredetit jól értvén, hibátlanul, világosan és szépen adjuk vissza, hanem leginkább abban, hogy úgy adjuk vissza, saját alakjában és típusában, miként eredetileg írva volt. „Nem elég, hogy az originálból semmi el ne vesszen; aki csak ennyit tud, nem sokat tud; az a mesterség, hogy úgy, nem, hogy azt!” mondja Kazinczy is. Bacsanyni hűséget kíván a fordítótól, de azért az idegenszerűségeket kerülni kell. Péczeli József, vele ellentétben, a szabad fordítás jogosultságát vitatta. Döbrentei Chénier elvét tette magáévá és a fordítástól azt követelte, hogy az úgy hasson,

¹²¹ V. ö.: Kosztolányi Dezső: Modern költők. Tetemesen bővített második kiadás. Bpest, Révai, 1921. Előszó a második kiadáshoz. 5—6 old.

¹²² Radó: A magyar műfordítás története. 1772—1831. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1883. 485. old.

mintha azt eredeti költője írta volna. T o l d y 1843-ban a Kisfaludy-Társaságban szökött a műfordítás elveiről. Szerinte a fordító eleget tett kötelességének, ha az eredeti szépségeinek megértésére vezet azokat, akik annak nyelvében járatlanok lévén, hozzájuk közvetlenül nem juthatnak. Megelégedett azzal, ha a műfordító nem az eredetivel azonos, hanem csak általános gyönyört ébresztett olvasóiban. S z á s z Károly már sokkal szigorúbb volt, mikor kimondta a szabályt, hogy „a fordításnak nem más gyönyörérzést kell költenie az olvasóban, mint amit az eredeti olvasásnál érezne, ha az nemzeti nyelven volna írva. A költészet formái által is hat. A vers által nyújtott élvezetet ismét csak vers adhatja vissza, s a zenei műérzék, mely az emberi természet ős sajátja, az értelem mellett egyenjogú elfogadója a szökö művészet tárgyai által eszközölt hatásoknak.”¹²³

Izig-vérig költőnek kell tehát lennie a fordítónak is, hogy ezeknek a követelményeknek eleget tudjon tenni. Nem is fordítás ez már, hanem tökéletes újraköltése a versnek, melyhez az eredeti olvasása adja meg az ihletet.

Kertbeny fordításai val szemben nem szabad ilyen nagy igényeket támasztanunk. Ő még a legelemibb készséggel sem rendelkezett: nem bírta tökéletesen egyik nyelvet sem. Pedig éppen a magyarból való fordítás állítja igen nehéz feladat elé, még a legtökéletesebb nyelvtudású embert is. Nyelvünk elüt a többi európai nyelvtől. A magyar a szemléletes nyelvekhez tartozik: az igefolyamatokat a maguk teljességében látja és egy szóval fejezi ki az igefolyamat kezdetét, tartósságát, tartamát, sőt még a cselekvés személyét és tárgyát is. A német nyelv, épp úgy mint a francia, a cselekvést felbontja. Mindent lehetőleg viszonyyszókkal, segédigékkel, kombinált mondattagok egymás mellé helyezésével fejez ki.¹²⁴ Mások verstani szabályaink is. Mások a témáink, mások problémáink. Ennyi sok nehézséget Kertbeny még azzal tetőzött, hogy sem magyarul, sem németül nem tudott tökéletesen. Túl könnyűnek képzelte feladatát. Azt hitte, ha P e t ő f i verseit szököl-szóra lefordítja és többé-kevésbé jó rímet keres, már eleget tett a műfordítás követelmé-

¹²³ V. Ö.: Radó: A magyar műfordítás története. 481—490 old.

¹²⁴ V. ö.: Eckhardt Sándor: Egy szökötáríró tapasztalatai. Magyar Szemle. XXVI. köt. 1936. 33. old.

nyeinek. Így azután egyik-másik verse alig üti meg a műkedvelői mértéket.

És mégis a siker minden várakozáson felüli volt. A kezdeményezésen kívül itt minden érdem Petőfié, aki mellett, hogy izig-vérig magyar, mégis minden ember szívéhez megtalálja az utat, mert szívével írja verseit. Témái mindig nemesek, emberiek és így, ha a forma néha meglepően egyszerű is, a gondolat maga elég arra, hogy egész Európa felismerje: a fordítás koldusrongyai királyfit takarnak.

Roppant hatásos jelenetben mondja el nekünk Kertbeny, hogy hogyan kapta az indítékot arra, hogy Petőfit a külföldről elterjessze. Egy ízben Petőfi nem tudott hazamenni saját lakására és Kertbenynél töltötte az éjszakát. Alvás közben hirtelen felébreszti őt Petőfi és megkérdi, hogy tényleg olyan nagy írónak tartja-e. Miután erre igennel válaszolt, Petőfi könyörögni kezdett neki, hogy ismertesse meg a külfölddel is, hogy Európa, az egész világ ismerje a nevét. Mit köszönhet a magyar költészet ennek az éjszakának! Kérdés, ha Kertbeny nem ad igenlő választ, nem vonja-e Petőfi kétségbe a saját tehetségét, nem akasztja-e szögbe az egész verselést? Szerencsére Kertbeny igennel válaszolt, sőt nemsokára vándorbotot vesz kezébe, hogy ígéretét beváltsa és barátját, Petőfit, a külföld jóindulatú pártfogásába ajánlja.

Első fordítása 1849-ben jelent meg. 1866-ig négy új kiadás látott napvilágot¹²⁵, amelyben Kertbeny a verseket átdolgozta és a szigorú kritikákat megszívlelve, igyekezett mindig tökéletesebbet adni. A fordítások előtt minden ízben ismertette röviden Petőfi életét és munkásságát. Jellemző Kertbeny felületességére, hogy mindegyik kiadásban máshová teszi Petőfi születési helyét, de soha sem találja el az igazit. Az első, frankfurti kiadásban Dunavecset olvashatunk¹²⁶, a *János vitéz*¹²⁷ és az *Album*

¹²⁵. Gedichte von A. Petőfi. Nebst einem Anhang: Lieder anderer ungarischer Dichter. Frankfurt, Literarische Anstalt, 1849.

Dichtungen von A. Petőfi. Aus dem Ungarischen in eigenen und fremden Übersetzungen. Leipzig, Brockhaus, 1858.

A. Petőfi's Dichtungen. Nach dem Ungarischen in eigenen wie fremden Übersetzungen. Berlin, Hoffman & Comp., 1860.

Hundertsechzig lyrische Dichtungen von A. Petőfi. Aus dem Ungarischen im Versmaße der Originale. Elberfeld u. Leipzig, Sam. Lucas, 1866.

¹²⁶. IX. old.

¹²⁷. IX. old.

hundert ungrischer Dichter előszavában¹²⁸ Kunszentmiklóst jelöli meg Petőfi születési helyéül. Ezt azonban még meg lehet neki bocsájtani, mert itthon sem voltak vele tisztában, hogy hol is született a költő. 1857-ben zárták le végérvényesen a vitát (legalább is akkor azt hitték, hogy végérvényesen) és Kiskőröst tették meg Petőfi szülővárosának. Ezt Kertbeny 1858-ban már tudhatta volna és ő még a lipcei¹²⁹ és berlini¹³⁰ kiadásban is Félégyházáról beszél.

Egyébként is sok hiba van az életrajzban, jegyzetei meg éppen nagyon felületesek. Szendrey Julia szerint második szerelme volt Petőfinek¹³¹. A Bakony hegység egészen Sopronig húzódik¹³². A Hortobágnak ezt a magyarázatot adja: „Name eines Ortes im ungarischen Niederlande¹³³.” Betyár pedig szerint „Hausknecht, (!) wird aber oft in dem Sinne gebraucht, wie das italienische Fachino, das französische Gamin¹³⁴.” Túlozza Petőfi érdemeit. Mindent ő talált föl, szinte még a délibábot is¹³⁵. Petőfi kedvéért igazságtalan az előbbi magyar irodalommal szemben. „Ich hatte damals —írja többek között— erzogen bei mitteleuropäischer Literatur, noch nicht viel Geschmack an ungarischen Dichtern; es muthete mich Alles als schon besser dagewesen an. Diese Horazischen Oden und Pindarischen Hymnen, diese Schillerischen Balladen und Uhlandischen Romazen, alle blos mit einem ungrischen Schnurrbart versehen, mochten wohl begreiflicher Weise die Dämchen eines Stuhlrichters oder die Schreiber einer Herrschaftskanzlei in Entzücken versetzen, weniger aber Jemanden, der an Horaz und Pindar selbst keinen großen Gefallen fand, (ezzel ugyan kár dicsekednie) und Tasso, Schiller oder Uhland im Original lesen konnte¹³⁶. Kertbeny úgy beszél, mintha nem lett volna Vörösmarty, Csokonay, Kisfaludy, Kölcsey hatalmas költészete. Nagy kár, hogy éppen az mond ilyent, aki a magyar irodalmi viszonyokról akar a külföldnek hú képet nyújtani.

¹²⁸. 512. old.

¹²⁹. 467. old.

¹³⁰. VII. old.

¹³¹. Frankfurter Petőfi. XII. old.

¹³². U. ott 457. old.

¹³³. U. ott 459. old.

¹³⁴. U. ott 457. old.

¹³⁵. Lipcei Petőfi. 547. old.

¹³⁶. 160 lyr. Dichtungen. 12—13. old.

Annál gondosabban válogatta össze az önpropagandához szükséges adatokat. Eleinte szerénynek mutatkozik és mentegeti magát a fordítások tökéletlen volta miatt. „Der Wille war wohl gut, doch das Fleisch ziemlich schwach, und erst Übung macht den Meister, sogar bei ausgesprochenen Talenten und ich meinestheils besaß eben kaum mehr als den sehr guten Willen¹³⁷.” Később már közöl részleteket néhány hozzáintézett levélből, amelyek mind az ő érdemeit hangoztatják. Varhagen von Ense, Zedlitz, Anastasius Grün, Freiligrath mond többek között néhány szép elismerő szót Petőfiről, a zseniális magyar költőről, aki rögtön a szívükbe lopta magát és ezt egyedül Kertbenynek köszönhetik, mert az ő fordításai nélkül soha sem ismerték volna meg a magyarok lánglelkű poétáját¹³⁸. Springer bonni tanár pedig a következőket írja: „Stets verfolge ich mit größtem Interesse Ihre Bemühungen, uns die Blüten der ungarischen Poesie nahe zu bringen, und ich sah es immer als ein besonderes Glück Ihres Stammes an, in Ihnen einen so beredeten und geistvollen Dolmetsch gefunden zu haben¹³⁹.” — A végén már tökéletesen meg van elégedve saját fordításaival, amit a legszerénytelenebb formában kifejezésre is juttat. „Eines gelang mir jedenfalls, — írja — und zwar in diesem Sinne ein Unikum in bisheriger deutscher Literatur zu liefern; nämlich 3800 Reime, darunter nicht nur kein einziger dem Ohre falscher sich finden läßt, darunter sogar kein einziger orthographisch abweichender, bloß das Auge störende Reim ist! So überaus streng haben sich nicht einmal ein Platten oder Rückert je die Aufgabe gestellt; und das will viel sagen! Poetische Übersetzungen mit solcher Durchführung der Reimreinheit, gibt es meines Wissens wenigstens bisher im Deutschen noch nicht¹⁴⁰.”

A *Kölnische Zeitung* el is hiszi ezt Kertbenynek és kritikájában szintén kiemeli a rímek tisztaságát¹⁴¹. Nem mindegyik kritikus volt azonban ilyen elnéző vele szemben. B o d e n s t e d t

¹³⁷. Lipcsei Petőfi. 576. old.

¹³⁸. 160 lyr. Dichtungen. 29—30. old.

¹³⁹. U. o. 32. old.

¹⁴⁰. 16 erzählende Dichtungen. XLII old.

¹⁴¹. „Allerdings haben die hier übertragenen sechzehn erzählende Dichtungen ungleichen Wert; indeß ist es nur zu loben, daß Kertbeny sie sämtlich übersetzt und sich dabei der löblichsten Reimreinheit befleißigen hat.” *Kölnische Ztg.* 1866. Nr 5.

a második kiadásához írt előszót és ebben nemcsak Petőfit méltatta igen szépen, hanem Kertbenyről is igen találóan nyilatkozik. A fordításokat nem itéli meg túl szigorúan, mert Kertbeny maga is bevallja, hogy azok kissé kezdetlegesek. Majd Petőfiről szól és a legőszintébb hangon magasztalja: „Wer da weiß, wie viel selbst bei der gelungensten Übersetzung lyrischer Gedichte verloren geht, der wird mir beistimmen, wenn ich sage: das muß ein echter, ein großer Dichter sein, von dem in einer uns nicht überall anheimelnden Verdeutschung soviel übrigbleibt, wie im vorliegenden Bande von dem poetischen Gehalt Petőfi's¹⁴².” A továbbiakban sajnálatának ad kifejezést, hogy a magyar irodalom termékei nincsenek németre tökéletesen lefordítva. Mert hiszen Kertbeny maga is elismerte, hogy fordításai gyengék. De mivel majdnem ő az egyetlen fordító, az ő munkássága nélkül még ennyire sem ismernék a magyar költőket. „Und so glaube ich auch — fejezi be — trotz der begründeten Einwendung, welche die Kritik gegen Einzelheiten der vorliegenden Arbeit erheben mag, getrost die Frage aufwerfen zu können: ob nicht ein jeder unbefangen auf den Kern der Sache sehende Leser bei der Alternative, Petőfi nach diesem Dolmetsch kennen zu lernen, oder seiner Bekanntschaft ganz zu entraten, mit freudigstem Danke das Erstere wählen wird¹⁴³.”

Hasonló szellemben ír Julian Schmidt, a németek nagy kritikusa. Kertbeny fordításaiban némi javulást észlel a multtal szemben, de azért ezek még mindig gyöngé tolmácsai Petőfi elemi lirizmusának. Mégis köszönet jár neki, mert megismertette a németeket Petőfivel, aki nemcsak a hazai, de a világ-irodalomban is maradandó helyet foglal el. Petőfiben annyi az egészség, hogy sokszor kísértésbe jön irigykedni a magyarokra. Kertbeny Béranger, Heine és Byron-nal hasonlítja össze. Látszik ugyan, hogy Petőfi tényleg ismerte és olvasta őket, de mégis Petőfi éppen azért olyan kedves a külföld előtt, mert eredetit, idegent nyújt. Petőfi oly képeket tükröz, amelyek csak a magyar pusztákon teremhetnek, de amelyeket azért minden ember megérthet, mert a tiszta természetet tartalmazzák. Vele született magyaros kedvcsapongása és erejének érzete néha kicsit hetykévé teszik ugyan, de ifjú elevensége ég-föld távol-

¹⁴². Lipcsei Petőfi. IX. old.

¹⁴³. U. o. XIV. old.

ságra van azon blazirtságtól, amely Heine-nél oly gyakran sérti a jobb érzést¹⁴⁴.

A *Kölnische Zeitung* egyik kritikája Kertbeny túlzott ön-reklámozását kifogásolja. „Die neueste deutsche Ausgabe, welche hundertsechzig Lieder enthält, ist von K. M. Kertbeny besorgt und soll hiermit unseren Lesern empfohlen sein. Indessen wollen wir damit in keiner Weise auch die eigenen Zutaten des Übersetzers gebilligt haben . . . Wenn es Herrn Kertbeny wirklich Ernst damit ist, seinem berühmten Landsmann zu einer hohen Stelle in der Weltliteratur zu verhelfen, so hätte er sich und seine Bibliographie nicht als Ballast mit drahnhängen sollen¹⁴⁵.” Annál is inkább, mert maga a cikk írója is százalmas tudatlanságot árul el a magyar irodalom terén. A cikk elején a magyar irodalomról és Petőfiről ír pár sort, de úgy állítja be az egészet, mintha Petőfi csak egy alkalmi költő lett volna, aki verseivel a szabadságharcnak akar propagandát csinálni.

Szebben nyilatkozik az *Aesthetische Rundschau*. Ez mint a legegényibb és legmagyarabb költőt mutatja be Petőfit, aki-nek azért a világirodalomban is hely van biztosítva. A fordítás-ról pedig elismeri, hogy a multtal szemben igen szép haladást mutat¹⁴⁶. Ugyanilyen hangon ír a *Magazin für die Literatur des Auslandes*. „Die vorliegende neue Ausgabe der lyrischen Dichtungen Petőfis verdient die Beachtung des deutschen Publikums in hohem Grade, weil darin Vieles, was bisher noch nicht in unsere Sprache übertragen war, aufgenommen ist und weil Herr Kertbeny, seine früheren, von der Kritik oft bemängelten deutschen Bearbeitungen sämtlich sehr sorgfältig gefeilt und verbessert hat, so daß sie jetzt wirklich ein würdiges, treues Bild des genialen magyarischen Dichters liefern¹⁴⁷.” A *Pester Lloyd* még talál néhány zökkenőt a nyelvezetben és a gördülékenységben, de „... wir sehen den Nebelschleier, welcher den Glanz des Petőfischen Genius in vielen Übersetzungen trübt, doch teilweise gelichtet¹⁴⁸.”

Nem ilyen elnéző és nem hajlandó oly könnyen az elismerés zászlaját meghajtani a *Neue Freie Presse*. Sem Petőfi, sem

¹⁴⁴. Julian Schmidt: Alexander Petőfi. Grenzböten, 1858. Nr. 40.

¹⁴⁵. Kölnische Zeitung. 1866. Nr. 350.

¹⁴³. Aesthetische Rundschau, Wien. 1866. Nr. 2.

¹⁴⁷. Magazin für die Literatur des Auslandes. 1866. Nr. 40.

¹⁴⁸. Pester Lloyd. 1866. Nr. 275.

Kertbeny előtt. K. von Thaler ír két folytatásos cikket *Petőfi und Kertbeny* címen¹⁴⁹. A cikk elején gúnyosan állapítja meg, hogy ez a két név, az utóbbi fáradozásai nyomán már majdnem teljesen elválaszthatatlan. „Petőfi ist groß, aber Kertbeny ist größer; der Prophet übertrifft in seiner Art den Messias, den er verkündet. Petőfi findet viele Ebenbürtige, Kertbeny nicht. Wo Petőfi gelesen wird, liest man, oft wider Willen, auch Kertbeny; wenn man den Ersteren betrachtet, stellt sich der Letztere zwischen uns und den Dichter.” Ezután Petőfiről kezd beszélni és nem érti meg, hogy miért vagyunk mi magyarok oly büszkéek rá. Hiszen majdnem minden verséről ki lehet mutatni, hogy melyik német költőtől vette a mintát. Főleg természetesen Heine-től, de Körner-től és Rückert-től is. Körnert utánozza például — mondja Thaler — amikor hazafias verseinek *Leier und Schwert* fölírást ad. Ez a vád, mint látni fogjuk, nem Thaler hibája, de a többi elfogultság és rövidlátás következménye.

Azt állítja, hogy Petőfi majdnem teljesen lemásolta Heine cinizmusát. Nem olvasta el figyelmesen a verseit, különben nem állítana ilyent. Petőfinél nem is lehet cinizmusról beszélni heinei értelemben. Ha vett is át valamit Heinetől, az csak az epigrammszerű csattanós forma. De Petőfinél ez is nevetgetően hat ránk és nem lehűtőleg. Alig van egy-két verse, amely pointjével visszás hatást váltana ki belőlünk¹⁵⁰.

A második közleményben engedékenyebbnek mutatkozik Thaler. „Es ist in der That möglich, daß wir ihn unterschätzen, weil wir eben nur Übersetzungen kennen und das Original für Deutschland immer ein Buch mit sieben Siegeln bleiben wird.” A fordításokról pedig elismeri, hogy a multtal szemben határozottan javulást mutatnak. Még mindig előfordul ugyan, hogy a rím kedvéért teljesen önkényesen megváltoztatja a német, de egészben véve jól lehet olvasni és az ember nem érzi minden sornál, hogy fordítás van a kezében.

Thaler vádját, hogy Petőfi Körnertől vette a *Leier und Schwert* fölírást, arra alapította, hogy Kertbeny egész önkényesen különböző címszók alatt csoportosította Petőfi verseit. Így

¹⁴⁹ K. von Thaler: Petőfi und Kertbeny. Neue Freie Presse. 1866. Nr. 754, 761.

¹⁵⁰ V. Ö.: Horváth János: Petőfi Sándor. Bpest, Palladis, 1922. 50—52. old

például a hazafias verseknek a Hundertsechzig lyrische Dichtungenban *Leier und Schwert* fölírást adott. Pedig jobban tette volna, ha a fölosztást mellőzi. Először, mert nem volt neki érzéke a versfajok megítélésére. De aztán meg főleg azért, mert nem jelölte meg, hogy ez csak az ő felosztása és így — Thaler vádján kívül — joggal csodálkozhatott az elfogult idegen olvasó azon, hogy mily kevésbé értett Petőfi a versek elbírálásához.

A frankfurti kiadásban *Schenkenbuch* című fejezetet is találunk, ami alatt valószínűleg bordalokat értett Kertbeny. De hogy mi köze van *A jó öreg kocsmáros*nak a bordalhoz, azt nehéz lenne megmondani, hacsak nem az, hogy a kocsmáros szó szerepel benne. Egyébként Petőfi legmélyebb szülői szeretetétől áthatott jellemképeinek egyike. De még ennyi jogcímet sem találunk a *Téli világ* és *Ebéd után* című verseknél. A lipcei kiadásban *Sternlose Nächte* címen Petőfi 25 apró kis költeményét foglalta össze. *Szállnak a reményim, Nem sírok én, Szeretném itthagyni, Mögöttem a mult, Elváltam a lyánkától, Mi hát a hír, Az álom, Mit lőt-fut a boldogság után . . .* stb. A verseket Kertbeny külön cím-megjelölés nélkül, csak három kis csillaggal választotta el egymástól, mintha Petőfinél is egységes ciklust képeztek volna. *A jó öreg kocsmáros* itt *Wolken* címszó alá került, a *Szülőföldemen, Szeget-szeggel, Fekete kenyér, Hazámban, Füstbe ment terv* társaságában. A *Sechzehn erzählende Dichtungen*ban válogatott, esztétikai szótárból vett alcímeket adott az egyes verseknek, amik Petőfinek még álmában sem jutottak volna az eszébe. Pld.: *Der Liebe Fluch, Urzeitssage, Das Reich der Liebe. Traumallegorie, Istók der Narr, Dramatische Aquarelle, Das Horn des Lehel, Urzeitsbild im Holzschnitt, Die wüste Csárda, Sepiäbild*¹⁵¹.

Ez a felületesség különben fordításainak is legnagyobb hibája. Nem vette magának a fáradságot ahhoz, hogy türelmesen, alaposan végigolvasson egy verset, vagy ha valamit nem értett meg, úgy annak egy szótárban utánanézzon. Ezekből a félreértésekből a komikus képek egész sora származott, amit a magyar kritika túlozva parodizált. Innen van az, hogy a magyar közönség később is — ezekre a paródiákra visszaemlékezve — csak elnéző mosollyal fogadta Kertbeny fordításait.

Mert természetesen nem igaz, hogy Kertbeny Arany Keve-

¹⁵¹. 16 erz. Dichtungen. 263. old.

háza-t *Kaffeehaus des Johann Gold*, vagy a Toldi Estéjét *Soirée bei Dr. Franz Schedel* címen fordította volna le. De való igaz az, hogy az Örültben a harmatcseppet harmadcseppnek, a Jó tanítóban a jó embert, jó embernek, Mit szól a bölcs című versben pedig a szikrát, sziklának fordította.

En ittalak oh szerelem!
Egy harmatcseppnyi belöled édesebb
Mint egy mézzé vált tenger;
De egy harmatcseppnyi belöled gyilkosabb
Mint egy méreggé vált tenger.

Ich hab getrunken dich o Liebe du!
Ein drittel Tropfen von dir süßer ist,
Als ein in Honig ganz verwandelt Meer;
Ein drittel Tropfen von dir
Wie wohl ein ganzes giftgehülltes Meer!¹⁵².

Mert szörnyen jó ember volt az
Istenteremtette

Ach ein Kerl war's ein erschrecklich guter
Ei wie nur ein Pferd.¹⁵³.

Szikrát sem törődve szól a bölcs
Itt van a pohár, hol a bor? tölts!

Der Weise Felsenmeidend spricht darein:
„Hier ist das Glas, wo ist der Wein? Schenkt ein!“¹⁵⁴.

Találóan írja neki Jókai ezzel kapcsolatban egyik levelében: „Ihren poetischen Übersetzungen aus dem Ungarischen kann die Virtuosität auch nicht abgesprochen werden. Aber ein einziges Wort, das im Lexikon nachzusehen Sie zu faul gewesen sind, und dafür etwas Anderes substituierten, genügt, um bei unserem austrohungarischen Publikum eine Übersetzung verrufen zu machen. Ich selbst war in dieser Hinsicht Ihnen gegenüber recht undankbar. Also schonen Sie das Dictionarium nicht!“¹⁵⁵.

Másik nagy hibája volt Kertbenynek, hogy ő a fordítás lényegét az eredetihez való szolgai ragaszkodásban látta. Szavakat fordított és nem a vers szellemét. Természetes, hogy ebből rengeteg furcsaság sült ki. Minden nyelvnek vannak fordulatai, kifejezései, amiket lehetetlen ugyanabban a formában más

¹⁵². Der Wahnsinnige. Frankfurti Petőfi. 281. old.

¹⁵³. Der gute Lehrer. Berlini Petőfi. 20. old.

¹⁵⁴. Was spricht der Weise. Leipzigi Petőfi. 91. old.

¹⁵⁵. Jókai levele Kertbenyhez. Pest, 1870. nov. 15.

nyelvre átültetni. Kertbeny lefordította őket. Álljon itt néhány példa belőlük:

Csak úgy lig-lóg derekán ruhája
Mintha rá villával volna hánnyva.

Und am Leib hängt jedes Stück, als hätte man beim Mahden
Mit Heugabeln das Kleid auf sie geladen.¹⁵⁶

Jancsi szívének gyöngyháza

..... für des Jancsi
Herze wohl das Perlgehäus.¹⁵⁷

Disznó forró idő, Kertbeny fordításában *Welch Schweineglut*¹⁵⁸.

Majd a népdalok széles skálájú megszólítását, amivel a kedvest illetik, szintén szóról-szóra fordította le. De milyen mesterkéltén, idegenül hangzik a németben *süße Rose, mein Blumenstängel, trauriges Widtäubchen, Herzensperle, Täuber* stb.

Szőke gyermek! Kékszemű kökényfa
Drágagyöngyöm! mit csinálsz te most

Kertbeny fordításában szánalmasan megmosolyognivaló.

Blondes Kindchen! Blauäugig Schlehenblümchen
Theure Perle! Was sinnt jetzt dein Gemüth?¹⁵⁹

Általában a népdalok a legsikerületlenebb fordításai. A népdalok legfontosabb kelléke az egyszerűség és közvetlenség. A költői érzelemnyilvánításnak legegyszerűbb formájával találkozunk a népdalban: a lelkiállapotnak puszta kijelentésével. De nagyon kell vele vigyázni, mert könnyen prózai színezetűvé válik. Kertbeny mesterkelt megszólításai már eleve kizárják az egyszerűséget, mérészt ezek a versek tényleg nem hatnak az ő fordításában költőien. A könnyed, magasan szárnyaló dalok kegyetlenül meg vannak nyirbálva, szánalmasan döcögnek minden ritmus hijjával. Ezeket a dalokat nem lehetne megzenésíteni. Kertbeny nem tudta a gondolatot az egyszerű formákba belevinni és így sokszor megszakítja a sor végén a mondatot. Pedig a népdalban elképzelhetetlen az enjambement használata.

¹⁵⁶. Muhme Sári. Berliini Petőfi. 18. old.

¹⁵⁷. Der Held János. 5. old.

¹⁵⁸. Nach Tische. Lipcsei Petőfi. 88. old.

¹⁵⁹. Welche Mainacht. U. o. 161. old.

Der Strauch erzittert, weil
Auf ihm ein Vöglein flog

Als wir beisammen, da
Warst du mir zugetan,¹⁶⁰.

Träume ich wohl gar
Oder blick ich nicht so weit?
Und die ich sah, ist
Eine Fee das, oder Maid?¹⁶¹.

Éppen így nem ismeri az igazi népdal a kettőspontot, pontosvesszőt, gondolatjelet, idézőjelet sem, mert nem is leírásra készült, szerkezete egyszerű¹⁶². Kertbeny agyontüzdeli írásjelekkel Petőfi dalait.

Hinein trat ich in die Küche,
Zu zünden meine Pfeife schnelle;
Daß heißt: ich hätt' sie angezündet,
Hätt' sie nicht schon gebrannt zur Stelle.¹⁶³.

Wenn du Mädchen! bist der blaue Himmel,
Will als Stern ich einen Platz mir suchen;
Wenn du Mädchen! bist die finstre Hölle: —
Will um deinetwegen mich verfluchen.¹⁶⁴.

Még legjobbak azok a dalai, ahol páros rímekben fordít. A *fahuban utcahosszat*, ha nem is mondható tökéletesnek, de legalább nem sérti úgy a fülünket, mint *Mi haszna, ha a csoroszlya* fordítása.

Im Dorfe die Gasse entlang
Begleitet mich Geigengesang,
Ich schwinde die Flasche voll Wein
Und tanze ganz toll hinterdrein.¹⁶⁵.

Was nützt es wenn die Egge
Die Erd' in Furchen wählet?
Wirfst du darein nicht Samen
Wächst Unkraut nur im Felde.¹⁶⁶.

¹⁶⁰. Der Strauch erzittert. Berlini Petőfi. 6. old.

¹⁶¹. Träume ich... Frankfurti Petőfi. 49. old.

¹⁶². V. ö.: Zolnai Béla: A látható nyelv. Minerva, 1926 évf. 1—5. szám. 54. old.

¹⁶³. Hinein trat ich... Frankfurti Petőfi. 17. old.

¹⁶⁴. Will ein Baum sein. U. o. 157. old.

¹⁶⁵. Frankfurti Petőfi. 3. old.

¹⁶⁶. U. o. 27. old.

Későbbi kiadásában átdolgozta ezt a verset páros rímekbe, ami már sikerültebb:

Was nützt es wenn im scharfen Zug
Das Brachfeld auch zerreißt der Pflug?
Sä't man nicht Samen drein zuvor,
So schießt nur Unkraut draus empor.
(Lipcsei Petőfi. 3. old.)

A rímekkel különben is hadilábon állt. Soha sem találta meg a vers hangulatának megfelelő rímet. Komoly versben diszszonánsan hat az olcsó szóegyeztetés, mint pld. *Dalaim* című versben.

O, doch während meine Hand das Glas ergreift
Manchen Volkes Hand noch schwere Ketten schleift;
Und so lustig unsere Gläser klirrend beben
Rasseln traurig jene, Slavenketten eben.¹⁶⁷

Legkönnyebben a *-lein* kicsinyítő képzővel, vagy az infinitivus *-en* ragjával rímet alkotni. Viszont modorosán hat és nem illik bele Petőfi erőteljes stílusába.

Doch fließen soll'n nicht Tränen
Im Antlitz Dir o Englein!
Denn es verwelken davon
Die Rosen Deiner Wänglein.¹⁶⁸

Die Pfeife, die brannte schon lange,
Ich brauchte darum nicht zu gehen,
Ich ging — weil ich drinnen am Herde
Ein liebliches Mädchen sah stehen.¹⁶⁹

Befordultam a konyhába első szakasza pedig zünden-zünden, sie-sie rímeivel egészen *Tinódi*-ízű:

Die Küche betrat ich zu zünden
Die Pfeife — ich hielt in der Hand sie
Die heißt — nun, ich wollte sie zünden,
Ei, hätte bereits nicht gebrannt sie!¹⁷⁰

Nem elég, ha a fülnek jó a rím, a szemet sem szabad sértenie.

Sobald ich dich ersehen wie im wachen Traum,
Hab ich dich gleich geliebt woll Weh;
Mit deinem Sehen ging mir's, wie es geht dem Baum,
Wenn ihn der Blitz entzündet g ä h.¹⁷¹

Hogy ennek is eleget tegyen, sokszor teljesen önkényesen megváltoztatja egyes szavak írásmódját:

Aber jener seelengute Fürst der Riesen
Lud ihn ein, mit zu verspeisen die Deliesen.¹⁷²

A *Deliecen* szó így írva, semmi esetre sem zavarja a szemet, de

¹⁶⁷. Meine Lieder. 160 lyr. Dichtungen. 39. old.

¹⁶⁸. Was fließt dort durch die Wiese. Frankfurti Petőfi. 32. old.

¹⁶⁹. Die Küche betrat ich. Lipcsei Petőfi. 8. old.

¹⁷⁰. U. az, u. o.

¹⁷¹. Sobald ich dich ersehen. Frankfurti Petőfi 153. old.

¹⁷². Der Held János. 16 erz. Dichtungen. 104. old.

kiejtve, a fület még mindig sérti. — Még ennél önkényesebb változtatásokat is eszközöl a rím vagy ritmus kedvéért. Többszámában alkalmaz például olyan szavakat, amelyek egyszámában volnának használhatók:

Über alle Pusztas warf die Sonn' die Prächte.
Doch im seinem Herzen blieb die Nacht der Nächte.^{173.}

Frei der Jäger Lidi nun besuchte,
Und sie kosten frei von jedem Wuchte.^{174.}

Itt a *Wucht* szót egyszerűen himnemű deklinálja, hogy így a *besuchte* számára tökéletes rímet kapjon. Ugyanígy a himnemű *Flaumot* nőneműnek vette a rím kedvéért:

Wohl jede Feder, jede Flaume
Ein Ölweig ist vom Friedensbaume.^{175.}

Kertbeny szótárában találunk régi német szavakat, amik a közhasználatban nem igen fordulnak elő. Petőfi, ha németül írt volna, biztosan nem használja őket, hisz nagysága éppen abban rejlik, hogy a mindennapi élet szavaiból állítja össze magasan szárnyaló verseit. Ezek a költemények minden magyar ember számára — legyen bár tanulatlan — hozzáférhetők és élvezhetők. Kertbeny valószínűleg a rím kedvéért használja őket és így rímgyanus szavaknak is nevezhetnők őket. Ilyen szavak: der Gau, der Harm, die Halde, der Schemen, das Ried stb.

Viele Menschen gehn im grünen Walde,
Sonnenuntergang glüht auf der Halde.^{176.}

Unten in des Flachlands meeresglatter Ebne,
Dort bin ich daheim, in jenen weiten Gauen;
Gleich dem Aar der Haft entflohen, ist meine Seele,
Kann der Fläche Endlosigkeit ich schauen.^{177.}

Nun hebt der Mond sich. O wie schön
Wie bleich ist er im Harne!
Er gleicht gestorbnr Braut, die ruht
Dem Bräutigam im Arme.^{178.}

Nem egyszer Petőfi szellemével teljesen ellentétes képet alkal-

^{173.} U. o. 60. old.

^{174.} Szilaj Pista. U. o. 42. old. Ezek a hibák mind abban a kiadásban szerepelnek, amelynek előszavában Kertbeny azt írja, hogy rímei tökéletek, sem nyelvtani, sem akkusztikai szempontból nem esethnek kifogás alá.

^{175.} Wie soll ich dich nennen. 160 lyr. Dichtungen. 103. old.

^{176.} Viele gehn und ziehn. Lipcsei Petőfi. 4. old.

^{177.} Das ungarische Flachland. U. o. 201. old.

^{178.} Auf der Ebene von Heves. 160 lyr. Dichtungen. 121. old.

maz a rím kedvéért. *Dalaim* refrain sorainak ezt írja:

Lieder solcher Stimmung, solcher farblos fahlen
Sind der schwärmerischen Seele Mondesstrahlen.¹⁷⁹

Aki igazán ismeri Petőfit, az nem hiszi el, hogy *farblos fahl*-nak érezte volna a lelkét, mikor átröpül hosszában a hazán, át a földön, az egész világon.

A meg-nem-értésen alapuló, hibás képek egész sorát találjuk egyébként is Kertbeny fordításaiban. *Mi kék az ég, mi zöld a föld* című verset Kertbeny kérdésnek értelmezte és úgy is fordította le.

Was ist blau?
Der Himmel!
Was ist grün?
Die Erde!¹⁸⁰

A fordítás nagyon sokszor nem kelti fel bennünk ugyanazt a hatást, mint az eredeti. Pld. visszanéz még egyszer mérges tekintettel nem felel meg *Sie schaut nochmals zurück, voll Wuth im stieren Blick*¹⁸¹-nek. Vagy pld. Petőfi *A négy ökrös szekér*-ben énekelget-et ír, ami csendes dudolgatásnak felel meg. Kertbeny *sangen laut voll tollem Witz*-et fordít, ami egy jókedvű társaság hangos nótázása és nem illik bele a vers szentimentális alaphangjába. — Egészen féreértette *Gyors a madár, gyors a szélvész* című verset. Az utolsó szakaszt így fordítja le:

Und übermorgen reitet er
Ein Rößlein schlank
Zu Beckserek — das Roß, es ist
Die Prügelbank.¹⁸²

Magyarban igen frappáns a szójáték a deressel, de németben semmi összefüggés sincs a *Rößlein* és a *Prügelbank* között és így teljesen elvész a point-je.

A rossz szórend, vagy a hibás interpunkció miatt is sokat veszítenek a versek érthetőségükből. Különösen fontos az interpunkció. Ha verseket olvasunk, nem érezzük úgy azoknak len-

¹⁷⁹ Meine Lieder. U. o. 38. old.

¹⁸⁰ Was ist blau. Frankfurti Petőfi. 263. old. Későbbi kiadásában ezt is kijavította:

Wie blau des Himmels Au!

Wie grün der Erde Blühn! (Lipcsei Petőfi 197. old.)

¹⁸¹ Die Puszt des Winters. Berlini Petőfi. 43. old.

¹⁸² Der Ochsenviergespann, Frankfurti Petőfi. 107. old.

¹⁸³ Der Betyár. Lipcsei Petőfi. 64. old.

dületét, mintha szavalva halljuk őket. Az írásjelek, azok a konvencionális jegyek, amelyek írott szövegben a hangsúlyt, az arcjátékot, a gesztust vannak hivatva pótolni¹⁸⁴. Írásjelek használatával, sokszor azoknak elhagyásával, érzelmi és hangulati árnyalatokat lehet érzékeltetni. Kertbeny ezt mind készen kapta az eredetiben, neki csak az érthetőségre kellett volna ügyelnie. De sokszor még ezt is elmulasztotta és így értelmetlen mondatot kapunk.

Du fällst, wenn nach Buda
Du gehst in die Grube.¹⁸⁵

A rossz szórend miatt néhány sorát többször is el kell olvasnunk, míg az értelme világos lesz előttünk.

Wohin Herz und Seele
Sich von Überall und stets gesehnt zurücke
Gegend, wo ich einst geboren, wiedersehen
Kleinkunság Dich meine Blicke.¹⁸⁶

Meine Seele schick' ich zu dem „Toldy“ — Dichter;
Warmen Handdrucks! Nicht als Splitterrichter
Las Dein Kunstwerk ich, Genosse gleicher Schickung
Sondern sehr zu meines Herzens Herzerquickung.¹⁸⁷

Kertbeny legnagyobb gyöngéje a ritmus volt. A legritkább esetben sikerült neki életet, lendületet belevinni a versekbe. A szótagszámra ügyelt még a leginkább. Innen van az, hogy versei néha úgy meg vannak tüzdelve apasztrófokkal, hogy alig lehet a sok mássalhangzó torlódást kiejteni. Így aztán, bár a szótagszám egyezik, a vers mégsem gördülékeny.

Schad't den Augen derzeit
's ist 'ne Schweinehitze.¹⁸⁸

Sokszor azonban még a szótagok számára sem vigyázott és így elolvasva a verset, vagy valaminek a hiányát érezzük, vagy marad egy-két fölösleges szótagunk.

Warum kümmerst du dich seelengute Mutter, warum?
Daß dein neugebacknes Brod so schwarz geworden, darum?
Möglich ist's schon, daß, wenn grad dein Sohn nicht weilt zuhause,
Er wohl weißer oft sein Brod vorfindet bei seinem Schmause¹⁸⁹.

¹⁸⁴. V. ö.: Zolnai Béla: A látható nyelv. 54. old.

¹⁸⁵. Der Königsschwur. Lipcsei Petőfi. 69. old.

¹⁸⁶. Kleinkunság. Album 100 ung. Dichter. 344. old.

¹⁸⁷. An den Dichter J. Arany. 160 lyr. Dichtungen. 45. old.

¹⁸⁸. Nach Tisch. Frankfurti Petőfi. 126. old.

¹⁸⁹. Schwarzes Brod. U. o. 353. old.

Igen sok esetben pedig nem is lehet a sorokban semmi ritmust fölfedezni. Síváru! sántítanak.

Die Sonne schied. Doch keine Sterne
Sind ihr gefolgt — die Nacht ist trübe;
Kein Licht scheint ringsum, nur mein Lämpchen
Glüth noch und meine Heimatsliede.

O groß war einst der Ungar, groß war
An Macht und Reich er, siegestrunken;
Die Sternschnupp ist im Ungarmeere
In Nord, Süd, Ost und West versunken.^{190.}

Und die Sonne hatte schon die
Erd' erreicht bis daß die Hälfte
Seiner Schaafte eingetrieben
Erst der Jancsi, und nicht wissend
Wo denn wohl die and're Hälfte
Blieben: war's ein Wolf, ein Dieb, hej?
Der sie hat mit sich genommen?
Wo sie sein auch mochten, waren
Sie doch hier nicht; Suchen, Trauern,
Kümmern, Alles war umsonst.^{191.}

A külső forma egyéb követeléseit sem vette mindig figyelembe, különösen nem ezeknek hangulatkeltő effektusait. Rövid, szaggatott sorok, gyors, ideges cselekmény hangulatát keltik fel bennünk, míg a hosszú leíró sorok, a hosszú strófaszervezet, méltóságteljes tartalmat kívánnak. Kertbeny a *Lopott ló* patogó ritmusú, rövid sorait, hosszú leíró sorokban adta vissza, természetesen teljesen sikertelenül. Ugyanígy *Az éj* című költeményben Petőfi a rövid, szaggatott sorokkal még inkább aláfestetni kívánta a hold és az éj titokzatos találkozását. Kertbeny itt is hosszú leíró sorokat fordít, minden szakaszbeosztás nélkül^{193.}

A lendület teljes hiányát érezzük *Egy gondolat bánt engemet* című versben. Az első sorok még elég jók.

Nur ein Gedanke plagt mich kummervoll:
Daß ich im Bett, auf Kissen sterben soll!
Hinwelkend wie die Blume still verzagt,
An der geheim ein Wurm die Wurzel nagt;
Zerschmelzend langsam, wie das Licht vergeht,
Das einsam in der leeren Stube steht!

De amikor Petőfinél a lüktető ritmustól szinte megelevenednek

^{190.} Von der Heimat. Lipcsei Petőfi. 450. old.

^{191.} Der Held János. 11. old.

^{192.} V. Ö.: Das gestohlene Ross. 160 lyr. Dichtungen. 61. old,

^{193.} V. Ö.: Die Nacht und der Mond. U. o. 122. old,

a sorok: Ott essem el én a harc mezején . . . stb., akkor Kertbenynél csak azt olvassuk ki a sorokból, hogy milyen keservesen kinlódott a megfelelő rím keresésében.

Dann will ich fallen dort;
Auf jenem Feld der Schlacht sofort
Entfließe meines Herzens junges Blut,
Und hauche ich so aus das letzte Wort im freudigen Mut,
So mögen es verschlingen Schwertgeklirr
Drommetenton, Geschützesdonner, lärmend wirr.
Und über meinen Leichnam hin
Setz' im Galopp des Roß, zertretend ihn.
Wenn zum erfochtenen Sieg dahin man fliegt.¹⁹⁴

A tartalom és forma divergenciáját látjuk *A költészet* című versben is. A fordítás maga nem lenne rossz, csak a gondolat egyútt nem fejezte be a formaegységet is. Így nem jutunk nyugvópontra, mert vagy a gondolat hiányos, vagy a fülünk várja a páros rím befejezését. Ez a be-nem-fejezettség, a nyugtalanság érzetét kelti bennünk, ami pedig nem illik a vers komoly hangjához.

Von ungesalbten Priestern wurde frech gelehrt,
Du seist ein Saal, zu dem der Eintritt uns verwehrt,
Da Du ein Heerensaal seist, blendend reich an Pracht
In dem man nur in glanzgewichsten Schuhen sacht
Mit Anstend und mit feiner Welt Manier darf treten.
O, schweigt, doch schweigt, Ihr falschen, lügenden Propheten,
O, schweigt, Ihr lügt, dreht Euch im Wahrheit gleich dem Aal!
Die Poesie ist wahrlich kein Gesellschaftssal
In dem all scheckig Volk zum Schwatzen kommt zusammen.¹⁹⁵

Arról, hogy látási ritmika is van a világon, úgy látszik tudott Kertbeny. Bár nem mindig alkalmazta megfelelő helyen. A verssoroknak a játékával, a kezdet ki-beugrásával élénkséget, nyugtalanságot lehet a versbe belevinni, ami igen jól hat az *Igyunk* című versben, de sehogy sem illik *A gólya* című vers hangulatához.

Wer kein Mädchen hat zur Liebsten
Trinke Wein,
Glauben wird er, alle Mädchen
Seien sein.

Trinke Wein, wer nie hat in der
Tasche Geld,
Tragen wird er alle Schätze
Von der Welt¹⁹⁶

¹⁹⁴. Nur ein Gedanke. Lipcsei Petőfi. 347. old.

¹⁹⁵. Die Poesie. 160 lyr. Dichtungen. 41. old.

¹⁹⁶. Trinken wir. Frankfurti Petőfi. 82. old.

Vögel gibt es viele! Der gefällt wohl Jenem,
 Jener Diesem wieder
 Der ob seines Sanges, jener weil so herrlich
 Glänzt sein bunt Gefieder.
 Doch der Vogel, den ich mir erwählt zum Liebbling,
 Nichts vom Sang versteht er;
 Einfach wie ich selber, halb im schwarzen Kleide
 Halb im weißen geht er¹⁹⁷.

Voltak azután közbén sikerült fordításai is szép számmal.
 Meglepően jók — mint az előbb is láttuk — élénk, pattogó rit-
 musukkal a bordalok.

Und wahr ist wahr, beim heiligen Gott!
 Wir kriegten tapfer nicht zum Spiel,
 Besonders als der König selbst,
 Verstand aus seinem Sattel fiel.

Wohl eine zweite Mohácsschlacht
 Gab's zwischen uns am Tische hier
 Die Türken stellte vor der Wein,
 Die Ungarn aber waren wir¹⁹⁸.

Finster greisen wie ein Brummbär
 War Herr Dase,
 Blüht ihm doch ein heitres Frührot
 Auf der Nase;
 Doch gerande deshalb brummte
 Meister Dase,
 Weil ihm heitres Frührot blühte
 Auf der Nase¹⁹⁹.

Életképei közt is akad nem egy, amely jól sikerült. Különösen
 jó *Pató Pál* úr.

Auch sein Haus stht am Verfalle,
 Von der Wand löst Mörtel sich;
 Wo der Wind das Dachstück hinrug?
 Gott mag's wissen sicherlich!
 Bessern wir das Dach, der Himmel
 Blickt herein sonst weit und breit —
 Doch ins Wort gleich fällt Herr Pató
 „Dazu ist es lang noch Zeit!“²⁰⁰

Pontosan ragaszkodott a formához és mégis sikerült, tartalmi-
 lag és formailag egyaránt *A tintás üveg* fordítása.

Zur Wandertruppenzeit schrieb Megyeri,
 — Lebt jemand, dem noch fremd der Name, wie?
 Sich an Theaterzetteln kreuz und lahm;

¹⁹⁷. Der Storch. 160 lyr. Dichtungen. 129. old.

¹⁹⁸. Nach einer Zeche. Lipcsei Petőfi. 86. old.

¹⁹⁹. Herr Dase. U. o. 97. old.

²⁰⁰. Pató Pál. U. o. 143. old.

Bekam
 Dafür
 Fünf Gulden einst als Schreibgebühr
 Ja, wie ich sag', fünf Gulden Schreibgebühr²⁰¹.

Petőfi család költeményei közül is sikeresen fordított le Kertbeny egy-két verset.

Ein herrliches Gedankenheer
 Mir durch den regen Sinn wohl zog;
 Die Zeit schien stille mir zu stehn,
 Obgleich der Wagen rastlos flog²⁰².

Gott mit Euch denn! Laßt als letzst Verlangen
 Eurer Gräber Kreuze einmal noch umfängen!
 Schien's doch, daß die Kreuze sich die Arme reckten,
 Ach, als ob die Eltern aus nach mir sie streckten!
 Hoben sich vielleicht im Sarg, um, voll Erbarmen,
 Einmal noch den Sohn im Scheiden zu umarmen²⁰³.

Még népdalai közt is akad egy-egy sikerültebb.

Es regnet regnet regnet,
 Jedoch es regnet Küsse!
 O meinen durstigen Lippen
 Behangen diese Güsse!

Inmitten doch des Regens
 Nunmehr auch Blitze funkeln;
 Es strahlen deine Augen,
 Mein Täubchen, so im Dunkeln!

Wie, auch ein Donnerwetter?
 Das gilt wohl mir, dem Falter?
 Ich will nun laufen Täubchen!
 Denn, hu! dort kommt dein Alter²⁰⁴.

Úgy látszik, hogy a nagyobb-lélegzetű, hosszabb sorú versek jobban sikerültek neki, mert a leíró költemények kevés kivétellel jók a fordításban is.

Jetzt ward zur Pußta erst der Pußta weites Reich,
 Den sinnlos trieb's der Herbst, dem schlechten Wirte gleich;
 Was ihm der Lenz gebracht,
 Der Sommer reif gemacht,
 Im großen Leichtsinn hat er alles schon vertan,
 Nichts trifft der Winter mehr von all den Schätzen an²⁰⁵.

²⁰¹. Das Tintenglas. U. o. 111. old.

²⁰². Ein Vorsatz der in Rauch aufging U. o. 374. old.

²⁰³. Beim Tode der Eltern. 160 lyr. Dichtungen. 177. old.

²⁰⁴. Es regnet. Lipcsei Petőfi. 20. old.

²⁰⁵. Die Pußta des Winters. U. o. 235. old.

A Tisza egyik-másik szakasza meg éppen tökéletesen adja vissza Petőfi hangulatát.

Kein Geräusch gab's. Feierlichte Stille,
Blos ein Vöglein zwitscherte oft schrille;
Jener fernen Mühlen Radgebrumm
Klang hieher wie Käfer im Gesumm.

Dort nun stand bewegungslos ich schweigend,
Und wie angewachsen kaum mich neigend;
Trunken sah die Seele in der Flur
Jene ewige Schönheit der Natur²⁰⁶.

Szeptember végén is egyike a legjobb fordításainak, Rím, ritmus, hangulat meglepően jól el van találva.

Noch blühen voll Blumen die Gärten im Tale,
Die Linde am Fenster, sie grünt noch wie Klee,
Doch breiten schon Nebel ihr Lailach das fahle,
Die Gipfel der Berge bedeckt schon der Schnee.
Mir glüht noch der Sommer im Herzen im jungen,
Vom Frühling auch blüth noch manch Strauch drin belaubt:
Mein dunkels Gelock doch ist gren schon durschlungen
Gestreift hat der Reif schon des Herbstes mein Haupt²⁰⁷.

Petőfin kívül több magyar költő fordításával is megpróbálkozott Kertbeny. De ott, ahol Petőfi genialitása nem pótolja Kertbeny tehetségét, ahol hasonló nyelvkészségre volna szükség, hogy a szépségeket érzékeltetni tudja, ott nem koronázta siker munkálkodását. Arany, Vörösmarty, Liszt, Garay versei jelentek meg német nyelven Kertbeny fordításában. Sőt az *Album hundert ungrischer Dichter*, — mint a neve is mutatja — 100 magyar költőt mutat be német fordításban. 1853-ban jelent meg, tehát munkásságának legelején, úgy hogy nem is szabad tőle sok jót várni. Két részre osztja a magyar irodalmat. Az *Alte Zeit* 1572-1799-ig, a *Neue Zeit* pedig 1800-1825-ig tart. A fordítások igen gyöngék; különösen a régi idők költői úgyszólván teljesen élvezhetetlenek. Virág Benedek *Auróra* című verséből

Wie ist Dein Name Mutter des Himmelsthu's,
So schön! Doch schöner was Du vollbringest, noch!
Du winkst aus goldnem Wagen: flüchtig
Fliehet das Dunkel der Nacht von dannen²⁰⁸.

Az újabb kor költői közül úgyszólván csak Petőfi költeményei közt akad egy-két élvezhetőbb vers.

²⁰⁶. Die Theiß 160 lyr Dichtungen. 124. old.

²⁰⁷. Ein Ahnen. Lipcsei Petőfi 293. old.

²⁰⁸. Album 100 ung. Dichter. 40. old.

Jegyzetei és életrajzi adatai itt is igen felületesek. Vas megye szerint a Duna mellett fekszik²⁰⁹; a Tiszáról pedig a következő szellemes magyarázatot írja: „Ungarns zweitgrößter Fluß; 2/3 Teil Wasser, 1/3 Teil Fisch²¹⁰. Arany János 1840-ben nősült meg és nem 1842-ben, mint Kertbeny írja²¹¹. Bacsányi már 1785-ben kamarai tisztviselő volt és nem csak 1893-ban²¹², hisz 1892-ben már elbocsájtották hivatalából egy verse miatt. Balassa Bálint csak báró volt, nem gróf²¹³. A gróf 1626-ban született és honti főispán, majd kir. táblabíró volt. Azt sem lehet mondani, hogy Balassa Turnovsky Zsófia miatt lett volna költővé, inkább Losonczy Anna iránt érzett szerelme avatta azzá. Fazekas Mihály 1766-1828-ig élt, nem pedig 1760-1819-ig²¹⁴. Tompa Mihály 1817-ben és nem 1819-ben született²¹⁵.

Egy-két mondatot az illető írónak munkásságáról is hozzáfűz. Néha hallatlanul fellengzős frázisok jönnek ki ebből. Eötvös Józsefről a következőket írja: „Als Lyriker deutsch gemüthstief; als Romanzier am schwächsten, (!) trotz unbedingtster Anerkennung durch die Presse ... als Staatsmann Hamlet, als Mensch hochachtungswert²¹⁶.” Gyulai Pált legjelesebb lírikusaink egyikének nevezi ki²¹⁷. Kisfaludy Sándor nem nyerte meg tetszését: „Ein beschränkter, flacher, doch poetisch gestimmter Geist, voll Melodie, welcher bald in Manieriertheit ausartete²¹⁸.” Viszont Sárosy Gyula és még inkább Sükei Károly szép elismerő szavakat kapnak. Nem volt meg a kellő ítélőképessége, hogy önállóan véleményt tudott volna nyilvánítani valakiről.

Garaynak és Lisznyainak a fordításai igen gyengék. Különösen Lisznyai versei hatnak szánalmasan. Szerencse még, hogy csak tizenkettőt fordított le. Garaynak az *Obsitos*-a sikerült jól. Itt is, mint Petőfinél, a hosszú, elbeszélő költemények a legjobbak.

209. U. o. 557. old.

210. 556. old.

211. 488. old.

212. 489. old.

213. 490. old.

214. 498. old.

215. 521. old.

216. Album 100 ung. Dichter 497. old.

217. U. o. 500. old.

218. U. o. 503. old.

Und der Hány János sprach nach Gottes Wahrheit
Jetzt von seinem Mute mit besond'rer Klarheit:

„Nun in Wien, in Wien, so unter andern Sachen,
Hatt ich Lust auch irgendwo Besuch zu machen;

Hab als Freunde Generale dort nicht wenig,
Und um wahr zu sprechen, ihn sogar den König!”

Und wieder hat geräuspent sich der Student nun heiter;
Der Hány aber fuhr doch in seiner Rede weiter²⁰⁹.

A többi versben hatványozott mértékben találjuk meg Kertbeny hibáit. Rossz rímek érthetelen mondatok, nehézkes mondatszerkezet.

Die Erde, ihnen Mutter
Seit tausend Jahren schon,
Sie konnte sättigen nimmer
Die wachsende Nation.

Und Álmos gab sechs Führern
Der andern Züge die Hand;
(Kund, Tuhutum, und Elöd
Und, Tas und Huba genannt.)²²⁰.

Az első szakaszban nem szerencsés a schon-Nation rím, a másodikban pedig teljesen érthetetlen, hogy mit akar mondani. A lendület hiányát érezzük Kont-ban.

An dreißig Edle ziehen gen Buda,
Ein jeder frei dem Tod sich stellt;
Vorán der dreißig edlen Genossen
Zieht Kont daher, der harte Held.²²¹.

Valamivel jobbakk Vörösmarty-fordításai. Itt az életrajzban és a méltatásban sincs semmi hiba, mert szerencsére Gyulainak, a legautentikusabb magyar kritikusként a véleményét közli a németekkel. — A fordításokban itt is megtaláljuk Kertbeny szokott hibáit. Grotesk, erőltetett kifejezési módok. Rózsám keze fejem alja, Kertbenynél így hangzik: Unterm Haupt den Arm der Rose²²². Könnyű kis pillangó nála: Ein Falter bunt am Schmelze²²³.

Szabadság! Itten hordozák
Véres zászlóidat

²¹⁹. Der Obschitos. Garay's Dichtungen. 26. old.

²²⁰. Der Moses der Ungarn. U. o. 4—7. old.

²²¹. Kont. Garay's Dichtungen. 35. old.

²²². Die Liebenden. Gedichte von Vörösmarty. 22. old.

²²³. Schön Ilonka. U. o. 47. old.

O Freiheit! Deine Blutstandart
Trug man von hier zum Sieg,²²⁴

A nemnek önkényes megváltoztatását is megtaláljuk

Im Busche lauernd, harrt der Waidmann lang
Auf Wild mit angelegtem Pfeile,
Doch ob die Sonn' in ihrem hohen Gang
Vom Mittag auch schon abwärts eile —
Du harrst umstonst; an tiefster Waldesstelle
Barg sich das Wild, und ruht am kühlen Quelle²²⁵.

Kicsit nehézkes szerkezetű, terjengős és komplikált *A merengőhöz* című vers fordítása. *Vörösmarty* mély gondolati és bölcs tanácsai elvesznek a szavak labirintusában.

Wohin verliert sich Deines schönen Auges Blick?
Was ist es, das Du suchst in zweifelhafter Ferne?
Vielleicht die dunkle Blume vom vergangnen Glück,
In dem der Täuschung Träne trübt der Auge Sterne?
Erschrecken in der Zukunft Mondscheinschleier Dich,
Vielleicht Gebilde, die dem Werden erst entgleiten?
Und kannst dem Schicksal Du vertrau'n nicht sorglos Dich,
Weil einmal Du's auf falschem Weg versucht zu deuten?²²⁶

De találunk itt is sikerült fordításokat. *A szegényasszony könyve* pld. érthető és igen gördülékeny.

Trauer hat sie nicht, das ist vorüber,
Trauer gab's als starb ihr Mann, ihr lieber;
Doch sie trägt das Trauerkleid noch immer,
Denn ihr Herz hat Scheu vor buntem Schimmer

„Gute Frau“ sprach drauf die Alte heiter
„Hab' dies Buch allein und keines weiter,
„Doch wenn' s Euch so sehr nach ihm verlangt,
Eure Seeligkeit davon abhanget,
Nun mögt Ihr die eine Hälfte nehmen,
Will mich mit der andern schon bequemen²²⁷.

Ugyancsak nagyon jók *A vén cigány* refraine-sorai.

Spiel, wer weiß, wie lang Du es noch kannst,
Wann Dein Bogen Du als Armbrust spannst!
Herz und Glas voll Gram und Wein wie immer.
Spiel Zigeuner! Denk der Sorge nimmer²²⁸.

A *Szózat*nak is van egy-két sikerültebb szakasza.

²²⁴. Aufruf. U. o. 61. old.

²²⁵. Schön Ilonka. mf.

²²⁶. An eine Sinnende. U. o. 89. old.

²²⁷. Das Buch der armen Frau. *Vörösmarty*. 93—99. old.

²²⁸. Dem alten Zigeuner, U. o. 108. old.

Und unter so viel Mißgeschick,
Nach solchem schweren Stand.
Lebt, — zwar gebeugt, gebrochen nicht! —
Ein Volk in diesem Land²²⁹.

Hogy az A r a n y fordításoknak nem volt sikere, annak nem is annyira a fordítás, mint inkább az időpont és maga Kertbeny volt az oka. 1861-ben jelentek meg, amikor már nem hatott az újdonság ingerével az, ami magyar. Kertbeny nevét pedig éppen most eléggé meghurcolták az ujságok, Münchenből való kiutasítása miatt. És maga Kertbeny is egyik levelében, amelyben Arany verseinek érkezését jelenti be P ü c k l e r - M o s c a u hercegnek, úgy nyilatkozik, hogy A r a n y nem fog neki tetszeni, mert nem ismeri Petőfit, „... in dessen Nachhall Arany nur ganz begreiflich und wertbar ist²³⁰.”

Pedig maguk a fordítások egészen jók. Az egész kötet egy-ségesebb benyomást tesz ránk. Nincsenek meg azok a nagy ki-lengések az egyes versek értékei közt, mint a Petőfi-fordítások-nál. Arany életrajza is hibátlan. A végén ugyan Hermann Ling g-el hasonlítja össze Aranyt²³¹, ami megint jellemző Kertbeny felületességére. Hogy Hermann Lingg is írt egy nagy eposzt, *Die Völkerwanderung* címen és hogy ő is írt történelmi balladákat, az már elég volt Kertbenynek, hogy a hasonlóságot megállapítsa. De hogy végeredményben a népies zamatú, rea-lista A r a n y és a müncheniek artisztikusan romantikus köl-tői köréhez tartozó Ling g között milyen nagy különbség van, azt már nem látta.

A fordításokban nem találunk olyan sok önkényességet, mint az eddigiekben. Inkább csak a zeneiség, a lendület hiányát érezzük pld. *Ágnes asszony*-ban, vagy *V. László*-ban.

In dem Bache wäscht Frau Ágnes
Weißes Linnen rein und helle:
Weißes Linnen, blutig Linnen!...
Es erfassen möcht's die Welle
O, barmherzger Gott, verlaß uns nicht²³²!

„Werda?! — Oder, ja so! —”
„Gehe, schlafe doch froh,
László Herr König, nur zu,

²²⁹. Aufruf. U. o. 61. old.

²³⁰. Kertbeny levele Pückler-Moscau herceghez. Genf, 1861 márc. 4.

²³¹. Gedichte von Arany XVIII. old.

²³². Frau Ágnes. Gedichte von J. Arany. 84 old.

Regen blos störet die Ruh,
Schlägt er an's Fenster laut^{233!}'''

Két legjobb fordítása *A rab gólya és Szilágyi Erzsébet*. Mindkettőben pontosan ragaszkodott a formához, szakaszbeosztás, rím, ritmus megmaradt és még sincsen bennük nyelvtanilag semmi kivetnivaló. Egyszerű, világos, szabatos mondatok, amelyek megadják az egésznek a kellő hangulatot.

Zeilen schrieb
Freudig lieb
Hunyadi Elise
Auch zulezt
Hat benetzt
Sie mit Tränen diese.

Ich mit Glück
Birng' zurück
Antwort dritten Tages!
Monden drei
Litt dabei
Wohl mein Herz, mein zages²³⁴.

Dort im Hof am Brunnensteine,
Steht ein Storch auf einem Beine
Möchte gerne aufwärts dringen,
In die Leere,
Über Meere, —
Doch gestutzt sind ihm die Schwingen!

Herbstlich wird's im gelben Sande,
Keinen Storch gibt's mehr im Lande,
Einen nur, ihn, der voll Trauer
Und voll Bangen
Hier gefangen
Schmachtet wie im engen Bauer²³⁵!

A hetvenes évektől kezdve a Jókai-fordításokra veti rá magát ugyanannyi hévvel, mint tette ezt annak idején Petőfi-vel. Jókai levélben megbízta Kertbenyt, hogy műveinek német fordítására kiadót szerezzen. Kertbenyvel szemben igen méltányos, mert az esetben, ha az illető mű még nincsen lefordítva, megfelezik a honoráriumot, ha pedig már le lenne fordítva, akkor a fordító, Jókai és Kertbeny közt 1/3-1/3 arányban oszlana meg a kapott tiszteletdíj. Egyébként mindent Kertbeny legjobb belátására bíz, csak túl ne terhelje a német közönséget²³⁶.

Igy azután Kertbeny sorra átülteti német talajra Jókai regényeinek legjavát²³⁷. A Jókai-fordításokkal kapcsolatban nem érte annyi gúny, mint a Petőfi-fordításoknál. Az olvasó-

²³³. Ladislaus der V. U. o. 16. old.

²³⁴. Die Mutter des Königs Matthias Korvin. U. o. 1—8. old.

²³⁵. Der gefangene Storch. U. o. 27. old.

²³⁶. V. ö.: Jókai levelei Kertbenyhez. Pest, 1870. okt. 23., Füred, 1873. szeptember 4.

²³⁷. Lásd biblioráfia.

közönség nagy része ugyanis csak a meséjéért és nem a stílusa miatt olvas regényeket. Ha a témája érdekes, szívesen eltekint a stílustól. Regényeknek mindig szélesebb is az olvasóköre, mint verses műveknek. Julian Schmidt is ennek tulajdonítja, hogy 25 évi munkásság után nem ért el több eredményt Kertbeny. „Seit zwanzig Jahren und länger bemüht sich der ungarische Schriftsteller Kertbeny, die Literatur seines Landes in Deutschland einzubürgern; wenn es bisher weniger, als er wünschte, gelungen ist, so liegt der Grund zum Teil wohl darin, daß er sich fast ganz auf die Lyrik beschränkt hat, und lyrische Gedichte in einer fremden Sprache werden selbst bei der geschicktesten Behandlung nicht den Eindruck machen, der ihnen in der Ursprache gelingt; unzertrennlicher als in allen anderen Dichtungsarten sind in der Lyrik Form und Inhalt verbunden²³⁸.“

Jókaival sikere volt. Ez rövidezen a német közönség kedvence lett és az elismerésből Kertbenynek is jutott. Sok levelet kapott a Jókai-fordításokkal kapcsolatban, amelyek természetesen fordítási készségét is elismerik. A leghízelgőbb Dr. Wilhelm Strock, münsteri egyetemi tanár ír: „Sie beherrschen in der Tat die deutsche Sprache auf deren mannigfachsten Gebieten und verstehen Ton und Farbe, Licht und Schatten, Kraft und Milde durch treffende Wahl des Ausdrucks, der Wortfügung so zu geben, daß der deutsche Leser glaubt, er habe ein ursprünglich deutsch gedachtes und deutsch ausgeführtes Werk vor sich . . . ich muß es wiederholen, um solch großartiges Werk so zu übersetzen und keine Nuance, nach keiner Seite zu verfehlen, dazu gehört ein feinfühliges Durchdringen des Originals und eine so innige Vertrautheit mit beiden Sprachen, wie sie leider nur wenigen Übersetzern nachgerühmt werden können²³⁹.“ Wilhelm Camphausen düsseldorfi festő és Ludwig Bund düsseldorfi szerkesztő és költő, ugyancsak a legnagyobb lelkesedés hangján írnak az *Arany emberről*, amit nagy élvezettel olvastak és ezt jórészt a gyönyörű fordításnak köszönhetik²⁴⁰.

²³⁸. Julian Schmidt: Maurus Jókai. Allgemeine Ztg. 1871. Nr. 314. Beilage.

²³⁹. Dr. W. Strock levele Kertbenyhez. Münster, 1875. jan. 15.

²⁴⁰. V. ö.: Wilhelm Camphausen levele. Düsseldorf. 1874. jan. 15 és Dr. Ludwig Bund levele. Düsseldorf, 1875. jun. 27.

Természetesen akad azért kritika, amely szigorúbban bírálja el a fordítást. A *Presse* egyik cikke főleg a stílusát kifogásolja. „Wir vermissen bei ihm die leichte Eleganz des Styls, die das Original auszeichnet, auch werden wir stellenweise durch Härten und Unbehilflichkeiten unangenehmen berührt²⁴¹.” A *Reform* egyik kritikája szintén kitér a fordítóra is. Jókairól csak szépet és jót mond. „Hier ist Originalität der Erfindung und Composition. Menschen-, Welt- und Bücherkenntnis, Schärfe und Feinheit der Charakteristik, fesselnde Darstellung, pikante Sprache ... An der Übersetzung bleibt gar manches auszustellen. Es ist ein Ungarisch-Deutsch, was uns der deutsch-ungarische Herausgeber octroyiert. Dies hat zwar das Gute, daß es unsere deutsche Sprache mit manchem Ausdruck, mit manchen Namen- und Wortbildungen bereichert, die wirklich annehmbar klingen; aber es hat zugleich das Schlimme, daß uns häufig Satzkonstructionen aufgedrungen werden, die einen vollständig sprachkundigen Literaten erfordern, um nicht mißverstanden, aber überhaupt nur verstanden zu werden²⁴².” Ugyanígy nyilatkozik a *Literaturfreund* is. Jókairól a legnagyobb elismeréssel beszél, „... nur die Übersetzung liest sich zum Teil genau so, als ob auch der Übersetzer noch nicht recht sicher im Deutschen sei²⁴³.”

De hogy Kertbenynek mégis voltak érdemei ezen a téren is, azt Albert Bonnier és Axel Damkier levelei is igazolják²⁴⁴. Mindketten Kertbeny fordításai nyomán ültették át svéd, illetve dán nyelvre Jókai regényeit. Hálájuk és tiszteletük jeléül egy-egy példányt küldenek neki a fordításból. Albert Bonnier *Fattige och Rika* címen küldi meg az első svéd fordítást és kéri Kertbenyt, hogy jelölje meg neki azokat a regényeket, amelyek külföldön a legnagyobb sikerre számíthatnak és főleg magyar népszokások leírásával foglalkoznak.

Bár nincsen Kertbeny fordításával semmi összefüggésben, mégis meg kell emlékeznünk Jókaival kapcsolatban arról a komikus könyvről, amelyet Karl Braun-Wiesbaden írt Magyarországról *Tokaj und Jókai* címen²⁴⁵. Hogy a kettőnek

²⁴¹. *Presse*. 1872. Nr. 293. Beilage.

²⁴³. *Literaturfreund*. 1872. Nr. 2.

²⁴⁴. V. ö.: Albert Bonnier levele. Stockholm, 1876. jan. 19 és Axel Damkier levele. Kopenhága, 1874. dec. 12.

²⁴⁵. Karl Braun-Wiesbaden: *Tokaj und Jókai*. Bilder aus Ungarn. Berlin, Georg Stilke, 1873.

mi köze van egymáshoz, az a végén sem derül ki. Braun személyesen is járt Magyarországon és ezekről a tapasztalatairól akar beszámolni. Ezek mind igen tanulságosak néprajzi, nyelvi és földrajzi szempontból egyaránt.

Felfedez egy új nemzetiséget, az u. n. „Magyaronen”-eket, akik németek ugyan, de magyarnak adják ki magukat. Magyar csibukot szívnak és igyekszenek görbe lábakra szert tenni, hogy elmondhassák: őseik még Árpád alatt jöttek hazánkba²⁴⁶. Megtudjuk még azt is, hogy 500.000 cigány él az országban, akik Pest lakosságának is lényeges részét képezik²⁴⁷. Roppant érdekesek etimológiai fejtegetései is. „Kaffeehaus — írja például — heißt auf Magyarisch ‚caféház’²⁴⁸”. A pincéreket igen kevés kivétellel Ferencnek hívják²⁴⁹. Földrajzot is tanulhatunk tőle. A Csámos (lies: Tschamoss) a Tisza legnagyobb mellékfolyója. Vízdúsabb magánál a Tiszánál és tulajdonképpen ez táplálja a Tiszát²⁵⁰.

Végre utazásai során Pestre is elér Braun és itt Jókait is meglátogatja. Jókairól már jobb véleménnyel van. „Man nennt ihn den ungarischen Alexander Dumas, oder den Ungarischen Eugène Sue und man tut ihm damit höchlichst Unrecht. Denn er ist besser als beide zusammen. Sue und Dumas repräsentieren die Schattenseiten ihrer Nation, Jókai gibt uns die Glanzseiten der seinigen²⁵¹”. Igaz, hogy túlbuzgalmában megteszi Jókait a legnagyobb élő magyar költőnek és a balpárt vezérének²⁵². És mivel Jókai ilyen elsőrangú leíró, akinek a regényeiből könnyen megismerhetjük a magyar népet²⁵³, hát ő is átadja a továbbiakban a szót Jókainak, akinek *Kárpáti Zoltán* és *A jó öreg táblabírák* című regényéből közöl szemelvényeket.

A teljesség kedvéért meg kell ismerkednünk Kertbeny kisebb fordításaival is. 1849-ben Jenában jelent meg egy kis fű-

²⁴⁶. U. o. 12. old.

²⁴⁷. U. o. 152. old.

²⁴⁸. U. o. 24. old.

²⁴⁹. U. o. 154. old.

²⁵⁰. U. o. 19. old.

²⁵¹. U. o. 138. old.

²⁵². Braun: Tokaj und Jókai. 138. old.

²⁵³. „... wir erhalten aus seinen Romanen, ohne sonderliche Anstrengung ein ziemlich getreues und vollständiges Bild der Kulturzustände in Ungarn; denn er ist Schilderer ersten Ranges.” U. o. 143. old.

zete *Gedichte aus fremden Sprache* címen. Ötvenegy nemzet írójától vesz fel fordításokat, de mivel az előszóban maga kijelenti, hogy ez kizárólag időtöltésből készült, dilettáns munka, így magukra a fordításokra nem is térünk ki.

1870-ben Musset fordításokkal is foglalkozik²⁵⁴. Csak néhány versét fordítja le, de ezek még a magyarból való fordításnál is gyengébbek. Ragaszkodik pld. az alexandrinushoz, anélkül, hogy a rímet, vagy a caesurát megtartaná. És mégis olyan elvakult, hogy Wilhelm Hemsent kérte fel döntőbírónak Freiligrath és saját Musset-fordításával kapcsolatban²⁵⁵.

1874-ben Karádi Anonimusának *Balassa komédiáját* fordítja le²⁵⁶. Három részre osztja a művet. Az első a költő személyével foglalkozik, a második maga a komédia, a harmadikban pedig Balassát, a hőst tárgyalja. Toldy Ferenc igen kedves hangú levélben köszöni meg a művet. Nem akar a számos történeti és fordítási hibára kitérni, csak azt jegyzi meg, hogy nem kellett volna a földrajzi neveket olyan önkényesen lefordítani. Nagyon igazságtalan Kertbeny — eltekintve attól, hogy nincs is igaza —, amikor a levélre rávezetett széljegyzetben a következőket írja: „Érdemdús Toldy Ferencnek azon levele, melyben utána jajgat, hogy — Ballagi haszontalan szótárja után — Nagy-Bányát sat. nem kellett volna oly földrajzi hibásan fordítani. Ugy látszik, hogy Toldy nem is sejti, hogy a német olvasó füttyül a magyar helynevekre és csak azt a csudatényt bámulja, hogy minden Európai nép előtt már volt 1564-ben a magyarnak eleven színpad, mit kétségtelenné teszi a Balassa comédia létezése²⁵⁷.” Ebből a pár mondatból is látjuk, hogy mennyire nem türt el Kertbeny semmi kritikát, bármilyen jóindulatú volt is az. „Ich bin aus Prinzip ein buchbaumharter Egoist; wenn ich nur mit mir selber zufrieden bin, was geht mich die ganze sonstige Welt an”, írja Duxnak egyik levelében²⁵⁸.

²⁵⁴. *Gedichte von Alfred de Musset. Aus dem Französischen.* Berlin, Dunkers Buchverlag, 1871.

²⁵⁵. Kertbeny levele Wilhelm Hemsenhez. Berlin, 1870. jun. 28.

²⁵⁶. Die Fürstenverrathe des Melchior Baron Balaschscha. Historische Tragikomödie in 5 Abteilungen. Gedichtet 1564 vom Anonymus des Buchdruckers und Uinterpredigers Paul Karádi. Leipzig, Veit & Comp., 1874.

²⁵⁷. Toldy levele Kertbenyhez. Bpest, 1874. nov. 9.

²⁵⁸. Kertbeny levele Duxhoz. Buda, 1879. dec. 10.

Pedig elméletileg tisztában volt azzal, hogy mi a műfordítás első és legfontosabb feltétele. „Mind prózai, mind költői fordításokban legelső feltétel az, hogy a fordító azon nyelvet, melyre fordít és amelyből fordít teljesen, nyelvtanilag és irodalmilag jól kezelje és bírja” írja a Kisfaludy-Társaságnak ²⁵⁹.

Kár, hogy gyakorlatban is nem alkalmazta elvét. Hogy nem fogadta meg a jóindulatu kritikákat, amelyeket a magyar és német nyelv tudásának alapos elsajátítására ösztönözték. Mennyivel eredményesebb lehetett volna a munkálkodása, ha a sok rossz fordítás helyett, kevesebb jót nyújtott volna. De azért ha tulzás is Springer állítása, mely szerint a magyarság különös szerencséje, hogy Kertbeny személyében ilyen ékesszóló tolmácsra talált, mégis örülhetünk, hogy legalább ilyen is volt, mert való igaz, hogy nélküle még ennyire sem ismerte volna meg a külföld a magyar irodalom termékeit.

Kertbeny jelentősége

Miután annyi fogyatékoságát és hibáját megismertük Kertbenynek, annyi sok rossz, lesújtó kritikát hallottunk róla, illő, hogy felvessük a kérdést, volt-e valami érdeme, valami jelentősége, érdemes-e egyáltalán ennyi szót vesztegetni rá.

Kertbeny túlbuzgalmában idő előtt, kellő felkészültség nélkül lépett fel és így természetsszerűleg rengeteg hibát követett el. Ezt Kertbeny maga is tudta, egy Varnhagenhez intézett levelében őszintén be is vallotta. „Es ist ein bitteres Los, die Weihe des Priesters in der Seele zu fühlen, dabei aber mit dem Fluche eines schwachen Gedächtnisses, schielender Augen, des Stottern und Schwerhörigkeit geschlagen zu sein. Da kostet es viel des Schweißes und der Tränen, bis man nur die Vorteile erreicht, die der nächstbeste gesund geborene Bauernbursche von selbst hat...”²⁶⁰ De Kertbeny hitt magában, hitt a küldetésben. Félig-meddig még arról is meg volt győződve, Petőfi csak azért jött a világra, hogy ő valami magához méltót fordíthasson. A közönség persze más véleményen volt. És mivel az emberekben legtöbbször az első benyomás a marandó, Kertbeny életének későbbi munkássága kimerült abban,

²⁵⁹ Nyílt levél a t. Kisfaludy-Társasághoz. Kézirat gyanánt. Bpest, 1879. febr. 6.

²⁶⁰ Kertbeny levele Varnhagenhez. Pest, 1855. júl. 28.

hogy az első sikertelenségeket elfeledtesse, hogy legalább azt belássák: ezzel az emberrel szemben nem minden esetben voltak igazságosak.

Természetesen ahhoz, hogy valaki tévedését nyíltan bevallja, bizonyos erkölcsi bátorság kell. Jókai volt az első, aki *Az én kortársaim*-ban rehabilitálta Kertbenyt. Ez egy külön cikk keretében a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban is megjelent.²⁶¹ — Kertbeny nem érdemelte meg a bántást — írja itt Jókai —, amelyben részesült, ezt Pákh és Petőfi is bevallották neki. Kertbeny aztán úgy állt bosszút, hogy odakint Németországban folyton írt, beszélt, izgatott a magyar irodalom mellett; szegényen, nyomorogva, betegen, félholtan, ingyen dolgozott a magyar irodalom terjesztésén, anélkül, hogy valaki azt mondta volna neki „köszönöm“.²⁶²

Ezzel aztán egy csapásra megváltozott a kritika hangja. A Fővárosi Lapokban *Petőfi legbuzgóbb fordítója* címen jelenik meg róla egy cikk, amely a legnagyobb elismeréssel beszél Kertbenyről.²⁶³ Nem ír róla magasztalást, mert az tény, hogy sok hibája volt, de az is elvitázhatatlan, hogy Kertbenynek van a legnagyobb érdeme abban, hogy Petőfit a világirodalomba befogadták és neki ott polgárjogot adtak. Hasonló szelvényben ír a Képes Családi Lapok.²⁶⁴ Márki Sándor szintén mellette foglal állást, a Magyarország és a Nagyvilág című lapban.²⁶⁵ A Kecskeméti Lajok meg éppen Mikes Kelemennel hasonlítja össze azt a ragaszkodó odaadását, melyel élete nagyrészt a magyar irodalom külföldön való megismertetésének szentelte.²⁶⁶ Toldy László a Budapesti Hirlapban mondja, hogy milyen nagy tudású ember volt Kertbeny. Igaz, hogy tudása nem volt oly rendszeres, hogy a szó szoros értelmében tudósnak lehetett volna nevezni, de annyi élettapasztalat után végre is egész tárháza volt benne az ismereteknek.²⁶⁷

²⁶¹ Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 1871–72. 265. old.

²⁶² Jókai: Életemből. Az én kortársaim. XCVI. köt. 186. old.

²⁶³ S. L.: Petőfi legbuzgóbb fordítója. Főv. Lapok. 1874. 221. sz.

²⁶⁴ Képes Családi Lapok. 1879. 8. füzet. 264. old.

²⁶⁵ Márki Sándor: Kertbeny Károly Mária. Magyarország és a Nagyvilág. 1874. 4. szám.

²⁶⁶ D. F. J.: A rudasfürdői remete. Kecskeméti Lapok. 1882. 35. szám.

²⁶⁷ Budapesti Hirlap. 1882. 25. szám.

Tekintsünk el mi is a mellékkörülményektől, csak az eredményt tartsuk szem előtt, elfeledve az eszközöket, a módot, ahogy azt elérte és vizsgáljuk meg ilyen szempontból Kertbeny életét és munkásságát.

Európa akkori vezető embereivel, legyenek azok írók, művészek, vagy politikusok, személyes összeköttetésben állt. Liszt Ferenc, Renan, Polignac herceg, Amadée Thierry, Freiligrath a legmelegebb hangon nyilatkoznak róla, hozzá intézett leveleikben.²⁶⁸ Miksa bajor király, a szász király, György porosz herceg, Freiherr von Mannsbach a svéd király nevében köszönik meg a neki küldött fordításokat.²⁶⁹ Marx sajátkezűleg írja le neki rövid életrajzát és mellékel egy fényképet.²⁷⁰ Baudelaire szintén saját kézzel írott levélben hívja meg Kertbenyt egy művészgyűlésre²⁷¹ (cercle artistique). És ezekben a körökben szerették Kertbenyt. Christian Zedlitz-nek jelent meg a

²⁶⁸ V. ö. a következő levéltöredékeket.

„J'ai toujours beaucoup apprécié vos talents et votre courante activité. Toutes les fois que vous les employez à l'honneur de la Hongrie, notre commune patrie, j'y applaudis de préférence, car Elle se montre sous tous les rapports digne d'être considérée et honorée.“ Liszt levele Kertbenyhez, Rome, le 11 nov. 1868.

„Pour moi je n'ai qu'un désir en pareille matière, c'est de répandre des idées que je crois vraies, surtout quand des personnes comme vous veulent bien y donner leur assentiment. Ai-je besoin d'ajouter, combien je serai honoré de faire votre connaissance, quand il vous plaira de fixer le moment pour cela.“ Renan levele Kertbenyhez, Paris, 28 juin 1863.

„En terminant cette lettre laissez-moi vous dire combien j'ai été heureux de faire la connaissance d'un homme aussi distingué que vous et quel plaisir j'ai pris à vous entendre parler des légitimes espérances du peuple hongrois.“ Polignac levele Kertbenyhez, Paris, 30 décembre 1861.

„Aucun cadeau ne pouvait m'être plus précieux: le génie littéraire chez la noble nation hongroise, n'est point audessous de son héroïsme politique et des hommes tels que Vörösmarty et Petöfi ne sauraient rencontrer un meilleur interprète.“ Amadée Thierry levele Kertbenyhez, Paris, le 24 septembre 1863.

„Nachmals: vergeben Sie meiner Säumseligkeit, und glauben Sie, daß ich trotz derselben den aufrichtigsten Anteil an Ihnen und Ihrem restlosen Streben nehme.“ Freiligrath levele Kertbenyhez, London, 21. Oktober 1861.

²⁶⁹ V. ö. II. Miksa bajor király levele. München. 1860 febr. 9. — König Johann von Sachsen levele. 1866 febr. 15. — Prinz Georg von Preußen levele. 1871 jan. 6. — Adalbert Freiherr von Mannsbach levele. 1866 febr. 24.

²⁷⁰ V. ö. Dr. Karl Marx levele Kertbenyhez. Dátum nélkül.

²⁷¹ V. ö. Charles Baudelaire levele Kertbenyhez. Dátum nélkül.

Neue Freie Presse-ben egy barátnőjéhez intézett levele, amelyben a következőket írja: „Gestern war eine Menge Leute bei mir, zuerst Kertbeny, der ungarische Literat, etwas anbrüchig, aber von bedeutenden encyclopädischen Wissen. Er kommt so alle halbe Jahre bei mir vor, schickt mir seine Drucksachen, bleibt ein paar Stunden bei mir, und ich lasse mir mit Vergnügen allen literarischen Tratsch, den er von einem Winkel der Erde zum andern und in allen möglichen Literaturen kennt, von ihm erzählen“.²⁷² Alexander Jung is igen kedvesen emlékezik meg róla.²⁷³ Sayn-Wittgenstein herceg pedig már előre örül a kilátásba helyezett berlini találkozónak.²⁷⁴

Edgar Quinet,²⁷⁵ Ludmilla Assing, Eugène Sue, Gustave Revilliod, Paul Heyse, Karl Rahl, Alexander Calame, Justinus Kerner, Varnhagen von Ense, Moritz Carrière, Charles Sealsfield emléksorokat, vagy dedikált fényképet ajándékoznak neki. Hogy ezeket Kertbeny egy albumba összegyűjtötte és ide több ízben a saját fényképét is becsempészte, ez csak Kertbenyt tette nevetségessé. Hogy ezt mind csak kierőszakolta, hogy tolaodó volt és úgy jutott be ezekbe a körökbe, az most nekünk ne fájjon. A szégyen az övé volt, nekünk csak az elismerés jutott.

Mert Kertbeny főtémája Magyarország volt. Beszélt ismerőseinek politikai elnyomatásunkról, nyelvünkéről, a népről. Most lényegtelen az is, hogy adatai nem feleltek meg mindig a valóságnak. A külföld ezt most úgy sem jegyzi meg. Hisz jóformán most hall először egy országról, melyet eddig a

²⁷² Christian Zedlitz: Ein Brief an die Freundin. Neue Freie Presse. 1866. Nr. 710.

²⁷³ „Eine solche Herzensgüte und Liebenswürdigeit, wie Sie mir bewiesen, erfordert, daß ich all' mein persönliches Leid unterdrücke, und Ihnen dankbar antworte.“ Alex. Jung levele. Königsberg, 1868 szept. 1.

²⁷⁴ „Ich freue mich daran sehr. Sie wiederzusehen, und Ihrer so fesselnden, geistreichen Unterhaltung zuzuhören.“ Fürst Sayn-Wittgenstein levele. Olvashatatlan hely, 1871 febr. 28.

²⁷⁵ Edgar Quinet a következőket írja:

„Quelle fut la nation morte qui reparut la première au jour et remit au monde une partie de l'ancienne joie perdue? Est-ce Toi qui dévorent les autres ô Hongrie? dont les chevaux effarés respirent encore la mort? Aies pitié de ceux que tu as foulés trop longtemps, et vois comme ils sont prêts encore à te haïr.

Ne les fais pas repentir d'avoir pleuré sur Toi!

Az album Hatvany Lajos báró tulajdona.

Monarchia kis tartományának gondolt. Hall ennek sajátos műveltségéről, küzdelmeiről, hall egy fiatal költőről, aki hevenyészett fordításokban is magával ragadja a hallgatóságot. Hogy Petőfi nevét és az egész magyar ügyet csak reklámul használta fel Kertbeny a maga számára, nem ártott az ügynek. Kinevették az irodalmi agitátor beteges nagyravágását és hírhajzását, de közben sürgetik a tudományos társaságok alakítását, amelyek a külföld irodalmának tanulmányozásra volnának hivatva, mert belátták, hogy ismereteik ezen a téren szerfelett hézagosak.²⁷⁶

Hogy tényleg nem ártott Kertbeny rossz fordításaival, vagy saját személyével a magyar ügynek, arra legjobb dokumentum Saint-René Taillandier cikke a *Revue des Deux Mondes*-ban. Először a fordításokról beszél általában, majd kiemeli Kertbenyt, aki azt a feladatot tűzte ki magának, hogy a magyar irodalom kincseit a külfölddel megismertesse. „Son langage disent les Allemands — folytatja —, n'est pas un modèle de correction, il lui échappe des fautes à faire frémir les moins délicats; mais il y a chez lui un dévouement si candide à son oeuvre, des efforts si persévérans, une confiance si généreuse, qu'il est impossible de ne pas en être touché... L'étrangeté même de son style ne nuit pas à l'impression que produit sur nous la littérature magyare. En lisant ces traductions à la fois incorrectes et fidèles, en voyant l'obstination de ce vaillant interprète, qui ne triomphe pas toujours des difficultés, mais que les difficultés n'arrêtent pas, on comprend mieux la situation de la Hongrie, les obstacles qui l'entourent, les efforts qu'elle est obligée de faire pour être appréciée de l'Europe, et l'invincible ardeur qui la soutient. Quoi qu'on ait pu dire en Allemagne sur le style de M. Kertbeny, ce sont ses traductions en définitive qui ont donné aux poètes hongrois du XIX-e siècle une sorte de droit de cité dans les lettres germaniques... Grâce à M. Kertbeny tout un groupe d'écrivains s'est levé aux yeux de l'Europe; voici Michel Vörösmarty, Jean Arany, Jean Garay, bien d'autres encore.”²⁷⁷

²⁷⁶ V. ö. Thalès Bernard: *Lettres sur la poésie*. Paris, Vanier. 1857.

²⁷⁷ Saint-René Taillandier: *La poésie hongroise au XIX-e siècle*. *Revue des Deux Mondes*. 1860. 15 avril.

Egy elfogulatlan, objektív kritika Kertbeny munkásságáról. Milyen kár, hogy itthon is nem mutattak valamivel több megértést vele szemben. Miért vetették mindig a szemére hibáit, hisz ha nem lett volna olyan nagyratörő, olyan erőszakos, nem érte volna el ezt az eredményt. Amit elért, azt kizárólag saját erejéből érte el. Tőlünk gúnynál és megvetésnél nem igen kapott többet, jöllehet egy kicsit több megértéssel sokat segíthettünk volna rajta és ezáltal magunkon is. Láttuk, hogy eleinte tele volt jóakarattal. Tanulni akart, gyarapítani és rendszerezni hézagos, hiányos ismereteit. És mikor látta, hogy hiába kér itthonról segítséget, akkor indult el a maga útján és nyújtotta azt a külföldnek, ami tőle telt.

És mi lett az eredmény? Kertbeny nyomán angol, francia, dán, svéd nyelven jelennek meg Petőfi versei, vagy Jókai regényei. Petőfi, Arany, Vörösmarty, Jókai művei minden műveltebb külföldi ember könyvtárában helyet foglalnak. Az ő kitartó munkájának köszönhető, hogy a külföld más iránt is kezdett érdeklődni, mint az örökös betyár-ésikós történetek iránt. Rájöttek arra, hogy nemcsak a fegyverforgatáshoz értünk, hanem tudományos és művészi téren is számot kell velünk vetni a jövőben. A tollnak erejével érte el azt, amin hiába fáradozott az emigráció egész délibábos diplomáciája: Európa belátta, hogy életképes, erős, egészséges nemzettel áll szemben, amely joggal tarthat igényt politikai és szellemi függetlenségre.

Így nézve a dolgokat megállapíthatjuk, hogy Kertbeny nem volt, felesleges ember“ és ő is nyugodtan elmondhatta, visszatekintve huszonöt év munkásságra: nem éltem hiába!

Kertbeny művei:

1. Volksliederquellen in der deutschen Literatur. Halle, Schmidt, 1851.
2. Die hl. ungarische Krone und ihre Schicksale. Pest, Lampel, 1853.
3. Ungarische Malerrevue, Beiträge zu näherem Verständniß der bildenden Künste in Ungarn. Pest, Lampel, 1855.
4. Erinnerungen an Graf Stefan Széchenyi, Genf, Basel, H. Georg, 1860.
5. La Hongrie, son développement intellectuel et politique. Traduit de l'allemand par Gustave Revilliod. Genève, Georg, 1860.
6. Silhouetten und Reliquien. II. Bde. Wien und Prag, L. Kober und Markgraf, 1861—63.
7. Erinnerungen an Graf Ladislaus Teleki. Mit dem Porträt Telekis und Briefen desselben. Prag, J. L. Kober, 1862.
8. Genf und die Genfer seit zwei Jahrtausenden. Historisch-biografisches Lexikalwerk in 5 Büchern. 1-tes Heft, Genf, Pfeffer und Puky, 1862.
9. Ungarns Männer der Zeit. Biografien und Charakteristiken hervorragender Persönlichkeiten. Aus der Feder einer Unabhängigen. Leipzig, Robert Schaefer, 1862.
10. Öffener Brief an Herrn Ludwig von Kossuth, früheren Gouverneur von Ungarn, derzeit in Turin, betreffend die Verbrechen einiger Ungarn in Italien. Brüssel, F. Kießling & Comp., 1864.
11. Die Ungarn im Auslande. I. Namensliste ungrischer Emigration seit 1840. Brüssel und Leipzig, Kiessling & Comp., 1864.
12. Erinnerungen an Charles Sealsfield. Brüssel und Leipzig, Ahn, 1864.
13. Csoma, Reguly, Jerney, Duky und Vámbéry, fünf ungarische Reisende. Separatabdruck aus den „Mittheilungen“. Gotha, Justus Perthes, 1864.
14. Dix martyrs de la justice autrichienne en Hongrie. Procès Almásy et Consorts. Bruxelles, 1865, Rosez.
15. Briefe über die ungrische Frage. Separat-Abdruck aus der Berliner National Zeitung. Elberfeld, Ferd. Reinhardt, 1866.
16. Petöfis Triumpzüge in der Weltliteratur. 1846—66. Brüssel, 1866.
17. Preußen und Frankreich. Aus der Feder eines Nichtdeutschen. Köln, Ahn, 1866.
18. Moderne Imperatoren: Napoleon III. — Franz Josef I. — Maximilian I. Elberfeld, Lucas, 1867.
19. Mintrop-Album. 10 Blatt Fotografien nach den Originalkartons des Theodor Mintrop. Nebst Biografie des Künstlers. Düsseldorf, Wilh. de Haen, 1867.
20. Spiegelbilder der Erinnerung. Erlebtes, Erschautes. Erdachtes aus den Papieren eines Fünfzigers. Vom Verfasser der „Moder-

- nen Imperatoren. II. Bde. Leipzig, Heinrich Matthes, 1868.
21. Die Tschechische Frage. Separat-Abdruck aus der Neuen Hannover. Ztg. Nr. 137—139. im Juni 1869. Berlin, W. Büxenstein.
 22. Ungarns Staatsmänner. Partheiführer und Publizisten der nationalen und staatlichen Wiedergeburt, 1825—1850. Berlin, G. Eichler, 1870.
 23. Ungarische Stimmen über deutsche Siege. I. Heft. Berlin, G. Bernsteiner, 1870.
 24. Große Leute, kleine Schwächen. Harmlose Geschichten aus historischer wie persönlicher Erinnerung. Vom Verfasser der Spiegelbilder der Erinnerung. Moderne Imperatoren, Silhouetten und Reliquien. Berlin, A. Duncker, 1871.
 25. Vater Jahn, Deutschlands Einigkeitsapostel und Turnmeister. Berlin, W. Grothe, 1872.
 26. Dante in der ungarischen Literatur. Berlin. „Post“ A.-G. 1873.
 27. Die ungarische Emigration seit 1849 in 3000 Skizzen biographischen, statistischen und bibliografischen Inhalts. Berlin, 1873.
 28. Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren, 1824—1875. Nach seinen Diktaten, Briefsammlungen und Tagebüchern kronologisch zusammenestellt und für der Freundeskreis handschriftlich herausgegeben von seinem Landsmanne Josef Fekete. I. Heft. 1824—51. Berlin, W. Hecht, 1875.
 29. A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. I. füzet. A fordítás magyarból más nyelvre. Budapest, Tettey, 1876.
 30. Memorial an Seine Exellenz Herrn August Trefort. Budapest, Universitäts Buchdruckerei, 1878.
 31. Komédia Balassi Menyhért árultatásáról. Budapest, Atheaneum.
 31. Magyarország legrégibb drámairodalma. 1550—1575. Függelékül 1878.
 32. Észrevételek az írói törvényjavasltnak a fordításokról szóló cikke ellen. Budapest, Grimm Gusztáv, 1879.
 33. Nyílt levél a tisztelt Kisfaludy-Társasághoz. Kézirat gyanánt. Budapest, 1879. febr. 6.
 34. Petőfi's Tod vor dreißig Jahren. 1849. Jókai's Erinnerungen an Petőfi 1879. Leipzig, Wilhelm Friedrich 1880.
 35. A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. I. köt. Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. 1454—1600. Budapest, Egyetemi nyomda, 1880.
 36. Kritischer Impertinenz. Pest. Buschmann 1881
 37. Kurze Memoiren. Dresden, Ramingsche Buchdruckerei.
 38. Magyarországi német könyvészet. 1801—1860. A Magyarországból s külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent német nyomtatványok jegyzéke. Folytatta s tudományos szakmutatóval ellátta Petrik Géza. I—II. rész. Budapest, Egyetemi nyomda, 1886

Kertbeny fordításai.

1. Gedichte aus fremden Sprachen. Jena, Friedrich Mauke, 1849.
2. Gedichte von A. Petőfi. Nebst einem Anhang Lieder anderer ungarischen Dichter. Frankfurt a/Main, Literarische Anstalt, 1849.
3. Der Held János. Volksmärchen von Petőfi. Aus dem Ungarischen Stuttgart. E. Hallberger. Miniatur-Ausgabe 1850.
4. Ungarische Volkslieder. Darmstadt, Leske, 1851.
5. Erzählende Dichtungen von J. Arany. 2. Bde. I. Toldi in 12 Gesängen II. Die Belagerung von Murány in 4 Gesängen. Leipzig, Friedrich, Ludwig Herbig, 1851.
6. Hangok a múltból. A magyar nemzet nagy napjainak emlékeül. Kiadta két honfi (Vasfi és Benkő), Lipese. Keil Ernő és társa. 1851.

7. Album 100 ungrischer Dichter. In eigenen und fremden Übersetzungen. Prag, Kober & Markgraf, 1853.
8. Garay's Dichtungen. Aus dem Ungrischen. Pest, Gustav Emich, 1854.
9. Gedichte von Michael Vörösmarty. Aus dem Ungarischen in eigenen und fremden Übersetzungen. Pest-Leipzig, R. Lampel und G. E. Schulze, 1857.
10. Dichtungen von Alexander Petöfi. Aus dem Ungarischen in eigenen wie fremden Übersetzungen. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1858.
11. Gedichte von Koloman Lisznyai. Aus dem Ungrischen. München, Math. Rieger, 1859.
12. Alexander Petöfis Dichtungen. Nach dem Ungrischen in eigenen wie fremden Übersetzungen. Berlin, Hoffmann & Comp., 1860.
13. Gedichte von Johann Arany. Versuch einer Musterübersetzung. Nach dem Ungrischen. Genf, J. W. Fick, 1861.
14. Graf von Cavour. Von William de la Rive, In's Deutsche übertragen. II. Bde. Leipzig, Otto Purfürst, 1863.
15. Sechzehn erzählende Dichtungen von A. Petöfi. Aus dem Ungrischen metrisch und unter Beobachtung absoluter Reimkorrektheit übersetzt. Vierte Ausgabe, Karlsruhe, H. Reuther, 1879. (Első kiadás 1866-ban jelent meg Prágában Steinhauser kiadásában.)
16. Hundertsechzig lyrische Dichtungen von A. Petöfi. Aus dem Ungarischen im Versmaße der Originale. Elberfeld und Leipzig, Sam. Lucas, 1866.
17. Gedichte von Alfred de Musset. Aus dem Französischen. Berlin, Alexander Dunkers, 1871.
18. Jókai: Novellen und Erzählungen, Berlin, M. Maas, 1870.
19. Jókai: Achtzehn humoristische Erzählungen, Bremen, J. Kühnemann, 1872.
20. Jókai: Die armen Reichen. Roman in 3 Bänden, Berlin, Otto Janke, 1872.
21. Jókai: Lohnhändlerwirtschaft. Humoristischer Roman in 2 Bänden. Berlin, Otto Janke, 1873.
22. Jókai: Ein Goldmensch. Roman in 5 Bänden. Aus dem Ungrischen. Leipzig, Philipp Reclam, Jun. 1873.
23. Jókai: Die Narren der Liebe. Roman in 3 Bänden. Berlin, Otto Janke, 1874.
24. Jókai: Gebrochene Farbe. Roman in 4 Bänden. Leipzig, Wilh. Baensch, 1874.
25. Der Goldmensch. Roman in 5 Bänden. Berlin, Otto Janke, 1874.
26. Die Fürstenverräthe des Melchior Baron Balaschsch. Gedichte 1564 vom Anonymus des Buchdruckers und Unitarierpredigers Paul Karádi. Wörtlich übersetzt. Leipzig, Veit & Comp., 1874.
27. Jókai: Kunterbunt. Novellen. 3 Bde. Leipzig, W. Baensch, 1875.
28. Jókai: Der neue Gutsherr. Humoristischer Roman in 2 Bden. Dresden, Wallerstein, 1876.
29. Ungarische Volkslieder. Originale, sammt wörtlicher und metrischer Übersetzung. Deutsch von Karl Borromäus von Benkő. Budapest, Hoffmann & Molnár, 1877.
30. Verschiedene deutsche Nachdichtungen Alexander Petöfis von Kertbeny 1858. Opitz 1864, Meltzl 1868, Aigner 1876. Neugebauer 1877, Fest 1877. Budapest, Gedruckt als Handschrift.

A felhasznált irodalom.

(Ezekon kívül lásd még Kertbeny bibliográfiáját.)

- Agai Adolf: Por és hamu. Barátaim s jó embereim emlékezete. Budapest, Athenaeum, 1892.
- Benkert, Anton: Bunte Bilder aus dem Leben. Pest, Landerer und Heckenast, 1844.
- Erinnerungsblüthen. Eine Sammlung Lebensbilder der Wirklichkeit entnommen. Pest, Landerer und Heckenast, 1844.
 - Die Reise von Pest bis Baja und die Braut auf der Donau. Humoristisches Reisebild. Pest, Landerer, 1840.
 - Wuth des Elements und Milde des Menschenherzens. Pest, Landerer, 1838.
- Braun-Wiesbaden, Karl: Tokaj und Jókai. Bilder aus Ungarn. Berlin, Georg Stilke, 1873.
- Broekhaus' Konversations-Lexikon, 1—14 köt. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1882.
- Chassin, Charles-Louis: Le poète de la Révolution hongroise: Alexandre Petőfi. Paris-Bruxelles, Paguerre & Lacroix—Van Meen & Cie., 1860.
- Czirják Albert: Kertbeny haláláról. Magyar Polgár, 1882. 23. szám.
- Csicserei Bors: Egy vén gyerekről. Fővárosi Lapok, 1882. jan. 26.
- Dánielik József: Magyar írók életrajzgyűjteménye. Pesten, Gyurián József, 1858.
- Dülberg, Franz: Grundfragen des Übersetzungstums. Die Literatur. Monatsschrift für Literaturfreunde, 36. Jahrgang, 1933—34. 27—28. old.
- Eckhardt Sándor: Egy szótáríró tapasztalatai. Magyar Szemle, XXVI. köt. Budapest, 1936. január. 28—36. old.
- Farkas Gyula: A magyar irodalom Németországban. Egyetemes Philológiai Közlöny, XL. évf. 1936. április—június. 159—176. o.
- Deutsch-ungarische geistige Beziehungen zur Zeit der Romantik. DUHbl. 1930. 265—276. old.
- Ferenczy Zoltán: Petőfi életrajza. Budapest, Franklin-Társulat, 1896.
- Dr. F. J.: A rudasfürdői remete. Kecskeméti Lapok, 1882. 35. szám.
- Fischer Sándor: Petőfi élete és művei. Németből fordította Tolnai Lajos. Előszóval ellátta Jókai Mór. Budapest, Grill, 1890.
- Gragger Róbert: Philosophiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1912.
- Hatvany Lajos: Gyalu grófnő. Igaz történet régi időkől. Kis magyar könyvek. Harmadik füzet. Pegazus kiadás, 1921.
- A vén kocsmáros és fia, a kontár. Pesti téglák krónikája. Bécs, Uj modern könyvtár, 1922.
 - Csendes napok és hangos esték. (Egy fölösleges ember.) Wien, Pegazus, 1911.

- Házak, árnyak, denevérszárnyak. (Részlet a „Fölösleges ember” című kalandos korrajzból.) Pesti Napló, 1918. ápr. 13—16.
- Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Sämtliche Werke. Bd. V—VIII. Herausgegeben von E. Neumann, Berlin, Leipzig, Wien, Stuttgart, Deutsches Verlags-haus, Bong & Comp.
- Heinrich Gusztáv: Magyar elemek a német költészetben. Budapest, Franklin, 1909.
- Horváth János: Petőfi Sándor. Budapest, Pallas, 1922.
- Imre Sándor: Petőfi és Heine. Budapesti Szemle, 1894.
- Jókai Mór: Életemből. Nemzeti díszkiadás 50 éves írói jubileuma alkalmából. XCVI—VII. köt. Budapest, Révay, 1898.
- Aki holta után áll bosszút. U. az. LXXXV. köt.
- Kádár Jolán: A pesti és budai német színház története. 1812—1897. Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1923.
- Kerner, Theobald: Das Kernerhaus und seine Gäste. Stuttgart, Leipzig, Berlin, Wien. Deutsche Verlagsanstalt, 1894.
- Kószó, Johann: Das romantische Ungarn in der neueren deutschen Dichtung. DUHbl. 1929. 20—25. old.
- Kosztolányi Dezső: Modern költők. Budapest, Révai, 1921. Második kiadás.
- Lenkei Henrik: Petőfi német fordítói. Petőfi könyvtár. Budapest, Kunossy, Szilágyi és Tsa, 1911.
- L. H—y: Kertbeny halála. Pester Lloyd. 1882. 54. szám.
- Márki Sándor: Kertbeny Károly Mária. Magyarország és a Nagyvilág. 1875. 4. szám.
- Mayer's Konversationslexikon. Leipzig, Bibliografisches Institut, 1885.
- Móra Ferenc: Napok, holdak, elmúlt csillagok. Hátrahagyott művei. Budapest, Genius, 1935.
- Opitz, Theodor: Alexander Petőfis lyrische Gedichte. 2 Bda. Pest, Heckenast, 1894.
- Pákh Albert: Humoros életképek. Kiadja a Kisfaludy-Társaság, Pest, Athenaeum, 1870.
- Pallas lexikon. 26 kötet. Budapest, 1911—1927.
- Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája. 1712—1860. Budapest, Dobrovsky Agost, 1890.
- Petz Gedeon: Zur Geschichte der Erforschung des ungarländischen Deutschthums. DUHbl. VI. Jahrgang. Heft 1—2. 1934. 3—18. old.
- Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. A leg-régibb időktől 1848-ig. Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1926.
- Radó: A magyar műfordítás története. 1772—1831. Egyetemes Philo-lógiai Közlöny. 1883. 481—509, 648—672, 836—864. old.
- Reimann, Jacob Friedrich: Versuch einer Einleitung in die Historiam literariam. Halle, 1708.
- Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Budapest, 1923.
- Schmidt Julian: Alexander Petőfi. Grenzboten. 1858. Nr. 40.
- Maurus Jókai. Allgemeine Ztg. 1871. Nr. 314. Beilage.
- Schwicker, Johann Heinrich: Geschichte der ungarischen Literatur. Leipzig, Wilhelm Friedrich, 1889.
- S. L.: Petőfi legbuzgóbb fordítója. Fővárosi Lapok. 1874. 221. sz.
- Szinnyei József: Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium. Budapest, Athenaeum, 1784, 1785 és 1785. 3. köt.
- Magyar írók élete és munkái. Budapest. 1891—1914. 14. köt.
- Taillandier, Saint-René: La poésie hongroise au XIX-e siècle. Revue des Deux Mondes. 15 avril 1860.
- Thaler, K. von: Petőfi und Kertbeny. Neue Freie Presse. 1866. Nr.

754, 761.

- Toldy László: Kertbeny Károly. Budapesti Hirlap, 1882. 25. szám.
- Trostler József: Karl Maria Kertbeny im Briefwechsel mit deutschen Schriftstellern. Ungarische Rundschau für historische und sociale Wissenschaften. II. Jahrgang. München u. Dresden, Duncker & Humblot, 1913. Seite 945—989.
- Die Magyarenlieder Edouard von Schönaus. Ungarische Rundschau, Juli 1914. Seite 719—722.
- Ungarns Eintritt in das literarhistorische Bewußtsein Deutschlands. DUHbl. 1930. Seite 23—30, 108—114. 1931. Seite 21—31, 108—121, 219—230.
- Turóczi—Trostler József: Kertbeny Károly. Világ. 1923. 10. szám.
- A magyar reformkorszak német költője. Magyar Figyelő. 1912. december.
- Vadnai Károly: Petőfi a külföld irodalmában. A hon. 1866. 230. 31.
- Varnhagen von Ense: Denkwürdigkeiten des eigenen Lebens. Leipzig, Brockhaus, 1871.
- V. D.: Kertbeny Károly Bécsi Magyar Ujság. 1882. 5. szám.
- Zedlitz, Christian: Ein Brief an die Freundin. Neue Freie Presse. 1866. Nr. 710.
- Zlinszky Aladár: Érzelengkifejezés a lírában. Minerva. V. évf. 6—10. szám. 202—223. old.
- Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás. (Nyelvesztétikai tanulmány.) Szegedi füzetek. 1935. 18—36, 82—100, 180—195. old. és 1936. 18—47. old.
- A látható nyelv. Minerva. V. évf. 1—5. szám. 1926. 18—71. old.
- Névtelen ujságcikkek Kertbenyről:
- Berliner Gerichtszeitung, 1857. szept. 24.
- Corvina. 1882. 3. szám.
- Egyetértés. 1882. 24. 26. szám.
- Ellenőr. 1882. 42. szám.
- Fővárosi Lapok. 1882. 24. 26. szám.
- Függetlenség. 1882. 24. 26. szám.
- A Hon. 1881. 161. szám.
1882. 24. 26. szám.
- Képes Családi Lapok. 1879. 8. füzet. 264. old.
- Literaturblatt der Öst. Gartenlaube. 1866.
- Magyar Könyv Szemle. 1877. és 1882.
- Magyar Polgár. 1882. 21. szám.
- Magyar Tisztviselő. 1882. 5. szám.
- Pesti Hirlap. 1882. 24. 26. szám.
- Pesti Napló. 1857. 274. szám.
1882. 24. szám.
- Sürgöny. 1866. 34. szám.
- Vasárnapi Ujság. 1882. 5. szám.
- Dichtungen von A. Petőfi Übersetzt von K. M. Kertbeny. Budapesti Szemle. 1857. II. füzet. Imserf.
- Der Held János. Übersetzt von K. M. Kertbeny. Magyar Hirlap. 1850. 209. szám. Ismertetés.
- Névtelen kritikák a Sechzehn erzählende Dichtungen-ról:
- Kölnische Ztg. 1866. Nr. 5.
- Vasárnapi Ujság. 1878. 50. szám.
- Névtelen kritikák a Hundertsechzig lyrische Dichtungen-ról:
- A Hon. 1866. okt. 6.
- Magazin für die Literatur des Auslandes. 1886. Nr. 7. 40.
- Kölnische Ztg. 1866. Nr. 350.
- Aesthetische Rundschau. Wien. 1866. Nr. 2.

Pester Lloyd. 1866. Nr. 275.

Névtelen kritikák a Jókai-fordításokról:

Reform, Hamburg. 1872. Nr. 205.

Literaturfreund. 1872. Nr. 2.

Blätter für literarische Unterhaltung. 1874. Nr. 5.

A felhasznált kéziratok.

(A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában.)

Kertbeny: Napló. 17 kötet. Jelzete Duodec. hung. 55.

— Biografisches Magazin. Jelzete Quart germ. 953.

— Petőfi Sándor költeményeinek német fordítása. Jelzete Quart germ. 952.

— Biografisches Magazin. Jelzete Quart germ. 953.

— Biografisches Material. Jelzete Fol. germ. 2536.

— Különféle kéziratföredékek. Jelzete Quart, germ. 962.

— Vegyes tárgyú dolgozatok. Jelzete Oct. germ. 296.

— Magyar vonatkozású cikkek. Jelzete Oct. germ. 297.

— Petőfire vonatkozó jegyzetek. Jelzete Oct. germ. 298.

— Jókaira vonatkozó cikkek. Jelzete Oct. germ. 299.

— Biográfiai jegyzetek. Jelzete Oct. germ. 302.

— Vegyes tárgyú apróbb jegyzetek. Jelzete Oct. germ. 301.

— Autobiográf jegyzetek. Jelzete Oct. germ. 302.

— Jegyzetkönyvek. 19 drb. Jelzete Oct. germ. 303.

— Személyes természetű iratok. Jelzete Oct. germ. 305.

— Magyar művek fordításai. Jelzete Quart. germ. 294.

— Autográf-gyűjtemény. Jelzete Quart. hung. 2510.

A kéziratárban található összes Kertbenytől származó, valamint hozzáintézett levelek.

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés	— — — — —	3
Kertbeny élete	— — — — —	7
A gyermekévek	— — — — —	9
A vándorévek	— — — — —	13
Az ember és az író	— — — — —	35
A műfordító	— — — — —	47
Kertbeny jelentősége	— — — — —	78
Kertbeny művei	— — — — —	84
A felhasznált irodalom	— — — — —	87

XB 146721

**A GERMANISZTIKAI FÜZETEK eddig megjelent számai :
(Von den Germanistischen Heften sind bisher erschienen:)**

1. LUX GYULA, *Modern nyelvoktatás (Julius Lux, Vom modernen Sprachunterricht)*. 1933. Ára 4.— P.
2. VESZELKA LÁSZLÓ, *Sopron régi németisége és a német nyelv feltűnése a városi kancelláriában (Ladislaus Veszelka, Das älteste Deutschtum Oedenburgs und das Auftauchen der deutschen Sprache im städtischen Kanzleigebrauch)*. 1934. Ára 4.— P.
3. FÉL EDIT, *Harta néprajza (Edit Fél, Volkskunde der deutschen Gemeinde Harta, Kom. Pesth)*. 1935. Ára 6.— P.
4. BIRÓNÉ BARTOS IDA, *Schlegel Frigyes és a német nyelvtudomány kezdetei. (Ida Biró-Bartos, Friedrich Schlegel und die Anfänge der deutschen Sprachwissenschaft)*. 1936. Ára 4.— P.

Megrendelhetők a Városi Könyvkereskedésben (*zu beziehen durch die Städtische Buchhandlung*), Szeged, Kárász utca.